

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

VEDECKÝ ČASOPIS PRE HISTORICKÉ VEDY

24 / 2021

Vol. 1

 BELIANUM

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

Vedecký časopis pre historické vedy
Vychádza 2x ročne

Vydáva: Belanium. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
EV 5543/17

Sídlo vydavateľa: Národná 12, 974 01 Banská Bystrica

IČO vydavateľa: IČO 30 232 295

Dátum vydania: jún 2021

© Belanium. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

ISSN 1336-9148 (tlačená verzia)

ISSN 2453-7845 (elektronická verzia)

Časopis je registrovaný v medzinárodných databázach:

European Reference Index for the Humanities (ERIH PLUS)

Central and Eastern European Online Library (CEEOL)

Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH)

Redakcia:

Pavol Maliniak (šéfredaktor)

Michal Šmigel' (výkonný redaktor)

Patrik Kunec

Imrich Nagy

Oto Tomeček

Redakčná rada:

Rastislav Kožiak (predseda)

Barnabás Guitman (Piliscsaba, Maďarsko)

Éva Gyulai (Miskolc, Maďarsko)

Bohdan Halczak (Zielona Góra, Poľsko)

Jiří Knapík (Opava, Česká republika)

Vjačeslav Meňkovskij (Minsk, Bielorusko)

Maxim Mordovin (Budapešť, Maďarsko)

Vincent Múcska (Bratislava, Slovensko)

Martin Pekár (Košice, Slovensko)

Petr Popelka (Ostrava, Česká republika)

Jan Randák (Praha, Česká republika)

Jerzy Sperka (Katowice, Poľsko)

Ján Steinhübel (Bratislava, Slovensko)

OBSAH

Články

- REHORČÍKOVÁ, T.: Zdôrazňovanie apoštolskej tradície v sporoch s heretikmi – Rím ako privilegované miesto tejto tradície 5
- HETÉNYI, M.: Mestská politická elita v Nitre v 30. a 40. rokoch 20. storočia. K otázke personálnych zmien s dôrazom na postavenie starostu Františka Mojta 19
- MOLNÁROVÁ, P.: August 1968 v politicko-ideologických heslách na stránkach dennej tlače 52

Materiály

- KOMJÁTI, Z. I.: The Problems of the Military Provisions and Pay-outs and Their Consequences during the Upper Hungary Campaign of 1664 70
- BRUJA, R. F.: The reflection of Slovak politics in 1940 in Nicolae Lahovary's diplomatic reports..... 96

Rozhľady

- KRAJČOVIČ, P.: Franz Josef Beranek a jeho výskum nemecky hovoriacich drevorubačov – Huncokárov 114
- ANTONIUK, J. – IŁNYC'KYJ, V.: Súdna a disciplinárna prax v Ukrajinskej povstaleckej armáde (1943 – 1947) 136

Správy

- Nomen Danielis numquam peribit... Prof. PhDr. Daniel Škoviera, PhD. (30. november 1946, Mikulášová – 24. február 2021, Bratislava) (I. Nagy) 143

Recenzie a anotácie

- ŠIMEČKA, M. M. – POSCH, M. – BOHUŠ, M.: *Všetko malo byť inak. Slovensko po roku 1945*. Bratislava : CEEV Živica, 2020. (A. Crkoňová – P. Molnárová) 145

Zdôrazňovanie apoštolskej tradície v sporoch s heretikmi – Rím ako privilegované miesto tejto tradície

TEREZA REHORČÍKOVÁ

Bratislava

Focusing on apostolic tradition in the conflicts with the heretics – Rome as privileged place of this tradition

Abstract: The apostolic churches, as guarantors of orthodox doctrine, had generally higher authority than all other churches, because it was believed that the apostolic faith was certainly preserved in them. In the fight against gnosis in the second half of the 2nd century, Christian authors argued with the apostolicity of the church and they used to use the Roman Church as the perfect and the most appropriate example precisely because of its exceptional apostolic origin. The first author and witness of this state is Hegesippus, whose argument – the preservation of true apostolic faith due to succession of bishops in every church where he used Rome as the best example – was deepened by Ireneus of Lyon. Rome has in his *Adversus Haereses* the “fullness” of apostolicity, is the most apostolic church of all churches thanks to its connection to both Peter and Paul and their martyrdoms. Therefore, every other church in which the apostolic faith and tradition is preserved must ipso facto agree with Rome. Moving forward Rome is the best example for demonstrating apostolicity of the whole church. The question for the last analysed author from this period – Tertullian – was how to discern from the heretic and apostolic reading of the Scripture since Gnostics used the same texts with completely different explanation. The answer was (to put the simplest) the apostolic faith itself. It is again passed through generations thanks to succession of bishops and the best places where to verify it are apostolic churches. Rome is not as obviously named as the best example; the fortresses of the true faith the apostolic churches were equal, still the Rome in his enumeration covers more place. It is the testimony of the very high reverence for Roman church, which was quite common during the whole Christian antiquity.

Keywords: apostolic tradition, church of Rome, Ireneus of Lyon, succession of bishops, papal primacy.

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2021.24.01.05-18>

Druhú polovicu 2. storočia poznačili boje s gnózou a cirkev proti nim používala apoštolskú tradíciu ako objektívnu smernicu viery.¹ V boji

¹ Apoštolskú tradíciu (od trado, ere, = odovzdávať, podávať, prenechávať, postupovať, de-diť, zveriť, povedať, rozprávať, vykladať, vyučovať, prednášať) chápem ako učenie apoštolov, ktoré sa zachovalo neporušené doteraz (do doby vzniku konkrétnych diel, ako aj do

s tradíciami gnostikov prístupnými len vyvoleným, ktoré boli tajné s nejasným historickým pozadím, a preto ťažko historicky overiteľné, cirkevní spisovatelia zdôrazňovali, že apoštolská tradícia cirkvi je jedná a tá istá pre všetkých kresťanov (neexistujú VIP kresťania s hlbším zasvätením do učenia), verejne známa, a teda overiteľná a prístupná všetkým. Pre tých, ktorí by ju chceli spoznať, je to možné vďaka Svätému písmu – práve preto je toto obdobie, kedy sa už z väčšej časti vyformoval dnešný kánon NZ (explicitným svedectvom je Muratoriho kánon)² a dáva sa do protikladu s apokryfnými spismi. Pravosť tejto všeobecne dostupnej tradície sa dá overiť vďaka biskupskému nástupníctvu, a preto začínajú vznikať prvé zoznamy biskupov, aby sa doložilo, že cirkvi majú neporušenú biskupskú „líniu“ od apoštolov.³ Prvým svedectvom tohto stavu je Hegesippus.

Hegesippus (cca 110 – cca 180), rozrušený z toho, ako veľmi sa rozšírila gnóza, sa vydal na okružnú cestu po cirkvách, a predovšetkým do Ríma,⁴ aby si overil, aké učenie bolo univerzálne prijímané vďaka biskupskému nástupníctvu. Cieľ sa mu podarilo dosiahnuť⁵ a ako dôkaz podáva (neúplný) zoznam rímskych biskupov: *„Zahrnul som (doslova urobil pre seba) nástupníctvo až po Anicéta, ktorého diakonom bol Eleutherius; Sóter nastúpil po Anicétovi a po ňom Eleutherius. V každom nástupníctve a v každom meste sa týmto spôsobom zachovalo ohlasova-*

našej súčasnosti). Porovnaj tiež *Katechizmus Katolíckej cirkvi* 76, 77, 78. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 2020, s. 30.

² Datovanie nie je isté, ale najčastejšie sa spomína ako obdobie jeho vzniku koniec 2. a začiatok 3. storočia. HILL, Charles E.: The Debate Over the Muratorian Fragment and the Development of the Canon. In: *Westminster Theological Journal*. tom. 57, vol. 2, 1995, s. 437, 452. Dostupné online https://www.earlychurch.org.uk/pdf/fragment_hill.pdf [cit. 7. 5. 2020]. Taktiež HORKA, Róbert: Muratoriho zlomok: poznámky k textu a slovenský preklad. In: *DISPUTATIONES SCIENTIFICAE UNIVERSITATIS CATHOLICAE IN RUŽOMBEROK*, tom. 2, vol. 4, 2002, s. 52. Dostupné online https://www.academia.edu/10978023/Muratorian_Fragment_Adnotations_and_Slovak_translation_of_text [cit. 17. 4. 2021]. Autor uvádza aj slovenský preklad Muratoriho kánonu. Za upozornenie na túto štúdiu ďakujem recenzentke Mgr. et Mgr. Marceli Andokovej, MA, PhD.

³ SCHATZ, Klaus: *Dějiny papežského primátu*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2002, s. 13 – 14.

⁴ Explicitne sa spomína v EUSEBIUS Z CÉZAREY, *Historia Ecclestica* (ďalej len HE), 4, 22 len Rím a Korint, pričom Rím je jeho konečná zastávka – cieľ. Tieto dve mestá sú uvedené s najväčšou pravdepodobnosťou kvôli nepopierateľnej apoštolskej tradícii. Hegesippus síce neuvádza apoštolov explicitne ako pôvod biskupského nástupníctva, zmienka o týchto mestách však implikuje, že to takto chápal. TWOMEY, Vincent: *Apostolikos Thronos. The Primacy of Rome as reflected in the Church History of Eusebius and the historico-apologetic writings of Saint Athanasius the Great*. Aschendorff : Münster, 1982, s. 25.

⁵ EUSEBIUS: *The History of the Church from Christ to Constantine*. LOUTH, Andrew (ed.). London : Penguin Books, 1989, s. 129. HE, 4, 22, 1. „[...] keď cestoval až do Ríma, nadviazal kontakt s množstvom biskupov a našiel rovnaké učenie u všetkých.“

*nie Zákona, prorokov a Pána.*⁶ Kľúčové je slovo οὐτως = týmto spôsobom, čím Hegesippus odkazuje na Rím – tak ako v Ríme (tým istým spôsobom ako v Ríme, čiže vďaka overiteľnému biskupskému nástupníctvu, ktoré pre Rím aj stručne načrtol), sa pôvodné učenie udržiava vo všetkých cirkvách. Vyjadrené jednoduchšie – pravé apoštolské učenie sa uchováva biskupským nástupníctvom, pričom Rím uviedol ako konkrétny príklad. Biskupské nástupníctvo je garanciou, že učenie v danom časovom období je rovnaké, ako učenie predchádzajúcich generácií až po apoštolov. Zároveň prostredníctvom biskupského nástupníctva môže byť splnená jedna zo základných podmienok pravosti apoštolského učenia – jeho priestorová rozšírenosť vo všetkých cirkvách. Hegesippov implicitný argument sa dá zhrnúť nasledovne: ak biskupi⁷ jednotlivých cirkví vďaka biskupskému nástupníctvu odvodzujú svoju autoritu od toho istého a jediného prameňa – apoštolov – a tak uchovávajú pôvodné

⁶ EUSEBIUS Z CÉZAREY, HE, 4, 22, 3. Preklad a zvýraznenia podľa: TWOMEY, V.: *Apostolikos Thronos*, s. 23. Na s. 24 podáva aj prehľad interpretácií tohto textu od niekoľkých autorov. Twomey namieta proti prekladu EUSEBIUS: *The Ecclesiastical History*. LAKE, Kirsopp (prel.). 1. zv. London : William Heinemann; New York : G. P. Putnam's Sons, 1926, s. 375. Dostupné online <https://archive.org/details/ecclesiasticalhi01euseuoft/page/n7/mode/2up> [cit. 26. 6. 2020]: „V každom zozname [biskupov] a v každom meste sa veci majú tak, ako to ohlasuje Zákon, proroci a Pán.“ Podobný preklad podáva aj Williamson – prekladateľ vydania z poznámky č. 5 – EUSEBIUS: *The History of the Church*, s. 129: „V každej nástupníckej linii biskupov a v každom meste sú veci v súlade s ohlasovaním Zákona, prorokov a Pána.“ Argumentácia je rozsiahla, najpodstatnejšou námietkou je to, že takýto preklad je hodnotením Hegesippa (na spôsob inšpektora), že je vo všetkých cirkvách, ktoré navštívil, dodržiavané apoštolské učenie. Tým pádom by on sám zo seba robil poslednú autoritu, ktorá má rozhodovať o tom, čo je alebo nie je apoštolským učením, či je alebo nie je uchované. Takýto postoj by stál v priamom rozpore s jeho úmyslom – ísť **zistiť** či **overiť si**, aké je autentická apoštolská náuka.

⁷ V Hegesippovom chápaní biskupa je zdôraznená jeho učiteľská autorita, neznamená to však, že nepripúšťal iné funkcie či role prítomné v biskupskom úrade. Táto črta viedla k argumentom, že Hegesippus nezostavil zoznam biskupov, ale iba učiteľov. Proti tomu VON CAMPENHAUSEN, Hans Freiherr: *Kirchliches Amt und geistliche Vollmacht in den ersten drei Jahrhunderten*. Tübingen : J. C. B. Mohr (P. Siebeck), 1953, s. 181 – 182. Podľa: TWOMEY, V.: *Apostolikos Thronos*, s. 25. Apoštolská náuka v starovekej cirkvi nemôže byť chápaná čisto ako „zoznam“ spísaných alebo tradovaných právd, ale predovšetkým ako prostriedky, ktorými sa veriaci aktívne zúčastňovali na živote cirkvi. V (liturgickom) živote cirkvi sa prejavovala jej náuka. Vrcholným bodom tohto života a jedným z hlavných prostriedkov účasti na apoštolskom učení a vyjadrením jednoty cirkvi bolo spoločné slávenie eucharistie. A tak biskup, ktorý predsedal eucharistickému sláveniu, bol najviac zodpovedný za pravú apoštolskú náuku a jej odovzdávanie, a teda vyučovanie, z čoho vyplývalo aj právo niekoho exkomunikovať. TWOMEY, V.: *Apostolikos Thronos*, s. 25. Porovnaj: „Nech nikto nerobí nič, čo sa týka cirkvi, bez biskupa. [...] Nech sa za platne slávenú eucharistiu považuje tá, ktorú celebruje biskup alebo niekto, koho on poverí. [...] Ani nie je dovolené bez biskupa krstiť a konať agapé [...]“ IGNÁC Z ANTIOCHIE, Smyrn, 8, 1 – 2. In: JURGENS, William A. (ed.): *The faith of the early Fathers*. 1. zv. Collegeville : Liturgical Press, 1970, s. 25. Tiež IGNÁC Z ANTIOCHIE: Phld, 3, 2 – 3; 4, 1. In: JURGENS, W. A. (ed.): *The faith of the early Fathers*, 22.

apoštolské učenie, potom to isté pravé apoštolské učenie musí byť prítomné vo všetkých cirkvách.⁸

Hegesippov argument zachovávaní pravej viery v dôsledku biskupského nástupníctva a jej následnej priestorovej rozšírenosti vo všetkých cirkvách, kde Rím uviedol ako konkrétny príklad, rozpracoval Irenej z Lyonu v diele *Adversus Haereses* (okolo 185, ďalej AH).

1. Traditionem itaque Apostolorum in toto mundo manifestatam, in omni Ecclesia adest perspicere omnibus qui vera velint videre, et habemus annumerare eos qui ab Apostolis instituti sunt Episcopi in ecclesiis, et successiones eorum usque ad nos, qui nihil tale docuerunt, neque cognoverunt, quale ab his deliratur. Etenim si recondita mysteria scissent Apostoli, quae seorsim et latenter ab reliquis perfectos docebant, his vel maxime traderent ea quibus etiam ipsas ecclesias committebant. Valde enim perfectos et irreprehensibiles in omnibus eos volebant esse, quos et successores relinquebant, suum ipsorum locum magisterii tradentes: quibus emendate agentibus fieret magna utilitas, lapsis autem summa calamitas. Sed quoniam valde longum est, in hoc tali volumine omnium ecclesiarum enumerare successiones, maximae, et antiquissimae, et omnibus cognitae, a gloriosissimis duobus Apostolis Petro et Paulo Romae fundatae et constitutae ecclesiae, eam quam habet ab Apostolis traditionem, et annuntiatam hominibus fidem, per successiones Episcoporum pervenientem usque ad nos indicantes, confundimus omnes eos, qui quoquo modo vel per sibiplacentiam malam, vel vanam gloriam, vel per caecitatem et malam	1. Tradíciu apoštolov, ktorá je známa na celom svete, je umožnené spoznať v každej cirkvi všetkým, ktorí by chceli vidieť pravdu. Máme za úlohu vymenovať tých, ktorí boli ustanovení apoštolmi v cirkvách za biskupov a ich nástupcov až do našich čias. Oni nevyučovali ani nepoznali nič také, o čom títo blúznia [gnostici, proti ktorým Irenej píše]. Ved' predsa, keby apoštoli boli poznali skryté tajomstvá, ktorým by učili dokonalých potajomky a oddelene od ostatných, odovzdali by ich predovšetkým tým, ktorým zverili aj samotné cirkvi. Ved' veľmi chceli, aby nástupcovia, ktorých zanechali a ktorým odovzdali svoje miesto samotných učiteľov, boli dokonalí a bezúhonní vo všetkom. Ak títo bezchybne konajú, je to na veľký osoh, ak pochybiť, je z toho veľké nešťastie. Ale pretože by bolo veľmi zdĺhavé v diele takéhoto charakteru vymenovať nástupníctva vo všetkých cirkvách, my tu poukážeme na najvýznamnejšiu a najstaršiu, a všetkým známu, založenú a ustanovenú najslávnejšími apoštolmi Petrom a Pavlom v Ríme, ktorá má tradíciu od apoštolov a vieru, ktorá bola ohlasovaná ľuďom [apoštolmi, čiže odvodenú od Krista], a ktorá sa cez sled biskupov dostala až k nám. A tým zahanbujeme
--	--

⁸ TWOMEY, V.: *Apostolikos Thronos*, s. 24 – 25.

sententiam, praeterquam oportet colligunt. **Ad hanc enim ecclesiam propter potentiores principalitatem necesse est omnem convenire Ecclesiam, hoc est, eos qui sunt undique fideles, in qua semper ab his, qui sunt undique, conservata est ea quae est ab Apostolis traditio. 2.**

Fundantes igitur et instrumentes beati Apostoli Ecclesiam, Lino episcopatum administrandae Ecclesiae tradiderunt. Huius Lini Paulus in his quae sunt ad Thimoteum epistolis meminit. Succedit autem ei Anacletus: post eum tertio loco ab Apostolis episcopatum sortitur Clemens, qui et vidit ipsos Apostolos, et contulit cum eis, et cum adhuc insonantem praedicationem Apostolorum et traditionem ante oculos haberet, non solus: adhuc enim multi supererant tunc ab Apostolis docti. Sub hoc igitur Clemente, dissensione non modica inter eos qui Corinthi essent fratres facta, scripsit quae est Romae Ecclesia potentissimas literas Corinthiis, ad pacem eos congregans, et reparans fidem eorum, et annuntians quam in recenti ab Apostolis acceperat traditionem, annuntiantem unum Deum omnipotentem, factorem coeli et terrae, plasmatores hominis, qui induxerit cataclysmum, et advocaverit Abraham, qui eduxerit populum de terra Aegypti, qui collocutus sit Moysi, qui legem disposuerit, et prophetas miserit, qui ignem praeparaverit diabolo et angelis eius. Hunc Patrem Dominini nostri Iesu Christi ab ecclesiis annuntiari, ex ipsa scriptura, qui velint discere possunt, et apostolicam Ecclesiae traditionem intelligere, cum sit vetustior epistola his qui nunc

všetkých, ktorí akýmkoľvek spôsobom zo samolúbosti alebo z márnivosti, alebo zo zlomyseľnosti, nadmieru mudrujú. **Ved' je nevyhnutné, aby každá cirkev, to jest veriaci zovšadiaľ, v ktorej sa navždy tými, čo sú zovšadiaľ, zachováva, čo učili apoštoli, súhlasila s touto cirkvou, kvôli [jej] výnimočnému pôvodu. 2.** Keď založili a určili pravidlá pre [rímsku] cirkev, svätí apoštoli [Peter a Pavol] ju odovzdali Línovi, aby ju spravoval. Tohto Lína Pavol spomína vo svojich listoch adresovaných Timotejovi. Po ňom nastúpil Anaklétus; ako tretí po apoštoloch dostal biskupstvo Klement, ktorý ešte samotných apoštolov videl a stretával sa s nimi. A hoci mal ešte v živej pamäti kázanie a učenie apoštolov, nebol jediný – ved' vtedy ešte žili mnohí, ktorých apoštoli učili. Za jeho pontifikátu, keď povstal medzi bratmi v Korinte nemalý spor, napísala im rímska cirkev veľmi dôležitý list, ktorý ich priviedol k pokoju, obnovil ich vieru a oboznámil ich s učením, ktoré nedávno prijala od apoštolov, zvestujúc im všemohúceho Boha, stvoriteľa neba i zeme, tvorcu človeka, ktorý zoslal potopu a povolal Abraháma, ktorý vyviedol ľud z Egypta, ktorý sa rozprával s Mojžišom, ktorý ustanovil Zákon a poslal prorokov, ktorý pripravil oheň diabla a jeho anjelom. Tohto Boha, ktorého cirkvi ohlasujú ako Otca nášho Pána Ježiša Krista, môžu, ktorí by chceli, zo samotného písma [tu sa myslí 1 Klem] poznať a [tiež] porozumieť apoštolskej tradícii cirkvi, pretože list je starší od tých, ktorí teraz nepravdivo učia a ohlasujú iného Boha, ktorý je nad Stvoriteľa – tvorcu všetkého,

falso docent, et alterum Deum super Demiurgum et factorem horum omnium que sunt commentuntur. 3. Huic autem Clementi succedit Euaristus, et Euaristo Alexander, ac deinceps sextus ab Apostolis constitutus est Sixtus, et ab hoc Telesphorus, qui etiam gloriosissime martyrium fecit: ac deinceps Hyginus, post Pius, post quem Anicetus. Cum autem successisset Aniceto Soter, nunc duodecimo loco Episcopatum ab Apostolis habet Eleutherius. Hac ordinatione et successione ea quae est ab Apostolis in Ecclesia traditio et veritatis praeconatio pervenit usque ad nos. Et est plenissima haec ostensio, unam et eandem vivificatricem fidem esse, quae in Ecclesia ab Apostolis usque nunc sit conservata, et tradita in veritate.⁹	čo je.¹⁰ 3. Po tomto Klementovi nastúpil Evaristus a po Evaristovi Alexander, a potom, ako šiesty od apoštolov, bol ustanovený Sixtus a po ňom Telesfor, ktorý je slávnym mučeníkom; a potom Hyginus, potom Pius, po ktorom Anicetus. Pretože po Anicetovi nastúpil Soter, teraz je ako dvanásť po apoštoloch biskupom Eleutherius. Týmto poradím a postupnosťou sa v [celej] cirkvi učenie apoštolov a hlásanie pravdy dostalo až k nám. A toto je úplný dôkaz, že je jedna a tá istá oživujúca viera, ktorá sa v cirkvi zachovala od apoštolov a odovzdávala sa v pravde až doteraz.
---	--

Podľa Ireneja sa apoštolská tradícia cirkvi dá spoznať v každej miestnej cirkvi, pretože si je istý, že v každej by sa dal urobiť zoznam biskupov, ktorý začína pri niektorom z apoštolov. Keďže dokazovať toto tvrdenie by bolo príliš zdĺhavé (ak aj nie nemožné), stačí poukázať na Rím, ktorý je všeobecne známy a výnimočného pôvodu, a podáva teda zoznam rímskych biskupov.

Aby sa dalo jasnejšie pochopiť, o čo ide, niektoré kľúčové frázy sú analyzované podrobnejšie. Ešte predtým je potrebné upozorniť na dve veci: pre pasáže 3, 3, 1 nemáme grécky originál, čo sťažuje situáciu. Na základe porovnania iných pasáží, kde sa naopak pôvodný grécky text

⁹ IRENEJ Z LYONU: *Adversus haereses*. W. W. HARVEY (ed.). 2 zv. Cantabrigiae : Typis Academicis, 1857, s. 8 – 12. AH 3, 3, 1 – 3. Dostupné online: <https://archive.org/details/sanctiirenaeip00harvgoog/page/n2/mode/2up>. [cit. 27. 4. 2020]. Za pomoc pri prekladoch z latinčiny ďakujem svojmu školiteľovi diplomovej práce doc. Mgr. Imrichovi Nagyovi, PhD.

¹⁰ Boh SZ = Stvoriteľ = Demiurg bol v gnostickom chápaní iba nedokonalá, nižšia, neúplná, hlúpa až démonická a zvrátená bytosť, ktorá nepozná pravého Najvyššieho Boha a nemá s ním nič spoločné, hoci vzišiel z eónov (konkrétne z posledného eóna Sofie) – nebeských bytostí emanujúcich z tohto Najvyššieho Boha. Demiurg svoj božský pôvod nepozná. Gnostici utrpenie vo svete a nedokonalosť človeka vysvetľovali tým, že ich tvorcom bol práve Demiurg, ktorý si v momente stvorenia materiálneho sveta ani neuvedomoval, že ich tvorí ako napodobeninu sveta božského. Je vládcom priestoru a času, nie je však všemohúcim Bohom. PINKAS, Matej: Charakteristické znaky starovekej gnózy a gnosticizmu. In: *Acta Facultatis theologiae Universitatis Comenianae Bratislaviensis*, tom. 14, vol. 2, 2017, s. 49 – 52.

zachoval, sa však potvrdilo, že latinský preklad je skoro doslovný.¹¹ Po druhé interpretácia tejto pasáže je už desaťročia nevyriešeným problémom a žiadna z mnohých možných interpretácií¹² nie je všeobecne prijímaná. Samozrejme, sú medzi nimi „hlavné“, ktoré majú viac zástancov a „boj“ sa odohráva predovšetkým medzi nimi, iné sa dajú odmietnuť celkom jednoducho.

Prvá časť, kde Irenej hovorí o rímskej cirkvi, je svojím vzletným a oslavným jazykom charakterovo blízka starším prameňom. Táto úcta sa prejavuje napríklad v listoch Ignáca z Antiochie, liste Dionýzovi z Korintu rímskemu biskupovi Soterovi a v rozšírenosti a autorite, akej sa tešil 1. Klementov list napísaný rímskou cirkvou do Korintu. Rímska cirkev v týchto prameňoch nikdy nie je karhaná či napomínaná, vždy je s ňou spätý jazyk plný chvály, miestami až poetický a oslavný. Iné cirkvi, v tom aj najstaršie a apoštolské, sú objektom výčitiek či napomenutia a nikdy sa netešili porovnateľnej úcte ako cirkev v Ríme.¹³ Keď Irenej spomína Petra a Pavla ako zakladateľov rímskej cirkvi, nie je jasné, či to naozaj pokladal za historický fakt, alebo ide o rétoriku, ktorou sa vyjadruje všeobecne prijímaná pevná previazanosť rímskej cirkvi s týmito dvoma apoštolmi. Pravdepodobne druhá možnosť, pretože z Irenejovho pohľadu na toto tesné puto nie je nevyhnutné, aby Peter a Pavol boli zakladateľmi cirkvi a úplne prvými hlásateľmi evanjelia v nej.¹⁴ Vo svojom preklade som sa rozhodla prívlastky *maximae, et antiquissimae* prekladať superlatívami, aby som zdôraznila úctu, ktorej sa rímska cirkev tešila. Avšak určite nejde o doslovný zmysel. Rímska cirkev nebola najväčšia – v tomto období stále ešte ležala na okraji kresťanského sveta a značnejší počet veriacich dosiahla až v priebehu 3. storočia.¹⁵ Preto som zvolila výraz *najvýznamnejšia*, to však treba chápať v zmysle úcty, akej sa tešila, nie primátu. Nebola ani historicky najstaršia, čo si Irenej určite uvedomoval. Vo svetle pasáže 3, 4, 1,¹⁶ kde *antiquissimae ecclesiae*

¹¹ McCUE, James, F.: The Roman Primacy in the Second Century and the Problem of the Development of Dogma. In: *Theological Studies*, tom. 25, vol. 2, 1964, s. 176. Dostupné online <http://cdn.theologicalstudies.net/25/25.2/25.2.1.pdf> [cit. 10. 5. 2020].

¹² Na začiatku 20. storočia Xavier Roiron vypočítal, že teoreticky je možné interpretovať pasáž 3, 3, 1 na 108 spôsobov. ROIRON, X.: Sur l'interprétation d'un passage de saint Irénée: 'Adversus Haereses', III, 3, 1. In: *Recherches de science religieuse*, tom. 7, vol. 1 – 2, 1917, s. 38. Podľa: O'BOYLE, Michael: St. Irenaeus and the See of Rome. In: *The Catholic Historical Review*, tom. 16, vol. 4, 1931, s. 415.

¹³ SCHATZ, K.: *Dějiny papežského primátu*, s. 10 – 13.

¹⁴ McCUE, J. F.: The Roman primacy, s. 179.

¹⁵ SCHATZ, K.: *Dějiny papežského primátu*, s. 25.

¹⁶ „Et si de aliqua modica quaestione disceptatio esset, nonne oporteret in antiquissimas recurrere ecclesias, in quibus Apostoli conversati sunt, et ab eis de praesenti quaestione sumere quod certum et re liquidum est?“ [= A keby aj v nejakej bežnej, každodennej záležitosti vznikol

vyjadruje všeobecne chronologicky najstaršie cirkvi založené apoštolmi, ide teda o to, že Rím patrí medzi ne. V tomto zmysle možno prívlastky *maximae, et antiquissimae* preložiť v podobe *veľmi významnej a veľmi starej*. Použitie tohto prekladu by bolo vhodnejším zase z toho dôvodu, aby uchránilo čitateľa pred zjednodušením, že Irenej uznával rímsky primát vo význame, ktorý sa blíži jeho modernému chápaniu (rímska cirkev je právne nadradená nad iné a/alebo rímsky biskup má právo robiť doktrínálne rozhodnutia, ktoré musia akceptovať všetky cirkvi).

Kvôli nasledujúcej analýze a problémom, ktoré vyvoláva preklad najdôležitejšej vety, dovoľím si uviesť jej štylisticky neupravený preklad:

1 Ad hanc enim ecclesiam propter 2 potentiorem principalitatem 3 necesse est omnem convenire Ecclesiam, 4 hoc est, eos qui sunt undique fideles, 5 in qua semper ab his, qui sunt undique, 6 conservata est ea quae est ab Apostolis traditio.	Ved' s touto cirkvou kvôli jej výnimočnému pôvodu je nevyhnutné, aby súhlasila každá cirkev, to jest tí, ktorí sú zovšadiaľ veriaci, v ktorej sa ustavične tými, čo sú zovšadiaľ, zachováva to, čo je tradíciou od apoštolov [čo učili apoštoli].
---	---

Keďže k tejto pasáži chýba originál, dosť pozornosti sa venovalo tomu, aké grécke slovo bolo preložené ako *principalitas*. Najviac sedí do kontextu *arché* vo význame začiatok, pôvod, základ.¹⁷ Pre Irenejovu generáciu kresťanov bola smerodajná ako autorita, ktorej je podriadený výklad Písma a disciplína, samotná viera a tradícia prijatá od apoštolov – preto robili zoznamy biskupov a zdôrazňovali apoštolský pôvod cirkví, aby sa nevyvrátiteľne dokázalo, že táto viera je rovnaká, ako hlásal Kristus a akú učili apoštoli.¹⁸ Pre Ireneja má automaticky každá apoštolská cirkev vďaka svojmu pôvodu pravú vieru.¹⁹ Ale Rím má vo svojom pôvode (resp. základe) prvenstvo či náskok (preto *potentior*) oproti iným cirkvám – má možnosť sa odvolať na svedectvo mučeníckej smrti a hroby

spor, nemalo by sa zda obrátiť k najstarším cirkvám, v ktorých apoštoli pôsobili a od nich o tejto otázke zobrať to, čo je isté a jasné?] IRENEJ Z LYONU: *Adversus haereses*, 3, 4, 1. s. 15–16.

¹⁷ McCUE, J. F.: The Roman primacy, s. 177. PIETRAS, Henryk: Świadomość prymatu biskupa Rzymu w kościele starożytnym. In: *Kapłaństwo i urząd*. Zost. W. Gajewski, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2009, s. 190 – 205. TWOMEY, V.: *Apostolikos Thronos*, s. 92.

¹⁸ Toto bude najzreteľnejšie u Tertuliána. Pozri s. 11 – 12.

¹⁹ McCUE, J. F.: The Roman primacy, s. 178.

dvoch významných apoštolov, pričom Peter bol vodcom Dvanástich.²⁰ *Potentior principalitas* teda odkazuje na *gloriosissimis duobus Apostolis Petro et Paulo* a je dôvodom,²¹ prečo stačí dokázať apoštolský pôvod (a následne biskupské nástupníctvo od apoštolov) Ríma, aby sa dokázalo, že celá cirkev je apoštolská. Všetky apoštolské cirkvi majú to, čo Rím – verejné hlásanie evanjelia a odovzdávanie apoštolskej tradície vďaka biskupskému nástupníctvu siahajúcemu až k apoštolom, ale rímska cirkev je najlepším príkladom, pretože je to v nej prítomné „najplnším“, najviditeľnejším, najistejším a najjednoduchšie overiteľným spôsobom.²² Nie je vhodné vidieť za *potentior principalitas* uznanie práva rímskeho biskupa (či cirkvi) vydávať doktrínálne rozhodnutia, s ktorými musia všetky ostatné cirkvi súhlasiť. Irenej v spomínanom úryvku 3, 4, 1 hovorí, že v prípade sporu sa treba obrátiť na akúkoľvek apoštolskú cirkev, nemusí to byť nevyhnutne Rím – vďaka konfrontácii s inými prameňmi aj mimo AH (Tertulián, Cyprián z Kartága) je to naozaj pôvod rímskej cirkvi, čo z nej robilo privilegované miesto tradície (ako to výstižne sformuloval Schatz).²³ Keby *potentior principalitas* označovalo vieroučnú autoritu rímskeho biskupa (či cirkvi), toto svedectvo by bolo bielou vranou, keďže prax 2. aj 3. storočia ukazuje, že rozhodnutia rímskeho biskupa neboli vzhľadom na všeobecnú cirkev akceptované (ak je vôbec vhodné použiť takúto formuláciu, pretože už čiastočne prenáša modernú skúsenosť do mentality a právneho fungovania cirkvi v danom historickom období).²⁴

Ako vidieť aj zo slovenského prekladu (riadok 5), jedným z najdôležitejších problémov pre celé generácie filológov, historikov či teológov je otázka, na čo sa vzťahuje *in qua*: či na rímsku cirkev, alebo na každú cirkev.

Pri prvej možnosti je *ab his qui sunt undique* skoro neriešiteľnou prekážkou. Prečo by mali veriaci zovšadiať (z každej jednej cirkvi, čo je z praktického hľadiska nezmyselné) udržiavať v Ríme apoštolskú tradíciu? To priamo odporuje Irenejovmu chápaniu odovzdávania a zachovávanía tejto tradície, čo sa dialo pomocou biskupského nástupníctva, ktoré ná-

²⁰ Čo sa týka Petra, v podstate panuje zhoda (medzi katolíckymi a nekatolíckymi exegétmi), že bol ustanovený Ježišom Kristom ako hlava apoštolov (a teda Kristus mu na spravovanie cirkvi na zemi prepožičal svoju autoritu), čo sa vyvodzuje nielen z typických petrovských textov (Mt 16, 13 – 19; Lk 22, 31 – 32; Jn, 21, 15 – 17), ale aj z iných (napríklad Mt 4, 18; Mk 1, 16; Lk 5, 1 – 11; Jn 1, 35 – 42; Lk 6, 12 – 13; Mt 10, 2; Mk 3, 16 a ďalšie). SCHATZ, K.: *Dějiny papežského primátu*, s. 8.

²¹ V súvislosti ešte s chápaním *in qua* ako odkazom na *omnem ecclesiam*, čomu sa venujem v nasledujúcich odsekoch, tento dôvod získava na úplnosti.

²² McCUE, J. F.: *The Roman primacy*, s. 178.

²³ SCHATZ, K.: *Dějiny papežského primátu*, s. 13.

²⁴ Vzhľadom na obsiahlosť problému predstavuje stručný prehľad REHORČÍKOVÁ, Tereza: *Zdôvodnenie primátu rímskeho biskupa v ranokresťanských prameňoch*. Diplomová práca. Banská Bystrica, 2020 s. 13 – 19, 49 – 69. Dostupné online <https://opac.crzp.sk/?fn=detail-BiblioForm&sid=780C5DA7522A72A29DF6FCDFDA41> [cit. 03. 02. 2020].

sledne v 3, 3, 2 – 3 pre Rím podáva.²⁵ Boli snahy prekladať *in qua* inštrumentálom, čo však pravidiľ gramatiky (latinskej aj gréckej) vylučujú.²⁶ Niekoľko teórii práve kvôli neustálym problémom spochybnilo pravosť *ab his qui sunt undique*.²⁷ Žiadna z nich nezískala všeobecné uznanie a nepodarilo sa ju definitívne potvrdiť. Hoci niektoré sú celkom pravdepodobné, nie sme nútení pristúpiť k takému riešeniu, kde sa *ab his qui sunt undique* považuje za chybu. Ako už bolo spomenuté, latinský preklad AH je dosť presný a veta bude dávať zmysel pri opačnom tvrdení, keď sa *in qua* vzťahuje na *omnem ecclesiam*.

V tomto prípade však treba vysvetliť tautológiu a tiež problémom zostáva, čo znamená (rovnako ako v prípade vzťahovania *in qua* na Rím), že v každej cirkvi sa tými (veriacimi či cirkvami) zovšadiaľ zachováva apoštolská tradícia.²⁸ Ale prikláňam sa k názoru, že je prirodzenejšie vzťahovať *in qua* na *omnem ecclesiam*, pretože nasleduje hneď po *hoc est eos qui sunt undique fideles* a udržiava sa tým aktuálna myšlienka. Námietskou zo strany odborníkov zastávajúcich „pro-rímsku“ interpretáciu je, že celej vete (aj predchádzajúcej) dominuje rímska cirkev.²⁹ Nie je to však nevyvrátiteľné – ak sa *in qua* vzťahuje na *omnem ecclesiam*, ukáže sa, že táto časť je vypracovaná podľa štylistického pravidla *inclusio*, ktorú Irenej uplatňuje aj na iných miestach.³⁰ Pasáž, kde sa spomína Rím, otvára tvrdenie, že je zdĺhavé *omnium ecclesiarum enumerare successiones*, a uzatvára ju vyhlásenie, že s rímskou cirkvou pre jej výnimočný pôvod musí súhlasiť *omnem ecclesiam*. Čo sa týka druhej námietky, ide o úmyselné zopakovanie *qui sunt undique fideles* práve preto, aby sa predišlo

²⁵ O'BOYLE, M.: St. Irenaeus and the See of Rome, s. 428 – 429. Táto interpretácia (veriaci zovšadiaľ zachovávajú vieru v Ríme) súvisí s prekladom *convenire ad* ako zhromažďovať sa, schádzať sa, čo O'Boyle vyvracia, s. 416 – 420.

²⁶ ABRAMOWSKI, Luise: Irenaeus, „Adv. Haer.“ III, 3, 2: Ecclesia Romana and omnis Ecclesia; and Ibid. 3, 3: Anacletus of Rome. In: *The Journal of Theological Studies*, tom. 28, vol. 1, 1977, s. 102. Abramowski vlastne reaguje na francúzsky preklad AH v edícii Sources chrétiennes, kde A. Rousseau vzťahoval *in qua* na rímsku cirkev.

²⁷ D'Herbignyho je najkomplikovanejšia a predpokladá sériu chýb (pisárskych, čo sa týka gréckeho textu, potom prekladateľských a nakoniec opäť pisárskych v latinskom texte). Saltet navrhol, že pôvodne tam nemalo byť *ab*, ale iba *dativ his qui sunt undique*, pričom chybu pripisuje pisárom. Podobnú teóriu zastáva aj Rousseau – chyba nastala nesprávnym prekladom *dativu* točís. Podľa Morinovej teórie (najstaršia z uvedených, prvýkrát publikovaná v roku 1908) *sunt undique* je pisárska chyba, keď pisár mimovoľne zopakoval slová z predchádzajúceho riadka. O'BOYLE, M.: St. Irenaeus and the See of Rome, s. 430 – 432. On rozvíja ďalej Morinovu teóriu. ABRAMOWSKI, L.: Irenaeus, s. 102.

²⁸ O'BOYLE, M.: St. Irenaeus and the See of Rome, s. 426, 428.

²⁹ ABRAMOWSKI, L.: Irenaeus, s. 102 – 103. O'BOYLE, M.: St. Irenaeus and the See of Rome, s. 425.

³⁰ ABRAMOWSKI, L.: Irenaeus, s. 103. Rousseau uznáva, že Irenej využíva *inclusio* na iných miestach, ale nie tu.

neporozumeniu, na čo sa vzťahuje *in qua*.³¹ Nie je to úplne uspokojivé vysvetlenie, avšak vďaka nemu sa dajú obísť niekedy až krkolomné riešenia a nelogickosť tejto vety, ktorej sa nedá vyhnúť, keby sa *in qua* vzťahovalo na rímsku cirkev. Navyše, ak *in qua* odkazuje na *omnem ecclesiam*, krásne to zapadá do kontextu Irenejovho argumentu, ako aj mentality jeho doby. Irenej explicitne skonštatoval, že rímska cirkev má tradíciu od apoštolov o vetu vyššie. Upozornil na to pri dokazovaní zachovávaní apoštolskej tradície v cirkvi. Vkladať to aj do tejto vety by rozbilo plynulú argumentáciu úryvku a práve to by bolo zbytočnou tautológiou. Význam je teda nasledujúci: **každá cirkev, čiže veriaci zovšadiaľ, v ktorej sa uchováva [bola zachovaná] apoštolská tradícia, musí súhlasiť s rímskou cirkvou pre jej výnimočný pôvod.** Fakt, že každá cirkev zachováva apoštolskú tradíciu nevyhnutne musí súhlasiť s Rímom, lebo ten má apoštolský pôvod par excellence, nie je len triviálnym tvrdením. Týmto Irenej vytvoril súvislosť medzi rímskou cirkvou a každou ďalšou, ktorá má tiež apoštolskú tradíciu, čím buduje svoj argument, prečo stačí poukázať na rímsku, aby sa dokázala apoštolskosť celej cirkvi.

Na základe uvedenej analýzy sa dá zhrnúť, že rímska cirkev má „najapoštolskejšiu“ pôvod zo všetkých apoštolských cirkví. *Potentior principalitas* je dôvodom, prečo si Irenej vybral práve rímsku cirkev ako najvhodnejší príklad. Pre „plnosť“ apoštolského pôvodu rímskej cirkvi, každá cirkev s biskupským nástupníctvom siahajúcim k apoštolom, ktorým sa uchováva pravá apoštolská viera, musí s ňou nevyhnutne súhlasiť. Tým Irenej dokazuje, že stačí uviesť zoznam rímskych biskupov, aby dokázal apoštolskosť celej cirkvi: „Et est plenissima haec ostensio.“

K zoznamom rímskych biskupov je potrebné uviesť, že začali vznikať storočie po smrti Petra a Pavla v momente, kedy už bol monoepiskopát³² v cirkvi etablovaný a rozšírený. Rozdiely v nich³³ prezrádzajú, že vznikali na základe rôznych tradícií (písomných či ústnych). Ide o anachronické konštrukty, ktoré prenášali monoepiskopát do skorších foriem cirkevnej organizácie a zjednodušili koncept odovzdávania apoštolskej tradície na odovzdávanie biskupského úradu z jedného monobiskupa na druhého.³⁴

³¹ ABRAMOWSKI, L.: Irenaeus, s. 102.

³² Monoepiskopát, čiže štruktúra jeden biskup – presbyteri – diakoni oproti dvojúrovňovému episkopátu presbyteri – diakoni. Pre stručný prehľad k problematike vývoja monoepiskopátu všeobecne a aj v Ríme REHORČÍKOVÁ, T.: Zdôvodnenie primátu, s. 27 – 29.

³³ Rôzne poradie biskupov, niektoré uvádzajú chronologické dáta, niektoré nie, v datovaní pontifikátov sú značné rozdiely.

³⁴ STRAND, Kenneth A.: First-century Church organization in Rome. In: *Andrews University Seminary Studies*, tom. 29, vol. 2, 1991, s. 144 – 145. Dostupné online <https://digital-commons.andrews.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1990&context=auss> [cit. 19. 5. 2020].

Máme zachované tri hlavné tradície zoznamov rímskych biskupov: 1. najstarší Irenejov, potom Eusebiov (HE aj Kronika, prelom 3. a 4. storočia) a Epifániov (Panarion 27, 6, okolo 375), 2. zoznam Optata z Milevis (cca 370) a Augustína (400), 3. tzv. rímsky zoznam v Liberianskom kataľógu (vypracovaný v polovici 4. storočia, hoci zoznam môže byť starší), ktorý sa stal súčasťou *Liber Pontificalis*. Hlavným sporným bodom je umiestnenie biskupa Klementa a) ako tretieho po Petrovi a Pavlovi, b) druhého po Petrovi, c) prvého po Petrovi (v tom istom poradí ako som uviedla tradície zoznamov).³⁵

Hegesippov neúplný zoznam rímskych biskupov využil ako svoj zdroj určite Eusebius a pravdepodobne aj Irenej a Epifánios.³⁶

Irenej dodal Lína a Anakléta, aby počet rímskych biskupov až do jeho súčasnosti bol správne apoštolský – dvanásť. Linus bol spolupracovníkom apoštola Pavla.³⁷ O Anaklétovej (Anenklétos Ανέγκλητος = bezúhonný/bez pochybení, niet mu čo vyčítať) činnosti sa nedalo povedať nič určitejšie, pretože jeho pôvod bol pravdepodobne iba literárny: δεῖ γὰρ τὸν ἐπίσκοπον ἀνέγκλητον (Lebo episkop musí byť bez úhony...).³⁸ Každopádne, jedného aj druhého Irenej spájal s Pavlom, čím ešte upevnil previazanosť rímskej cirkvi s jej apoštolskými „zakladateľmi“, a teda jej *potentior principalitas*.³⁹ Týmto, a zároveň začiatkom svojho zoznamu od Petra a Pavla v kontraste s neskoršími tradíciami, kde sa zoznamy začínajú iba Petrom, Irenej prezrádza, že jeho záujem tkvie v pôvode rímskej cirkvi a chce jej dodať čo najviac prepojení s apoštolmi. Jeho primárny záujem nezahŕňal autoritu biskupov Ríma ako takú (ich právomoci) ani sa nezaujímal výhradne o Petra a odvodzovanie autority biskupa Ríma od neho. Svojím zoznamom rímskych biskupov opäť potvrdzuje, že Rím je miestom privilegovanej tradície, ale je to vďaka úzkemu a jedinečnému previazaniu s oboma apoštolmi. „Skutočne, nezlý príklad historickej genealogickej rekonštrukcie: pokiaľ ide o autoritu a spoľahlivosť prameňov nepochybné, avšak nie veľmi spoľahlivý čo do svojich výsledkov.“⁴⁰

Netvrdím tým, že to robili vedome – poznajúc dôkladne pôvodnú situáciu cirkevnej organizácie v apoštolských časoch sa rozhodli klamať pre zvýšenie efektivity svojich argumentov. Rovnako toto anachronické prenesenie monoepiskopátu do 1. storočia a fakt, že niektorí prví rímski biskupi sú vymyslené postavy (napr. Anaklétus), neznamená popretie apoštolskosti cirkvi (teda neprerušené odovzdávanie apoštolského učenia a svätenia presbyterov/biskupov z generácie na generáciu). To však je už otázka teologická.

³⁵ STRAND, K. A.: First-century Church organization in Rome, s. 145 – 146, 148, 150. Rímsky zoznam síce umiestňuje Klementa ako druhého po Línovi, avšak datovanie Línovho pontifikátu sa prekrýva s Petrovým životom, takže Klement je prakticky druhý po nich oboch.

³⁶ STRAND, K. A.: First-century Church organization in Rome, s. 146 – 147.

³⁷ 2 Tim 4, 21; Tít 1, 7.

³⁸ Tít 1, 7

³⁹ ABRAMOWSKI, L.: Irenaeus, s. 104. Navyše Sixtus je podozrivý šiesty po apoštoloch.

⁴⁰ ABRAMOWSKI, L.: Irenaeus, s. 104.

Posledným výrazným svedkom, ktorý bojoval apoštolskou tradíciou proti heretikom a je predmetom tejto štúdie, je Tertulíán. Bol si vedomý, že Sväté písmo podlieha interpretácii – a heretici ho bez váhania používali na to, aby ním doložili svoje tvrdenia.

Autoritou, pomocou ktorej sa rozlišuje správna a heretická interpretácia, je pre Tertuliana *regula fidei* (viera samotná): Kristovo učenie jednoduché, jednotné, jasné a navždy určené, úplne a celé odovzdané apoštolom a od nich neporušené zverené cirkvám, ktoré založili. Nie je to ani autorita rímskeho biskupa, ani biskupov všeobecne či synod. Tie všetky sú podriadené *regula fidei* – nie sú jej pánmi, ale sluhami, netvorí ju, ale svedčia o nej a odovzdávajú ju. Episkopát je podriadený učeniu, ktoré dostal od predchádzajúcich generácií. Apoštolské cirkvi sú dôkazom, že doktrína sa odovzdáva neporušená ďalej. Ide však o dôkaz historický, nie odvolanie sa na ich autoritu ako takú – vďaka nástupníctvu biskupov sa apoštolská viera podáva neporušená ďalej v celej cirkvi, ale najlepšie je to viditeľné a overiteľné v apoštolských cirkvách, preto sú svojím spôsobom špeciálne oproti „menším“ či sekundárne zakladaným cirkvám. Rím tu má výnimočné postavenie vzhľadom na svoj pôvod – môže sa spájať až s tromi apoštolmi, pričom Peter bol vodcom apoštolov a aj Ján mal medzi Dvanástimi výrazné a významné postavenie:⁴¹ „Nyní, když chceš být přesněji obeznámen ve věci své spásy, projdi apoštolské církve, v nichž ještě stojí učitelské stolce apoštolů, v nichž se čtou pravé dopisy... Máš-li to nejblíže do Achaie, pak je to Korint. Pokud jsi nedaleko Makedonie, máš Filipoi. Jsi-li z Asie, máš Efesos. Jsi-li z oblasti Itálie, máš Řím, pod jehož autoritu spadáme i my [Afrika]. To je ta šťastná církev, které apoštolové spolu se svou krví dali celé učení, kde Petr svým utrpením napodobil Pána, kde Pavel byl korunován tím, že skončil jako Jan [Křtítel], kde byl apoštol Jan ponořen do vroucího oleje, zůstal bez úhony, načež byl vyhnán na ostrov.“⁴² Ide o veľmi podobný argument, ako u Ireneja v pasáži 3, 4, 1 z AH. Ale tiež, podobne ako Irenej v AH 3, 3, 1 – 3, Rím si „zaslúžil“ najviac miesta a oslavný jazyk. V uvedenom úryvku sa prejavuje aj „prvý vývojový stupeň“ v otázke primátu rímskeho biskupa, a síce veľká úcta, ktorej sa rímska cirkev tešila naprieč celým impériom.⁴³ Zo samotného faktu Petrovej

⁴¹ ENO, Robert B.: *Ecclesia docens* : Structures of Doctrinal Authority in Tertullian and Vincent. In: *The Thomist: A Speculative Quarterly Review*, tom. 40, vol. 1, 1976, s. 100, 102 – 107. ENO, Robert B.: The Work of Optatus as a Turning Point in the African Ecclesiology. In: *The Thomist: A Speculative Quarterly Review*, tom. 37, vol. 4, 1973, s. 669 – 670.

⁴² TERTULIÁN: *De praescriptione haereticorum* (ďalej De praes.) 36, 1 – 4. Podľa: SCHATZ, K.: *Dějiny papežského primátu*, s. 17.

⁴³ SCHATZ, K.: *Dějiny papežského primátu*, s. 10. K otázke vzťahu medzi mestom Rímom ako hlavným mestom ríše a postavením rímskeho biskupa pozri HASTINGS, Adrian: The papacy and Rome's civil greatness. In: *The Downside Review*, tom. 75, vol. 242, 1957, s. 359 – 382. Postavenie rímskej cirkvi a jej biskupa sa odvíjalo v období pred Milánskym ediktom úplne

a Pavlovej mučeníckej smrti a ich trvalej „prítomnosti“ v meste vďaka ich ostatkom, samozrejme, nevyplývali konkrétne nároky na primát rímskeho biskupa.

Citovaný úryvok odhaľuje aj sebapoňatie cirkvi ako *communio*⁴⁴ – rovnosť cirkví, keďže aj cirkvi zakladané vďaka misionárom z apoštolských cirkví sú apoštolské vďaka *consanguinitas doctrinae* (De praes. 32, 6),⁴⁵ pričom apoštolské majú vzhľadom na svoj pôvod väčšiu váhu a aj autoritu. Predsa však sa nesmierna úcta, ktorej sa títo apoštoli a pamiatka ich mučeníctva tešili, ako aj autorita ich učenia, prenášala na celú rímsku cirkev, akoby ona a oni boli natrvalo jedným nedeliteľným celkom.⁴⁶ Žiadna iná cirkev s apoštolským pôvodom, ani Antiochia, kde Peter aj Pavol určite pôsobili, či Korint,⁴⁷ sa podobnej úcte netešili. Nešlo však o úctu spojenú s konkrétnymi juridickými nárokmi.

nezávisle od postavenia mesta Ríma ako centra ríše. Dá sa dokonca tvrdiť, že prvé vzniklo napriek odporu k druhému. Autor štúdie sa zaoberal aj postavením rímskej cirkvi za a po Konštantínovi, pričom, hoci štát už zasahoval do cirkevného diania, stále sa nedá hovoriť o odvodzovaní autority (rímskych) biskupov od autority štátu. K poslednej téme aj MORRISON, Karl F.: Rome and the City of God : An Essay on the Constitutional Relationship of Empire and Church in the Fourth Century. In: *Transactions of the American Philosophical Society*, tom. 54, vol. 1, 1964, s. 3 – 55.

⁴⁴ Ku bližšiemu opisu termínu *communio* a jeho prejavovaniu sa v praxi pozri REHORČÍKOVÁ, T.: Zdôvodnenie primátu, 2020 s. 13 – 19.

⁴⁵ ENO, R. B.: *Ecclesia docens*, s. 105 – 106. Taktiež: „*Omne genus ad originem suam censeatur necesse est. Itaque tot ac tantae ecclesiae una est illa ab apostolis prima, ex qua omnes. Sic omnes primae et omnes apostolicae, dum una omnes probant unitatem : communicatio pacis et appellatio fraternitatis et contesseratio hospitalitatis.*“ [= Je nevyhnutné, aby každý druh bol posudzovaný podľa svojho počiatku. Preto veľké množstvo aj veľkých cirkví je vlastne jednou cirkvou, a to pôvodnou apoštolskou, z ktorej všetky vzišli. A tak každá jedna je apoštolská dovtedy, kým dokazujú jednotu: vzájomným prejavovaním pokoja, nazývaním sa bratmi a výmenou pohostinnosti.] TERTULIÁN: *De praescriptione haereticorum*. H. HEMMER – P. LEJAY (eds.). Paris : LIBRAIRIE ALPHONSE PICARD ET FILS, 1907, s. 40, 42. De praes. 20, 7 – 8. Dostupné online: <https://archive.org/details/depraescriptione00tert/page/n13/mode/2up>. [cit. 1. 2. 2021]. Latinské *contesseratio*: uzavretie priateľstva na základe výmeny tesserae. Pravdepodobne ide o zmienku o používaní listov pokoja („cestovních pasoch“), ktoré kresťania nazývali (aj) tesserae, čo by preklad mohol zastrieť. Tesserae (všeobecne, nielen u kresťanov) boli o. i. symboly či známky, aké si dávali spriatelene rodiny, pôvodne polovice dreva, ktorých zhoda slúžila ako dôkaz. Kto sa nimi preukázal, mal právo na pohostinnosť.

⁴⁶ SCHATZ, K.: *Dějiny papežského primátu*, s. 10.

⁴⁷ Dionýz z Korintu v jeho liste do Ríma tvrdí, že aj Peter učil v Korinte (cca 166 – 174): „*Týmto spôsobom si svojím pôsobivým napomenutím spojil všetko, čo vyrástlo zo semena, ktoré zasial Peter a Pavol rovnako v Rimanoch a Korint'ňanoch. Pretože obaja siali v našom Korinte a spoločne nás učili: v Itálii tiež učili spoločne v rovnakom meste a boli umučení v rovnakom čase.*“ EUSEBIUS: *The History of the Church*, s. 63. HE, 2, 25, 8.

**Mestská politická elita v Nitre v 30. a 40. rokoch 20. storočia.
K otázke personálnych zmien s dôrazom na postavenie
starostu Františka Mojta¹**

MARTIN HETÉNYI

Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

The urban political elite in Nitra in the 1930s and 1940s. On the issue of personnel changes with emphasis on the position of Mayor František Mojto

Abstract: The consequences that usually result from crises of regimes and changes in political-economic systems are the exchange of power political elites. This happened several times in Slovakia in the first half of the 20th century. From the central level of politics, the changes have been affected in the next stages of its lower grades – regions, towns and municipalities. The contribution submitted focuses on the 1930s and 1940s, when an authoritarian popular regime with totalitarian elements was established in Slovakia. In a case study of the long-time leader of Nitra, František Mojto, the author tries to outline the legitimacy and agility of the Nitra political elite. On his example, we can explicitly observe remarkable ways in the process of handing power over or cooperation of political actors at all levels of the state and party apparatus. At the same time, his case signals to us the continuity of personnel with the democratic Czechoslovak Republic, which, however, was rather the exception at the national level as a rule.
Keywords: Municipal Government, Nitra, Elite, 30th and 40th years of 20th century.

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2021.24.01.19-51>

Jedným z celého súboru dôsledkov, ktoré zvyčajne prinášajú krízy režimov a zmeny politicko-ekonomických systémov býva menšia či väčšia transformácia mocenských politických elít. V prvej polovici 20. storočia sa tak na Slovensku udialo viackrát – po vzniku Československej republiky (ďalej ČSR) v roku 1918, po nástupe nedemokratického režimu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (ďalej HSĽS) v roku 1938, po oslobodení Československa v roku 1945 a po nástupe komunistického totalitného režimu po februári 1948. Z centrálnej úrovne politiky sa zmeny dotkli v ďalších fázach jej nižších stupňov – regiónov, miest a obcí. Predložený príspevok sa zameriava na 30. roky a 40. roky, kedy bol na Slovensku nastolený autoritatívny ľudácky režim s totalitnými prvkami. Proces úplného uchopenia moci ľudákmi bol inšpirovaný obdobnými procesmi

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-17-0199. Štúdia vznikla tiež v rámci riešenia projektu KEGA č. 035UKF-4/2021.

v Tretej ríši a fašistickom Taliansku.² K pochopeniu jeho celistvej pôsobnosti nestačí len pohľad na legislatívnu oblasť, ale aj na praktickú realizáciu politiky, a to aj v prostredí degradujúcej samosprávy. Štúdium životných osudov historických osobností, ktoré po obsadení vplyvných postov začali disponovať mocou a determinovať smerovanie vývoja spoločnosti má svoj primárny význam v úsilí produktívne kompletizovať historiografickú tvorbu. Poznanie dobovej spoločnosti a komplexného pochopenia podstaty politických režimov, ktoré sa v moderných dejinách na Slovensku postupne ukotvili je zase konkrétnym predpokladom determinovania súčasnej spoločensko-politickej a výchovno-vzdelávacej oblasti.

Elity sú žiadanou témou politológie, sociológie, filozofie i histórie. Podľa jedného z nestorov slovenskej historiografie, Ľubomíra Liptáka, bolo 19. a 20. storočie v slovenských dejinách poznačené zmenami režimov a diskontinuitami.³ Predstava, že ruptúra politicko-ekonomických systémov automaticky prináša aj radikálnu zmenu politických a spoločenských elít na všetkých úrovniach nie je racionálna, a nie vždy sa staré elity odstavili na vedľajšiu koľaj. V politickom myslení je elitizmus odborným termínom vychádzajúcim najmä z diela talianskych sociológov Gaetana Moscu a Vilfreda Pareta. Možno pri tom vychádzať z Moscovej definície elít stotožnených s vládnuou triedou a z Paretovho poňatia „cirkulácie elít“. ⁴ Podľa ďalšieho teoretika elít Roberta Michelsa však nemožno ani pri zásadných revolučných zmenách hovoriť o úplnej výmene elít. Časť pôvodnej „panujúcej triedy“ sa vždy presadí aj v novom režime a adaptuje sa na nové podmienky, pričom si uchová svoj status mocenskej elity.⁵ Štúdia vychádza z vymedzenia užšieho pojmu mestská politická elita, ktorú v duchu spomínaných teoretických koncepcií bližšie

² Bližšie pozri: NIŽŇANSKÝ, Eduard: Zmocnenie sa vlády HSLS v roku 1938/39 na Slovensku a „Machtergreifung“ 1933/34 v Nemecku. In: NIŽŇANSKÝ, Eduard: *Nacizmus, holokaust, slovenský štát*. Bratislava : Kalligram, 2010, s. 14-44. K totalitám bližšie pozri napríklad: ARENDT, Hannah: *The Origins of Totalitarianism*. New York : World Publishing Co., Meridian Books, 1958. 576 s.; ARON, Raymond: *Demokracie a totalitarizmus*. Brno : Atlantis, 1999. 224 s.; POPPER, Karl R. *The Open Society and its Enemies. Volume II: The High Tide of Prophecy: Hegel, Marx, and the Aftermath*. New York and Evanston : Harper & Row, Harper Torchbooks, 1967. 420 s.

³ LIPTÁK, Ľubomír: *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Bratislava : Kalligram, 2011, s. 133-138.

⁴ MOSCA, Gaetano: *The Ruling Class*. New York – London : McGraw-Hill Book Company, 1939. 514 s. Pre otázky elít sú dôležité aj iné klasické sociologické práce, najmä Maxa Webera, ktorý konceptuálne vymedzil politickú moc ako schopnosť presadiť v sociálnych vzťahoch vlastnú vôľu. WEBER, Max: *Wirtschaft und Gesellschaft*. Tübingen : Mohr, 1922, 868 s. WEBER, Max: *Metodologie, sociologie a politika*. Praha : OIKOYMENH, 2009. 351 s.; PARETO, Vilfredo: *The Mind and Society. III. Theory of Derivations*. London : Jonathan Cape Thirty Bedford Square, 1935. PARETO, Vilfredo: *The Circulation of Elites. In Theories of Society. Foundations of Modern Sociological Theory. Volume I*. New York : The Free Press of Glencoe, 1961, s. 551-558.

⁵ MICHELS, Robert: *Political Parties. A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*. New York : Heart's International Library Company, 1915, s. 365-392,

charakterizovali aj súčasní slovenskí historici Martin Pekár a Zuzana Tokárová ako relatívne malú súdržnú sociálnu skupinu členov zdieľajúcich spoločné hodnoty a záujmy. Príslušníci takejto skupiny koncentrujú vo svojich rukách politickú autoritu umožňujúcu ovplyvňovať chod i ďalšie smerovanie miestneho spoločensko-politického vývoja v súlade s vlastnými záujmami. Oproti nej stojí početný zástup politicky pasívnych obyvateľov mesta, ktorí sú vlastne eliminovaní z procesu rozhodovania a sú nielen riadení, ale aj kontrolovaní elitou.⁶

Rozhranie celoštátnej politiky v sledovanom období súhrnne patrí k relatívne dobre prebádaným oblastiam.⁷ Regionálnej politike v kontexte zmien vo verejnej správe sa v posledných dekádach venovali napríklad Martin Pekár, Ondrej Podolec, Pavol Tišliar, Miroslav Palárik, Alena Mikulášová, Karol Janas, Veronika Szeghy-Gayer a i.⁸ Bádanie presunu

400-404. ŠOLTÉS, Peter – VÖRÖS, László: „Odtáté ruky“? Kontinuity a diskontinuity politických a spoločenských elit na Slovensku v 19. a 20. storočí. In: *Forum Historiae*, 2018, roč. 12, č. 1, s. 3. Dostupné na internete: <http://www.forumhistoriae.sk/sk/tema/elity-na-slovensku-v-19-20-storoci>.

⁶ PEKÁR, Martin – TOKÁROVÁ, Zuzana: Výmeny mestských politických elit na Slovensku po páde medzivojnovnej československej demokracie (Prešov, 1938 – 1944). In: *Studia Historica Nitriensia*, 2019, roč. 23, č. 1, s. 144-157.

⁷ Z novších prác možno spomenúť: BAKA, Igor: *Politický systém a režim Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1940*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2010. 322 s.; FERENCÚHOVÁ, Bohumila – ZEMKO, Milan a kol.: *V medzivojnovom Československu 1918 – 1939*. Bratislava : Veda, 2012. 542 s.; HRADSKÁ, Katarína – KAMENEC, Ivan: *Slovenská republika 1939 – 1945*. Bratislava : Veda, 2015. 480 s.; TOKÁROVÁ, Zuzana: *Slovenský štát : Režim medzi teóriou a politickou praxou*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2016. 272 s. Problematike ľudského režimu sa venovali aj zahraniční autori vo viacerých hodnotných prácach, napríklad: HOENSCH, Jörg K.: *Die Slowakei und Hitlers Ostpolitik. Hlinkas Slowakische Volkspartei zwischen Autonomie und Separation 1938 – 1939*. Köln – Graz : Böhlau Verlag, 1965. 390 s.; TÖNSMEYER, Tatjana: *Kollaboration als handlungsleitendes Motiv? Die slowakische Elite und das NS-Regime*. In: *Kooperation und Verbrechen. Formen der Kollaboration in Südost- und Osteuropa 1939 – 1954*. Göttingen : Wallstein, 2003, s. 25-54. JELINEK, Yeshayahu A.: *The Parish Republic : Hlinka's Slovak People's Party 1939 – 1945*. New York – London, 1976. 206 s. WARD, James Mace, Priest, Politician, Collaborator : *Jozef Tiso and the Making of Fascist Slovakia*. Ithaca – New York : Cornell University Press, 2013. 376 s.

⁸ Bližšie pozri napríklad: JANAS, Karol: Reforma verejnej správy na Slovensku v roku 1940 a jej dopad na okres Piešťany. In: *Balneografický spravodajca*, 2001 – 2002, roč. 38, s. 27-34. JANAS, Karol: *Reforma verejnej správy na Slovensku v roku 1940 s osobitným zameraním na obnovenie župného úradu v Bratislave*. In: Bratislava : Zborník mestského múzea v Bratislave, 2003, roč. 15, s. 115-120. JANAS, Karol: Rozklad župného zriadenia v rokoch 1944 – 1945. In: *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV*. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB a Ústav vedy a výskumu UMB, 2005, s. 352-360. PALÁRIK, Miroslav – MIKULÁŠOVÁ, Alena: Revízia znakov, symbolov, pamätníkov a sôch v období autonómie a Slovenskej republiky 1938 – 1945 : Príklad mesta Nitra. In: *Historický časopis*, 2018, roč. 66, č. 3, s. 523-546. PEKÁR, Martin: Politický systém prvej SR so zreteľom na postavenie regiónu (štruktúrna analýza s príkladom Šarišsko-zemplínskej župy). In: *Regionálne dejiny a dejiny regiónov*. Prešov : Ročenka Katedry dejín FHPV PU, 2004, s. 195-212. PODOLEC, Ondrej: Postavenie obecnej samosprávy na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In:

moci na regionálnej či miestnej úrovni a následných sociálno-politických dôsledkov je napriek tomu v kvalitatívne horšom stave, keďže sa značná časť autorov vedeckých publikácií spravidla obmedzuje na jednoduchý popis bez ambície vzniknuté zmeny skúmať do hĺbky.⁹ Tento jav konštatujú aj Martin Pekár a Zuzana Tokárová v prípadovej štúdii z roku 2019, ktorá detailne analyzuje mechanizmus výmeny miestnej politickej elity po 6. októbri 1938 a 14. marci 1939 v prostredí samosprávy mesta Prešov. Autori zároveň ponúkajú model, akým spôsobom uchopiť pôsobenie orgánov mesta a celý rad sprievodných javov príznačných pre personálne rošády v podmienkach (nielen) nedemokratického režimu.¹⁰ Pre poznanie problematiky elít na Slovensku sú tiež dôležité štúdie v monotematickom prvom čísle vedeckého časopisu Slovenskej akadémie vied *Forum Historiae* z roku 2018¹¹ a kolektívna monografia *Elity a kontra-elity na Slovensku v 19. a 20. storočí : Kontinuity a diskontinuity*.¹²

Analýza elít je v značnom rozsahu realizovaná pri štúdiu autokratických a totalitných režimov. Do schém poznávania legitimacy a aktivít politických lídrov zapadá aj prípadová štúdia o dlhoročnom predstaviteľovi mesta Nitra Františkovi Mojtovi, ktorý si do kresla starostu zasadol v roku 1932 a na čele mesta sa i po rôznych turbulenciách udržal až do konca druhej svetovej vojny. V rámci analýzy odbornej publicistiky je potrebné konštatovať, že o tejto osobnosti existujú zväčša sporadické texty viažuce sa k jej medzivojnovému obdobiu, pričom bližšia zmienka o pôsobení vo funkcii vládneho komisára po roku 1940 zatiaľ absentovala. Jedinými novšími prácami z rúk profesionálnych historikov je kapitola Nitra v období totality (1939 – 1990) v syntetizujúcej publikácii *Dejiny*

Historický časopis, 2003, roč. 51, č. 4, s. 647-668. SZEGHY-GAYER, Veronika: Personálna kontinuita politickej elity v Košiciach po Viedenskej arbitráži. In: *Forum Historiae*, 2018, roč. 12, č. 1, s. 129-140. Dostupné na internete: <http://www.forumhistoriae.sk/sk/tema/elity-na-slovensku-v-19-20-storoci>. TIŠLIAR, Pavol: Okresná správa na Slovensku počas I. ČSR. In: *Historica XLVI*, 2005, roč. 46, s. 147-185. TIŠLIAR, Pavol: Náčrt postavenia okresných úradov na Slovensku počas krajinského zriadenia (1928 – 1939). In: *Historica XLV*, 2002, roč. 55, s. 219-223. TIŠLIAR, Pavol: K otázke fungovania štátnej správy na Slovensku v rokoch 1938 až 1945. In: *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov II*. Trnava : Mercury, 2003, s. 55-81.

⁹ Bližšie pozri: BYSTRICKÝ, Valerián: Politické rozvrstvenie spoločnosti na Slovensku vo svetle obecných volieb roku 1938. In: BYSTRICKÝ, Valerián: *Od autonómie k vzniku Slovenského štátu. Výber zo štúdií*. Bratislava : HÚ SAV, 2008, s. 120-137. PEKÁR, Martin: Zlomové udalosti 20. storočia v syntézach dejín vybraných slovenských miest. Poznámky k trendom vo výskume. In: *Jak psát dějiny velkých měst?* Brno : Statutární město Brno – Archiv města Brna, 2016, s. 120-131.

¹⁰ PEKÁR, M. – TOKÁROVÁ, Z.: Výmeny mestských politických elít, s. 146.

¹¹ Dostupné na internete: <http://www.forumhistoriae.sk/sk/tema/elity-na-slovensku-v-19-20-storoci>.

¹² Kol. autorov: *Elity a kontraelity na Slovensku v 19. a 20. storočí : Kontinuity a diskontinuity*. Bratislava : Veda, 2019. 572 s.

Nitry. *Od najstarších čias po súčasnosť* z roku 1998¹³ a monografia *City and Region Between Backdrops of Totality* s podtitulom *Images from Life in the Slovak Republic (1939 – 1945) illustrated in the City of Nitra and its Surrounding* z roku 2018.¹⁴ Inšpiratívna je aj najnovšia štúdia Martina Pekára, ktorý nadviazal na spomínanú prácu o Prešove a uskutočnil aj empirickú komparáciu politických elít medzi Nitrou a Prešovom v rokoch 1938 – 1940.¹⁵ Preskúmaná informačná báza pozostávajúca z archívnych materiálov, súdobej tlače a relevantnej odbornej literatúry, umožnila pohľad do zákulisných dejov miestnej politiky. Nezanedbateľná časť poznávania je venovaná jeho prejavom a konkrétnym aktivitám, ako aj rôznym oficiálnym i neoficiálnym dokumentom, ktoré obsahoval jeden z podstatných archívnych zdrojov – spis z povojnového súdneho procesu. Skrz historickú biografiu tejto osobnosti bolo možné prispieť k ilustrovaniu viacerých zložitých javov sprevádzajúcich danú dobu a vybrané mesto. Tam, kde sa dá skúmať viac zástupcov elít, môžu teoretické analýzy sledovať ich vzájomné spoločenské, organizačné, ideologické či ekonomické prepojenie, stupeň súdržnosti elít, vplyv presvedčenia elít na politiku a pod.

František Mojto sa narodil 10. októbra 1885 v Pruskom, dedinke pri Ilave. Po ľudovej škole, ktorú navštevoval v rodisku, študoval najprv na gymnáziu v Trenčíne, a potom vyššie ročníky v Nitre, kde aj zmaturoval. Ako človek vychovaný v silne náboženskom a pacifistickom ovzduší si vybudoval odmietavý vzťah k vojnám a k ozbrojeným zločkom. Na vojenčinu, vzhľadom na svoje študijné záujmy, nikdy nenarukoval. Vo vzdelávaní pokračoval štúdiom na katolíckej Teologickej fakulte v Budapešti, no ukončil ho už v druhom ročníku. Potom nastúpil do zamestnania ako učiteľ v Dubnici nad Váhom a súbežne si dopĺňal vzdelanie na Učiteľskom ústave v Spišskej Kapitule, kde absolvoval aj skúšku z hudobnej teórie a hry na organe. V rokoch 1906 až 1908 pôsobil vo Vysočanoch, obci ležiacej pri Bánovciach nad Bebravou, ďalšie dva roky v Kolačine pri Dubnici nad Váhom. Potom prežil takmer 11 rokov v Čadci, kde ako hudobník kreoval a viedol cirkevný spevokol, s ktorým účinkoval pri

¹³ NAGY, Zoltán – SLNEKOVÁ, Veronika: Nitra v období totality (1939 – 1990). In: FUSEK, Gabriel – ZEMENE, Marián R. (eds.). *Dejiny Nitry od najstarších čias po súčasnosť*. Nitra : Mesto Nitra, 1998, s. 325-348.

¹⁴ PALÁRIK, Miroslav – MIKULÁŠOVÁ, Alena – HETÉNYI, Martin – ARPÁŠ, Róbert: *The City and Region Against the Backdrop of Totalitarianism : Images from the Life in the Slovak Republic (1939-1945), Illustrated by the City of Nitra and Its Surroundings*. Berlin : Peter Lang, 2018. 280 s.

¹⁵ PEKÁR, Martin: Replacement of Municipal Political Elite as a Tool for Seizing Power and Consolidating an Authoritarian Regime in Slovakia 1938 – 1940. In: *The City and History*, 2020, roč. 9, č. 1, s. 93-111. Dostupné na internete: https://www.upjs.sk/public-media/23562/CaH_2020_1_articles_pekar.pdf.

rôznych príležitostiach. Približne v roku 1920 prešiel na nové pôsobisko do Nových Sádov neďaleko Nitry. Aj tu dokázal svoju činorodosť založením spevokolu, s ktorým vystúpil aj 13. februára 1921 v programe známej slávnostnej vysviacky troch slovenských biskupov v Nitre.¹⁶

Do Nitry sa Mojto natrvalo nastahoval v roku 1922, teda v dobe dotvárania nových politických a spoločenských procesov. Nitra vstupovala do novej éry ako okresné mesto s približne dvadsaťtisíc obyvateľmi a aj za prvej republiky si uchovávala agrárny charakter. Väčšina jej osadenstva sa živila prácou v poľnohospodárstve s prevládajúcim zameraním na poľnohospodárske podniky, remeslá a obchod. Ako pomerne veľký, no v celoštátnych reláciách nie výnimočný problém, ktorému v tomto období čelili predstavitelia mesta sa javila otázka nezamestnanosti. K ďalším naliehavým úlohám patrili otázky súvisiace s kvalitou života, bývania a urbanizmu v meste, riešenie neustálych záplav, výstavba kanalizácie a vodovodnej siete, škôl, parkov či dláždenie ulíc. Hoci v Nitre pulzoval aj živý remeselný ruch a pribudli tu rôzne firmy a podniky (fabriky na spracovanie tabaku či výrobu tehál), mesto aj v ďalších desaťročiach zostávalo dominantne poľnohospodárskym, obchodným a finančným centrom juhozápadného Slovenska. Nitra sa zároveň ustálila ako jedno z najvýznamnejších kultúrnych centier a symbolických miest. Napriek početnej maďarskej menšine, ktorej patrónmi boli svätci viažuci sa k Uhorskému štátu¹⁷, sa tu hlavne prostredníctvom cirkevných a iných záujmových kruhov vo všetkých sférach spoločenského, náboženského, osvetového a kultúrneho života rozvíjal cyrilo-metodský a pribinovský kult.¹⁸ V Nitre sa uskutočnili viaceré celoslovenské podujatia, ktoré odkazovali na veľkomoravské dejiny – napríklad už spomínaná biskupská vysviacka alebo Pribinove slávnosti. Do vývoja mesta ale nepriaznivo za-

¹⁶ PAŽITNÝ, Anton: František Mojto. In: *Významné osobnosti Nitry*. Nitra : Mesto Nitra, 1998, s. 101.

¹⁷ Pripomínanie si národných sviatkov v maďarskom prostredí bolo silným prostriedkom ku konštruovaniu obrazu národnej homogenity a kontinuity maďarského národného spoločenstva. MICHELA, Miroslav: Uhersko-maďarské tradície. In: HÁJKOVÁ, Dagmar et al.: *Sláva republice! Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu*. Praha : Nakladatelství Academia – Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., 2018, s. 431-468. MICHELA, Miroslav: „A Home Should Be a Home to All Its Sons“: Cultural Representations of Saint Stephen in Slovakia during the Interwar Period. In: HUDEK, Adam et al.: *Overcoming the Old Borders: Beyond the Paradigm of Slovak National History*. Bratislava : Prodama, 2013, s. 97-110. MICHELA, Miroslav: Percepce svätého Štefana na Slovensku v medzivojnovom období. In: HLAVÁČKA, Milan et al.: *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*. Praha : Historický ústav AV ČR, 2011, s. 218-243.

¹⁸ Bližšie pozri MICHELA, Miroslav: Politizace cyrilometodějského kultu. In: HÁJKOVÁ, Dagmar et al.: *Sláva republice! Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu*. Praha : Nakladatelství Academia – Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., 2018, s. 309-352. ŠKVARNA, Dušan – HUDEK, Adam: *Cyril a Metod v historickom vedomí a pamäti 19. a 20. storočia na Slovensku*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2013. 161 s.

siahlo zrušenie Nitrianskej župy, prijatím zákona o krajinskom zriadení v roku 1928, čo spôsobilo odchod časti inteligencie, resp. bývalých župných úradníkov.

Úsilie mladého pedagóga vo vyučovacom procese smerovalo k pozdvihovaniu vedomostnej úrovne slovenčiny, čomu zodpovedala aj jeho pozornosť venovaná tvorbe národne ladených učebníc, teda nedostatkovým učebným pomôckam.¹⁹ V roku 1935 sa Mojto stal riaditeľom ľudovej školy na Zobore, vo vinohradníckej časti Nitry, kde pôsobil až do núteného ukončenia pedagogickej činnosti v roku 1945. Rozvinul pri tom spoluprácu so zväzom českých katolíckych učiteľov, pričom bol dvakrát pozvaným prednášať na ich kurzoch – v Trenčíne v roku 1937 a v českých Domažliciach v roku 1938. Svoju vitalitu prejavil aj v rámci spolkovéj činnosti – bol funkcionárom Krajinského učiteľského spolku, Zemského učiteľského spolku, predsedom hasičského spolku. Od roku 1920 bol hlavným editorom mesačníka *Slovenský učiteľ*, od septembra 1944 do februára 1945 zodpovedným redaktorom dvojmesačníka *Slovenský pedagóg*.²⁰

František Mojto obýval služobný byt v školskej bytovke v nitrianskej vinohradníckej časti Zobor. Mojto živil početnú rodinu z viacerých príjmov, staral sa o výdavky na štúdium svojich detí mimo domova, platil aj domácu pomocnicu. Bol ženatý s Ol'gou, manželom sa narodilo 11 detí, z nich dve zomreli v útlom veku. Ich domácnosť bola zariadená skromne zo staršieho nábytku. Jeho ročné príjmy predstavovali napríklad v roku 1934 presne 116 363 korún (z toho učiteľský, redaktorský a starostovský plat predstavoval 77 388 korún, odmeny člena správnych rád hospodárskych podnikov 38 975 korún).²¹ Jeho zárobok sa pohyboval zväčša v analogickej výške aj neskôr, čo ho zaradovalo do lepšie situovanej strednej sociálnej vrstvy.

Angažovanie sa Mojta v politickej oblasti začalo v roku 1918 jeho vstupom do Slovenskej ľudovej strany, neskôr premenovanej na Hlinkovu slovenskú ľudovú stranu. Od roku 1923 pôsobil v nitrianskom mestskom zastupiteľstve.²² Ako zástupca HSLS sa v roku 1929 ocitol na

¹⁹ Ako prvé pripravil Názornú čítanku a učebnicu jazyka slovenského (1922), Šlabikár (1923) a Návod k novému šlabikáru (ako pomôcku pre učiteľov). Spracoval aj ďalšie metodické príručky pre pedagógov. Roku 1928 vyšiel jeho Nový abecedár a o dva roky neskôr v spoluautorstve s Jánom Detrichom zemepis pre šiesty ročník pod názvom Vlast' a svet. Roku 1932 v spoluautorstve s Jánom Schulzom publikoval učebnicu Naša reč I. – VI. Šlo zaiste o obľúbené učebnice, ktoré boli expedované aj na slovenské školy do Juhoslávie. V roku 1940 vydal Hviezdičky – čítanku pre prvý ročník ľudových škôl a metodickú príručku pre učiteľov Základný výcvik v čítaní. PAŽITNÝ, A.: František Mojto, s. 101-102.

²⁰ Slovenský národný archív (SNA), f. Národný súd (NS), šk. 3, TnLud 4/45-7.

²¹ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-6.

²² Pamätná kniha mesta Nitry I., s. 118.

jej volebnej kandidátke do najvyššieho zákonodarného zboru. Poslancom pražského parlamentu sa stal po Tukovej afére²³, keď HSLS prežívala politickú krízu a v jej straníckych kruhoch bolo potrebné napraviť jej poškodené meno. V strane sa hlásili k tejto úlohe tzv. aktivisti, ku ktorým patrili svojim politickým založením aj Mojto. Najschodnejšou cestou k tomu sa núkala kooperácia so Šrámkovou Československou stranou lidovou, ktorá by ľahšie tolerovala aj autonomistický program HSLS, keďže stála za krajiniským zriadením v českých krajinách. Časť ľudákov si od toho sľubovala, že HSLS by sa takýmto spôsobom mohla zapojiť do štátotvornej budovateľskej práce. Týmto smerom sa niesla celá Mojtova publicistická a politická činnosť počas pôsobenia v pražskom parlamente i potom. Poslancom Národného zhromaždenia v Prahe bol v rokoch 1929 až 1935. V Národnom zhromaždení bol členom rozpočtového, sociálno-politického a kultúrneho výboru. V rozpravách najvyššieho zákonodarného orgánu vystúpil zväčša v otázkach vzťahujúcich sa k stavu školstva na Slovensku. V parlamentných výboroch pracoval podľa neskorších svedeckých výpovedí konštruktívne a vecne, bez zbytočného stranícko-politického vyhrocovania, čo si na ňom cenili viacerí parlamentní a vládni činníci, medzi nimi i sociálnodemokratický minister školstva Ivan Dérer.²⁴

Materiál z povojnového súdneho procesu prezrádzal čo-to z jeho postoju k prvej ČSR. Podľa neho mal mať k tvorcom prvej republiky Tomášovi G. Masarykovi i Edvardovi Benešovi kladný prístup, rovnako si vo svojich prejavoch i v súkromných debatách ctí demokratický pluralitný systém medzivojnovnej republiky. V tlači sa sporadicky a kriticky dotkol aj bujnejšieho fašizmu. V súdnom spise sa k jeho pôsobeniu v Národnom zhromaždení nachádzajú rôznorodé informácie, napríklad o kritike vládnych agrárnikov, o kritickom článku o nacistickom režime v Nemecku po nástupe Hitlera k moci či o uverejňovaní poslaneckých vystúpení v straníckych novinách, čo nám však dáva len značne obmedzenú predstavu o jeho skutočnej parlamentnej praxi.²⁵ Známa je aspoň jeho participácia na rôznych celoštátnych či celoslovenských podujatiach (účasť v československej delegácii k hrobu kráľa Alexandra v Juhoslávii v októbri 1935, v deputácii československých učiteľov u prezidenta Beneša, na unionistickom zjazde vo Velehrade v roku 1935 a i.). Po smrti Tomáša G. Masaryka viedol delegáciu Nitranov k jeho hrobu do Lán a podporoval výstavbu pamätníka významných

²³ HRUBOŇ, Anton: *Alexander Mach. Radikál z povolania*. Bratislava : Premedia, 2018, s. 77-90.

²⁴ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-7.

²⁵ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-6 a 7. *Slovenský učiteľ*, 1. 9. 1938, č. 1., s. 45.

československých štátnikov v Nitre.²⁶ Hoci Mojto zaiste nepatrí k najvýraznejším lídrom vtedajšej politickej scény, jeho aktivity neunikli pozornosti významného slovenského intelektuála a politika Karola A. Medveckého. Stúpenec českých lidovcov v súkromnom liste z 28. júla 1932 ich vyzdvihol nasledovne: „*Nemám Vás česť osobne poznať, ale po tom, čo o Vašej váženej osobnosti počúvam, považujem Vás za povolaneého chystať chodníčky, ako by sa tí, ktorým záujem katolicizmu, Slovenska a Republiky našej skutočne na srdci leží, na celoštátnom základe dorozumeli a jednota srdc sa pripravovala.*“²⁷

Najvyšším orgánom miestnej samosprávy bolo volené obecné zastupiteľstvo – v Nitre po roku 1930 pozostávalo zo 42 poslancov.²⁸ Voľby do obecného zastupiteľstva (1923, 1927, 1931 a 1938²⁹) nasvedčovali, že Nitrania vo všeobecnosti inklinovali viac k socialistickým stranám, ktoré sľubovali odstránenie ťaživých povojnových problémov. Silné voličstvo mali aj politické strany maďarskej menšiny, ktorú podporovali majetnejší obyvatelia a časť drobných živnostníkov a robotníkov maďarskej národnosti.³⁰ Značnú podporu kresťanský orientovaného obyvateľstva³¹ mala aj HSĽS, ktorá spájala riešenie hospodárskej otázky s riešením štátoprávného postavenia Slovenska. Na politickej scéne medzivojnovej Nitry zaujali relevantné pozície štyri politické subjekty, ktorých programy najviac odzrkadľovali sociálnu, náboženskú a národnostnú skladbu miestneho voličstva: Krajinská kresťansko-socialistická strana (najvýznamnejšia politická strana maďarskej menšiny, ďalej KKSS), HSĽS, Československá sociálnodemokratická strana robotnícka (ďalej ČSSD) a Komunistická strana Československa (ďalej KSČ).³² Dokazujú to napokon aj výsledky parlamentných

²⁶ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-7.

²⁷ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-8.

²⁸ Veľkosť obecných zastupiteľstiev špecifikoval §9 zákona č. 75/1919 Zb.

²⁹ Roku 1935 sa voľby neuskutočnili, keďže zákon č. 122/1933 Zb. predlžil volebné obdobie zo štyroch na šesť rokov, čím sa zosúladiť dĺžka úradovania obecnej samosprávy s pôsobením okresných a krajských zastupiteľstiev.

³⁰ Národnostné zloženie mesta pri sčítaní obyvateľstva v roku 1938 pozostávalo z 18 835 obyvateľov slovenskej, 1235 českej, 776 maďarskej, 197 nemeckej, 24 ruskej, 21 poľskej, 98 židovskej, 19 cigánskej a 120 inej národnosti. *Pamätná kniha mesta Nitry II.*, s. 92.

³¹ Podľa sčítania ľudu z roku 1938 sa v Nitre prihlásilo ku katolíckej konfesii 16 336 obyvateľov, k evanjelickej a. v. 451, k reformovanej 71, k československej a českobratskej 161, k židovskej viere 3976, k inému 169 a bez vyznania 151 obyvateľov. *Pamätná kniha mesta Nitry II.*, s. 92.

³² V roku 1923 z ôsmich kandidujúcich strán získalo najviac Slovenská ľudová strana, Krajinská kresťansko-socialistická strana a Židovská strana (*Pamätná kniha mesta Nitry I.*, s. 118-120). Vo voľbách v roku 1927 bolo poradie nasledovné: Krajinská kresťansko-socialistická strana, koalícia Komunistickej strany Československa, Československej sociálnode-

volieb v medzivojnovom období, v ktorých spomínané strany obsadzovali v Nitre najvyššie priečky.³³

Za prvej republiky sa na čele Nitry vystriedali viaceré osobnosti: riaditeľ škrobárne Emil Šebesta (1922 – 1923), hudobník a účtovník Karol Cobori (1923 – 1931), advokát Vojtech Szilágyi (1931 – 1932)³⁴ a v roku 1932 zvolený pedagóg František Mojto. Starostovi, jeho námestníkom, obecnej rade a odborným komisiám patrila výkonná právomoc v meste. Tieto druhy orgánov volilo obecné zastupiteľstvo. Starosta disponoval exekutívnymi a regulatívnymi kompetenciami vymedzenými legislatívou (predovšetkým zákonom č. 75/1919 Zb. obsahujúcim volebný poriadok do obcí a novelou obecného zriadenia včlenenou do zákona č. 76/1919 Zb.).

Obecné voľby 27. septembra 1931 nepriniesli podstatnejšiu zmenu, prvé miesta získali ČSSD, KKSS, KSČ a až na štvrtom mieste skončila HSLS.³⁵ Pri voľbách starostu 7. novembra 1931 prvýkrát kandidoval na funkciu starostu Mojto, získal však len 16 hlasov. Za sociálneho demokrata Vojtecha Szilágyiho hlasovalo 26 poslancov. Mojtovi nevyšla ani kandidatúra za miestostarostu, pri rovnakom počte hlasov pre dvoch kandidátov (21) nasledovalo druhé kolo, v ktorom jeho protikandidát z Československej strany národno-socialistickej (ďalej ČSNS) Rudolf Kulišek získal o jeden hlas naviac. Druhým zástupcom starostu sa stal zástupca KKSS František Bárek. Do 16-člennej mestskej rady, ktorá nebola len poradným orgánom, ale disponovala vlastnými vyhradenými kompetenciami boli zvolení za ČSSD Matej Zachar, Samuel Meitner, za ČSNS Rudolf Šumichrast, za HSLS Peter Rovnianek, František Mojto, za KKSS Július Jedlička, za Československú národnú demokraciu Dr. Jaroslav Svoboda, za Židovskú hospodársku stranu Samuel Tausig, za Československú stranu lidovú Jozef Bednárík, za KSČ Ján Dostál a Pavel Verduňič.³⁶ Členmi rady sa automaticky stali aj starosta a jeho zástupcovia, rovnako ex offo aj mestský notár, ktorého menovalo ministerstvo vnútra a jeho úlohou bolo zabezpečovať kontakty so štátnou správou.

Dňa 4. apríla 1932 zomrel po ťažkej chorobe starosta Szilágyi. Jeho skon vydláždil cestu nástupu Františka Mojta, ktorý bol do vedenia mesta 15 hlasmi zvolený 10. mája 1932. Jeho protikandidátovi, komunis-

mokratickej strany a Československej strany národnosocialistickej, až za nimi sa umiestnila HSLS (Štátny archív v Nitre – ŠA NR, f. Mestský úrad v Nitre, č. 21/1931, zápisnice zastupiteľstva).

³³ ŠA NR, f. Mestský úrad v Nitre, č. 218/1929 adm. Bližšie pozri: ZUBÁČKA, Ida: *Nitra za prvej Československej republiky*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 1997, s. 48-49.

³⁴ Nastúpil do dočasnej funkcie po prekvapivom odstúpení Coboriho 7. júla 1931. *Pamätná kniha mesta Nitry II*, s. 34.

³⁵ ŠA NR, f. Mestský úrad v Nitre, č. 21/1931, zápisnice zastupiteľstva.

³⁶ Proti voľbe vedenia podala HSLS námietku. *Pamätná kniha mesta Nitry II*, s. 41.

tovi Štefanovi Dobrotinovi, odovzdalo hlas 8 poslancov. Vo voľbách bola rozhodujúca dohoda a podpora početnejších stranických klubov, najmä sociálnych demokratov. Hoci HSLS, za ktorú Mojto kandidoval, nemala v Nitre v tom čase najsilnejšie zastúpenie, združením s inými stranami napokon dokázala v samosprávnych orgánoch získať absolútnu väčšinu. Post zástupcov starostu obsadila ČSSD (Samuel Meitner) a KKSS (Július Jedlička).³⁷

Zakrátko po nástupe do starostovského kresla sa v dejinách mesta stali povestnou udalosťou celoštátne Pribinove oslavy, do organizácie ktorých sa zapojil i samotný Mojto. Konali sa v augustových dňoch roku 1933 a napriek snahám Mojta a väčšiny organizátorov o apolitický a náboženský priebeh sa zvrhli a spôsobili politicko-stranícky škandál.³⁸ Deň po ich konaní na sprievodnej slávnosti kladenia základného kameňa novostavby meštianskej školy narušenie osláv odsúdil,³⁹ čoho dôsledkom bola strata dôvery najvyššieho stranického šéfa. Kvôli jeho prejavu na oslavách a článku uverejnenom v *Slovenskom učiteľovi*, v ktorých hovoril o „zdravých a triezrych kruhoch v strane“, mu Andrej Hlinka 17. augusta 1933 adresoval list s vyčítavým obsahom, v ktorom ho obvinil z porušenia straníckej disciplíny. Rovnako si Mojto vyslúžil kritiku aj za prijatie sokolskej delegácie z Čiech. Hlinkovi prekážali aj jeho intenzívne styky s ministrom Ivanom Dérerom z vládnej ČSSD.⁴⁰ Vzájomný konflikt s vedením vlastnej strany vyvrcholil v roku 1935, keď sa pred parlamentnými voľbami predseda HSLS postavil proti nominácii Mojta na volebnú kandidátku, a hoci mu zo stranického generálneho sekretariátu prehlásenie o prijatí kandidatúry napokon zaslali, Mojto sa ju rozhodol nepriať.⁴¹

František Mojto sa po tomto incidente a nových skúsenostiach z vrcholovej politiky rozhodol venovať predovšetkým oblastiam súvisiacim s výkonom funkcie starostu a správou zoborskej školy, zamestnávala ho aj pedagogická spisba a redigovanie periodika *Slovenský učiteľ*, pričom sa už ale nemusel viazať prísnou disciplínou parlamentného klubu HSLS. Predmetom jeho článkov boli zväčša historické udalosti, jazykovedné polemiky, školská problematika, kresťanská náuka a pod. Mesto bolo v tomto čase z jeho iniciatívy spoluorganizátorom historickej výstavy

³⁷ *Pamätná kniha mesta Nitry II.*, s. 50.

³⁸ Bližšie pozri: ARPÁŠ, Robert: Prvky cyrilo-metodskej tradície ako súčasť Pribinovho odkazu? (Oslavy 1100. výročia kresťanstva v Československu). In: *Konštantínove listy*, 2017, roč. 10, č. 1, s. 233-240.

³⁹ *Lidové noviny*, 15. 8. 1933. Po skončení slávností už 18. augusta 1933 obecné zastupiteľstvo vyjadrilo nesúhlas s počínaním hlinkovcov a ospravedlnilo sa vláde. ŠA NR, f. Mestský úrad v Nitre, č. 24/1933, zápisnice zastupiteľstva.

⁴⁰ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-52.

⁴¹ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-6.

v Uhorskom Hradišti.⁴² Jednou z jeho priorít sa stala reorganizácia a modernizácia dopravy, ciest, uličnej siete a bývania v duchu implementácie vtedajších urbanistických procesov reprezentujúcich intencie moderného mesta.⁴³ Nitra sa vďaka nebývalému stavebnému rozmachu teritoriálne rozšírila už v rokoch 1919 – 1930. V prvom desaťročí republiky sa zhustili sídelné jednotky, postavili účelové verejnoprospešné stavby a reprezentatívne budovy, vybudovali sa nové predmestia a priláhlé obce nadobudli mestský ráz. Po roku 1930, teda v čase veľkej hospodárskej krízy, stavebný ruch na určitú dobu poklesol. Po nástupe Mojta do starostovskej stoličky sa postupne situácia znovu začala konsolidovať. Na čele samosprávy riadil pomerne široký záber rozvojovej výstavby – pokračovala regulácia rieky Nitra, stavali sa nové školy (meštianska škola na terajšej Ulici Fr. Mojtu aj škola pri kláštore), Robotnícky kultúrny dom, napredovalo sa i v nahrádzaní plynových pouličných svietidiel elektrickým osvetlením. Napriek pozitívam pestré zloženie mestskej samosprávy viedlo neraz k názorovej konfrontácii a analýza miestnej tlače z medzivojnového obdobia takisto dokumentuje nespokojnosť časti občanov s činnosťou nitrianskej samosprávy a úradníkov obecného úradu.⁴⁴ Je možné predpokladať, že Mojto vedel situačne využívať nejednotnosť mestského parlamentu na pragmatické presadzovanie svojich zámerov.

Posledné demokratické voľby do obecných zastupiteľstiev v medzivojnovnej republike sa uskutočnili 22. mája 1938. Narastajúce vnútropolitické napätie v Československu od jari 1938 vyvolané anšlusom Rakúska a následná lavína udalostí na domácej scéne – požiadavky HSLS na dosiahnutie autonómie Slovenska či nemeckých a maďarských politických činiteľov na územnú revíziu štátnych hraníc,⁴⁵ sa nevyhnutne museli odzrkadliť v predvolebnej atmosfére i v samotných volebných výsledkoch. Konfrontačná predvolebná kampaň privodila nebývalú polarizáciu verejnosti s vysokou volebnou účasťou aj v Nitre. Z 11 592 oprávnených voličov odovzdalo najviac hlasov Zjednotenej krajinskej kresťansko-socialistickej a maďarskej národnej strane (ZMS), ďalej HSLS a sociálnom demokratom. Po voľbách pokračovalo v práci mestského zastupiteľstva 16 pôvodných poslancov, takže pri jeho fungovaní bola zarúčená určitá kontinuita. Opätovne prevládala stredná vrstva, pričom v nej

⁴² SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-6.

⁴³ Bližšie pozri: MORAVČÍKOVÁ, Henrieta: Zrod moderného mesta: zmeny obrazu slovenských miest v druhej polovici 19. a prvej polovici 20. storočia. In: *Forum Historiae*, 2016, roč. 10, č. 2, s. 1-11. Dostupné na internete: <http://www.forumhistoriae.sk/sites/default/files/01-moravcikova-zrod-moderneho-mesta-zmeny-obrazu-slovenskych-miest1.pdf>.

⁴⁴ ZUBÁČKA, I.: Nitra, s. 35 a 46.

⁴⁵ Bližšie pozri napr. ARPÁŠ, Róbert: *Autonómia : víťazstvo alebo prehra? : Vyvrcholenie politického zápasu HSLS o autonómiu Slovenska*. Bratislava : Veda, 2011. 200 s. LETZ, Róbert: *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905 – 1945*. Martin : Matica slovenská, 2006. 720 s.

klesol počet vysokoškolsky vzdelaných poslancov z 8 na 5. Rovnako klesol aj počet zástupcov robotníctva.⁴⁶

Výsledky v Nitre priniesli po rozložení politických síl výnimočnú pátovú situáciu. V novom nitrianskom mestskom zastupiteľstve získala Zjednotená maďarská strana 11 mandátov, HSLS (do zastupiteľstva sa na jej kandidátke dostal aj oblastný veliteľ Hlinkovej gardy a šéfredaktor *Nitrianskej stráže* Vojtech Višňovský) a sociálni demokrati po 9 mandátov, národní socialisti 4, KSČ 3, zvyšok obsadili ostatné strany. Vytvorili sa dva tábory s približne rovnakým počtom zástupcov v mestskej rade a zastupiteľstve. Na jednej strane stálo široké zoskupenie bývalých centralistických strán – sociálnych demokratov, spojených židovských strán, agrárnikov a československých lidovcov, ktoré sa do boja o pozíciu starostu rozhodlo nominovať Františka Kopečka (ČSSD). Na druhej strane sa ocitla dvojkoalícia Zjednotenej maďarskej strany a HSLS, t. j. strán, ktoré na nitrianskej radnici pod vedením Mojta už v predchádzajúcom období spolupracovali. Po niekoľkých opakovaných voľbách mestského zastupiteľstva, keď obaja kandidáti získali rovnaký počet hlasov (21), muselo rozhodnúť žrebovanie. Žreb napokon prial Františkovi Mojtovi a jeho koalícii, ku ktorej sa pridali aj lidovci. Opozičné zoskupenie nezískalo ani jeden z postov vo vedení Nitry a nová koalícia obsadila aj miesta zástupcov starostu advokátom Dr. Bernardom Rolfeszom (predseda miestnej organizácie Zjednotenej maďarskej strany) a Dr. Alexandrom Arnoldom (Československá strana lidová, nebol členom poslaneckého zboru).⁴⁷ Aj z tohto dôvodu zástupcovia neúspešného tábora v mestskej rade voľby niekoľkokrát napadli. Výsledky však zostali v platnosti. Neúspešné napadnutie volieb zástupcami neúspešného tábora bolo v proľudáckej miestnej tlači detailne rozoberané. Tieto články podnecovali v meste nielen politické, ale aj náboženské rozbroje a antisemitské výpady.⁴⁸

Rok 1938 vrcholil mníchovskou krízou a Viedenskou arbitrážou. Výkonný výbor HSLS v Žiline s reprezentantmi ďalších slovenských strán prijal dňa 6. októbra 1938 Žilinskú dohodu o autonómii Slovenska. Prijatie Viedenskej arbitráže z 2. novembra 1938, ktorá rozhodla o odstúpení južných oblastí Maďarsku, Mojto – ako napokon väčšina spoločnosti na Slovensku – vnímal ako krivdu.⁴⁹

Totalitarizačné procesy sa vo verejnom živote začali prejavovať v rôznych formách viac-menej okamžite. Už prvé kroky autonómnej vlá-

⁴⁶ *Pamätná kniha mesta Nitry II.*, s. 89.

⁴⁷ ŠA NR, f. Mestský úrad v Nitre, č. 34/1933, zápisnice zastupiteľstva.

⁴⁸ PALÁRIK, Miroslav – MIKULÁŠOVÁ, Alena: Prelomový rok 1938. In: PALÁRIK, Miroslav – MIKULÁŠOVÁ, Alena – HETÉNYI, Martin: *Nitra v rokoch 1939 – 1945 (Dejiny Nitry v školskej praxi). Doplnkový učebný text pre základné a stredné školy*. Nitra : UKF v Nitre, 2020, s. 8.

⁴⁹ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-6.

dy bezprostredne po 6. októbri 1938 poukazovali na snahu urýchlene zveriť moc do rúk lojálnych členov alebo sympatizantov HSLS prijatím viacerých opatrení smerujúcich k úpravám v oblasti samosprávy. Zmeny na vnútropolitickú scénu, ktoré v októbri 1938 vyústili do zákazu ľavicových a židovských politických strán, resp. zlúčenia ostatných predmníchovských strán s HSLS, sa rýchlo odrazili aj na regionálnej a lokálnej úrovni. Podobne ako v celej krajine, proces likvidácie volenej samosprávy na Slovensku prebiehal vo viacerých fázach už na konci roku 1938⁵⁰ a HSLS si začala uzurpovať pozície vládnych komisárov, resp. členov poradných zborov už na konci roku 1938. Prijaté opatrenia viedli k odstráneniu predstaviteľov politickej opozície zo samospráv, prípadne k likvidácii demokraticky volenej samosprávy⁵¹ a do čela obcí boli podľa §28 zákona č. 243/1922 Sb. z. a n. menovaní lojálni vládni komisári. Šlo tak o zneužitie krajného zákonného prostriedku nerešpektujúc jeho pôvodný charakter ako dočasného opatrenia pri správe mestských záležitostí.⁵²

Jedným z prvých realizovaných opatrení nastupujúcej politickej garnitúry boli mocenské zásahy v obecných zastupiteľstvách v takých sídlach, v ktorých HSLS nemala prevahu. Ako už bolo spomenuté, hoci na čele mesta stál predstaviteľ HSLS, Nitru nemožno označiť za typickú baštu ľudákov. Napriek tomu, resp. vďaka Mojtmu postaveniu v meste neprišlo k takým dramatickým presunom moci ako v iných slovenských mestách a obciach a obecné zastupiteľstvo tu zostalo ešte pomerne dlhý čas zachované. Z celoštátneho hľadiska šlo o výnimočnú pozíciu Nitry, napríklad v susednom regionálnom centre v Zlatých Moravciach, kde HSLS získala v posledných obecných voľbách z 20 poslancov miest len šesť mandátov, rozpustil Krajský úrad miestne zastupiteľstvo už 17. novembra 1938.⁵³

Okresný úrad v Nitre 23. januára 1939 rozhodol o pozbavení členstva v nitrianskom mestskom zastupiteľstve 14 poslancov zaniknutých politických strán (KSČ, ČSSD, židovské strany) a kooptovaní nových členov podľa návrhu HSLS.⁵⁴ V praxi šlo o proces doplnenie jednotlivcov s požadovanými schopnosťami v duchu predstáv vládnucej politickej strany. Zástupcovia ľudákov tak v mestskom zastupiteľstve a obecnej rade získali dominantné postavenie. Do okruhu vedenia mesta sa dostali členovia štátostrany, ktorá u nitrianskeho voličstva nemala v predchádzajúcom období významnejšie zastúpenie. V zastupiteľstve zostali tiež členovia

⁵⁰ K fázam likvidácie obecnej samosprávy bližšie pozri: PODOLEC, O.: Postavenie obecnej samosprávy, s. 647-668.

⁵¹ NIŽŇANSKÝ, E.: Zmocnenie, s. 14-44.

⁵² PEKÁR M. – TOKÁROVÁ, Z.: Výmeny mestských politických elít, s. 148.

⁵³ ŠA NR, f. OÚ Zlaté Moravce, šk. 1, Zápisnica z Ústrednej volebnej komisie.

⁵⁴ *Pamätná kniha mesta Nitry II.*, s. 91.

Zjednotenej maďarskej strany, ktorých predstaviteľ Bernard Rolfesz bol aj zástupcom starostu. Štvrtinový podiel v mestskom parlamente zaručoval relatívnu spokojnosť predstaviteľov maďarskej menšiny.⁵⁵

Prestíž Nitry sa zákonite zvýšila po Viedenskej arbitráži a následnej územnej strate iného symbolického miesta – Devína v prospech Tretej ríše z jesene 1938, čo sa prirodzene prejavilo v zvýšenej miere pozornosti zo strany ľudáckej politickej garnitúry. Snaha o získanie kontroly nad vedením mesta bola očividná v radikálnych kruhoch HSĽS a Hlinkovej gardy. Obhájenie obecného zastupiteľstva v Nitre si možno vysvetliť najmä silnou pozíciou starostu Františka Mojta, predĺženej ruky konzervatívnej frakcie HSĽS. Mojto sa zasadzoval proti rozpusteniu voleného obecného zastupiteľstva okrem iného aj u predsedu autonómnej vlády Jozefa Tisa. Za Mojtom, na výmene ktorého mali záujem aj predstavitelia ľudáckych radikálov Vojtech Tuka a Alexander Mach, stáli okrem Tisa vysokí cirkevní hodnostári.⁵⁶ Z týchto dôvodov na jeho odvolanie či totálne odstavenie z politiky nikdy rad neprišiel, a to ani v neskorších štádiách ľudáckeho politického režimu. V Nitre sa v rámci prvej fázy procesu likvidácie volenej samosprávy príliš neuplatnil ani národný výbor – na rozdiel od iných obcí a miest, kde si toto alternatívne ľudácke mocenské centrum uzurpovalo kompetencie samosprávnych orgánov.⁵⁷ Slovenský národný výbor vznikol v Nitre 10. októbra. Do vedenia bol zvolený predseda okresnej organizácie HSĽS a kanonik Dr. Jozef Buday, ktorý v tom čase pôsobil ako podpredseda Senátu Národného zhromaždenia HSĽS (bol dlhoročnou šedou eminenciou strany až do jeho skonu v novembri 1939). Podpredsedami sa stali František Mojto, Peter Rovnianek (prednosta stanice) a Dr. Štefan Klučovský (právnik a redaktor miestnych novín). Výbor mal celkovo 25 členov a podieľal sa na organizovaní verejných manifestácií, ktoré často nadobúdali protičeský charakter.⁵⁸ Nitriansky výbor sa však nestal svojou činnosťou zásadnou mocenskou alternatívou k zvolenému vedeniu mesta. Výbory boli rozpustené 19. decembra 1938.⁵⁹

V nasledujúcich častiach rozboru je pozornosť venovaná otázkam, akú úlohu hral na politickej scéne mesta Mojto v ďalšom období a v čom spočívalo ideologické založenie politicky „vyhovujúceho“ miestneho lídra. Mesto ako jeden z prvých dopadov viedenského verdiktu, po ktorom sa

⁵⁵ NAGY, Z. – SLNEKOVÁ, V.: Nitra v období totality, s. 327.

⁵⁶ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-26.

⁵⁷ PODOLEC, O.: Postavenie obecnej samosprávy, s. 647-668. Jedným z mála návrhov výboru bolo premenovanie niektorých ulíc. *Pamätná kniha mesta Nitry II.*, s. 90.

⁵⁸ Národný výbor v Nitre. In: *Svornosť*, 1938, roč. 2, č. 42, s. 4. Pozri tiež: IZÁK-HVIEZDIN, Ján: *Črty z pohyutých časov v Nitre 1938 – 1939*. Nitra : Prvá slovenská kníhtlačiarňa, 1940.

⁵⁹ Bližšie pozri: FIAMOVÁ, Martina: *Formovanie a činnosť ústredných orgánov štátnej správy na autonómnom Slovensku (október 1938 – marec 1939)*. Bratislava : Veda, 2020. 264 s.

dostalo do bezprostredného susedstva s Maďarskom, pocítilo imigráciu väčšieho množstva prisťahovalcov. Už po príchode prvých rodín utečencov na Slovensko⁶⁰, slovenská vláda poverila Slovenskú ligu, aby zrealizovala úspešnú zbierku v prospech vystťahovalcov z arbitrážneho územia.⁶¹ Nitrianske mlyny, v ktorých ako člen správnej rady pôsobil aj Mojto, darovali na akciu 2 vagóny múky. Samotné mesto ako právnická osoba poskytlo na pomoc pre utečencov 5 tisíc korún.⁶² V Nitre sa už od novembra 1938 kopili protižidovské a protičeské nápisy, čo Mojto verejne odsudzoval. Stáli za nimi príslušníci Hlinkovej gardy.⁶³ Vo svojom okruhu bol známy vyhraneným postojom k ľudáckym radikálom. So založením Hlinkovej gardy nikdy nesúhlasil a mal k nej aj neskôr odmietavý prístup. Podľa jeho vyjadrení mu prekážala skutočnosť, že okrem regulárnej armády pôsobil v štáte aj iný ozbrojený zbor, ktorý mal podiel na štátnej moci. Nesúhlasil ani s metódami práce gardistov. Jeho neskrývaná kritika zaiste stála neskôr za tým, že po vypuknutí Slovenského národného povstania gardisti udali Františka Mojta Gestapu, čím sa snažili dosiahnuť jeho väzobné zaistenie.⁶⁴ Mojta rozhorčili aj verejné vyjadrenia vtedajšieho šéfa Úradu propagandy Alexandra Macha na propagandisticky preceňovanej manifestácii v Rišňovciach z 12. februára 1939, ktorý tu pamätným výrokom zhrnul ciele politického programu časti

⁶⁰ V niekoľkých prípadoch evakuovali členovia jednej rodiny postupne, t. j. najprv otec a až po určitom čase zvyšok rodiny. Šlo, až na malé výnimky, o slovenské rodiny.

⁶¹ Výzva slovenskej vlády: „*Občania, do radostného vzrušenia, vyvolaného víťazstvom Slovenskej národnej myšlienky...,miešajú sa aj hlasy hlbokoj bolesti. Hranice Slovenska nám pozmenili proti našej vôli a od živého tela národného odtrhli nám státisíce našich rodných bratov slovenských. Ale ani to nie je dost! Denne nám prichodia na Slovensko naši slovenskí bratia, ktorí opustiť museli Maďarmi obsadené a odtrhnuté územie a vypudení nezachránili si iné než holý život, zanechajúc svoje právom a tvrdou prácou nadobudnuté imanie movité a nemovité....prichádzajú na Slovensko v stave zúboženom bez akýchkoľvek hmotných prostriedkov vyčerpaní duševne i telesne. Sú medzi nimi roľníci, úradníci, študenti, ba i remeselníci a robotníci. Samozrejmé je, že slovenský národ...musí týchto svojich bratov utečencov prinútiť k sebe, zaistiť im kus strechy, chleba a odevu...Celá sbierka sa bude prevádzat' pod dozorom povereníkov Slovenskej vlády. Nech niet Slováka, spolku, ústavu, obce, mesta a okresu, ktorý by neprispel k zmierneniu biedy našich bratov-utečencov!...*“ ŠA NR, f. Okresný úrad v Nitre (OÚ NR), šk. 354, 23779/38 adm.

⁶² Podobná zbierka Slovenskej ligy na slovenské menšinové školy (školy v obciach na Slovensku, kde Slováci tvorili menšinu) konaná už v októbri 1938 sa skončila neúspechom najmä preto, že nebola pod patronátom štátnej správy. V Nitre bol výsledok nulový – podľa odpovede starostu z 8. novembra 1938: „...obecenstvo v terajšej dobe nevďačne pozerá na takúto akciu a preto výsledok by bol slabý a privedil by viac zla než osohu...“ ŠAP NR, f. OÚ NR, šk. 353, 20 122/38 adm.

⁶³ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-52. Protižidovské heslá sa objavili napríklad v noci z 25. na 26. novembra 1938 na židovských obchodoch. Mestská polícia vyšetrila, že ich autormi boli členovia Hlinkovej gardy, ale nemohla proti nim zasiahnuť. ŠA NR, f. OÚ NR, 2661/1938 prez.

⁶⁴ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-6.

HSLS: „... *Mat' svoj štát znamená život, nemať svoj štát znamená smrť slovenského národa...*“⁶⁵ Ani z rozpadu ČSR a vzniku samostatného štátu 14. marca 1939⁶⁶ nebol mimoriadne nadšený, čo v kruhu rodiny a známych v tento deň patrične okomentoval. V marcových dňoch sa mu zhodou okolností v Prahe vydávala dcéra Gabriela za Čecha Bohumila Plachetku.⁶⁷ Neskôr sa Gabriela aktívne zapojila do ilegálneho hnutia, pomáhala odbojárom v prechode hraníc do Poľska, okrem iného pomohla synovi Ivana Dérera s vybavením cestovných víz k prechodu cez poľské hranice do Veľkej Británie.⁶⁸

Mojto sa neskôr obhajoval, že ho nemožno považovať ani za germanofila. Bol rezervovaný k politickému nátlaku Berlína⁶⁹ a v súkromných kruhoch pokladal za osožnejšie, aby sa Tiso radšej vzdal funkcie prezidenta, ako by mal niest' zodpovednosť za naoktrojovaný politický diktát Nemcov. Po vyhlásení slovenského štátu odmietol aj žiadosť vedúceho nemeckej národnej skupiny v Nitre Waltera Kussa, aby dal počas slávnosti Nemcov vyvesiť na Mestský dom nemeckú zástavu. Nemeckým vojakom po začiatku okupácie roku 1944 tiež odoprel zriadenie nevestinca.⁷⁰

Pochopiteľne, ako čelný zástupca mesta sa Mojto nemohol vyhnúť prejavom určitého akceptovania novej situácie. Totalitné vládnutie prinášalo

⁶⁵ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-6. HRUBOŇ, A.: Alexander Mach, s. 179.

⁶⁶ K vzniku slovenského štátu bližšie pozri napríklad: BYSTRICKÝ, Valerián: *Od autonómie k vzniku Slovenského štátu*. Bratislava : Prodama, 2008. 301 s. BYSTRICKÝ, Valerián: *Zahraničnopolitické súvislosti vzniku Slovenského štátu 14. marca 1939*. Bratislava : Veda, 2014. 464 s. Prínosné sú publikované dokumenty BYSTRICKÝ, Valerián – LETZ, Róbert – PODOLEC, Ondrej (eds.): *Vznik Slovenského štátu 1*. Bratislava : AEPress, 2007. 340 s. BYSTRICKÝ, Valerián – LETZ, Róbert – PODOLEC, Ondrej (eds.): *Vznik Slovenského štátu 2*. Bratislava : AEPress, 2008. 360 s.

⁶⁷ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-6.

⁶⁸ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-52. Ivan Dérer sa k tomuto obdobiu vrátil vo svojich povojnových memoároch. DÉRER, Ivan: *Slovenský vývoj a ľudácka zrada. Fakta, vzpomínky a úvahy*. Praha : Kvasnička a Hampl, 1946, 367 s.

⁶⁹ K slovensko-nemeckým vzťahom bližšie pozri napríklad: SCHVARC, Michal: *Sicherheitsdienst a Slovensko v rokoch 1938 – 1944 : Od autonómie po Povstanie. Slovenský štát vo vybraných správach SD od jesene 1943 do septembra 1944*. Bratislava : Slovenské národné múzeum – Múzeum karpatských Nemcov, 2006. 460 s. SCHVARC, Michal: *Vývoj a zmeny organizačnej štruktúry Deutsche Partei 1938 – 1945*. In: *Historický časopis*, 2006, roč. 54, č. 3, s. 471-502. SCHVARC, Michal – HOLÁK, Martin – SCHRIFFL, David: „*Tretia ríša*“ a vznik Slovenského štátu : *Dokumenty = Das "Dritte Reich" und die Entstehung des Slowakischen Staates. I*. Bratislava : Ústav pamäti národa : SNM-Múzeum kultúry Karpatských Nemcov, 2008. 633 s. SCHVARC, Michal – SCHRIFFL, David: „*Tretia ríša*“ a vznik Slovenského štátu : *Dokumenty = Das "Dritte Reich" und die Entstehung des Slowakischen Staates. Dokumente II*. Bratislava : Ústav pamäti národa : Historický ústav SAV : SNM-Múzeum kultúry Karpatských Nemcov, 2010. 561 s. NIŽŇANSKÝ, Eduard – TULKISOVÁ, Jana a kol.: *Slovensko-nemecké vzťahy 1938 – 1941 v dokumentoch I. : Od Mníchova k vojne proti ZSSR = Slowakisch-Deutschen Beziehungen 1938 – 1941 in Dokumenten I*. Prešov : Universum, 2009. 1171 s.

⁷⁰ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-6.

mnohé konkrétne dopady na spoločenský a kultúrny život spoločnosti. Vládnucou stranou a jej činorodosťou bol dôsledne obsadený celý verejný priestor. Nedlho po vyhlásení autonómie Slovenska štátny aparát začal vyvíjať tlak na zmeny v názvoch ulíc a verejných priestranstiev. V Nitre sa nevyhovujúce názvy týkali desiatich ulíc, jedného námestia a cesty. Išlo o ulice pomenované po osobnostiach spätých s dejinami Nitry, ale nevyhovujúcich novým ideologickým pomerom. Prvý návrh na zmenu názvov niektorých ulíc a námestí po vzniku samostatného slovenského štátu podal starostovi Nitry Františkovi Mojtovi člen mestskej rady Karol Sevcčík už 20. marca 1939. Premenované boli aj názvy spojené so sv. Štefanom a sv. Václavom, ktorí boli chápaní ako neslovenskí svätci. Vládný komisár mesta potom rozhodnutím z 2. mája 1941 zmenil ich názvy opierajúc sa o zoznam Matice slovenskej a osobné návrhy župana, pričom preferované boli označenia odkazujúce na veľkomoravskú tradíciu, prípadne na osobnosti spojené s HSĽS. Je paradoxné, že bola v tomto období premenovaná aj ulica, ktorá niesla meno Mojtovej predchodcu z čias ČSR Karola Coborího.⁷¹ Ako sa ukáže ďalej, deľba moci na lokálnej úrovni, resp. jej centralizácia sa plnohodnotne prejavila aj v tejto oblasti. Komisia pre pomenovávanie ulíc sa poslednýkrát zišla v polovici roku 1940, v ďalšom období prebral jej právomoci vládný komisár mesta.⁷²

Keď sa 26. októbra 1939 v Bratislave konala voľba prezidenta Slovenskej republiky, po celej krajine prebehli slávnostné akcie. Výnimkou nebola ani Nitra – večer napochodovali gardisti pred Mestský dom, z balkóna ktorého slávnostne prehovoril starosta.⁷³ Keďže Mojto nebol ani poslancom slovenského snemu a aj jeho politické angažovanie sa sústreďovalo predovšetkým na problémy obyvateľov mesta, jeho prejavy boli v tomto období v tlači publikované len sporadicky. Publikoval predovšetkým v *Slovenskom učiteľovi*, no napäté vzťahy s gardistami mu nebránili publikovať aj články v regionálnom gardistickom týždenníku *Nitrianska stráž*, v ktorých sa nevyhol pochvalným slovám na adresu niektorých ľudáckych činiteľov či sviatkov.⁷⁴ Ako hlava mesta zvykol vítať rôzne delegácie – z významnejších podujatí možno spomenúť Dni mládeže v máji 1940 s účasťou viac ako 20 tisíc mládežníkov, župný zjazd HSĽS, dožinkové slávnosti v auguste 1940, desiate výročie pamätných

⁷¹ ŠA NR, f. MeÚN, šk. 116, č. 231.

⁷² Bližšie pozri: PALÁRIK, Miroslav – MIKULÁŠOVÁ, Alena: Názvy ulíc a námestí v zajatí politiky: zoznam slovenských dejateľov schválených na pomenovanie verejných priestranstiev v rokoch 1939 – 1945. In: *Studia Historica Nitriensia*, roč. 20, č. 1, 2016, s. 178-211. PALÁRIK, Miroslav – Alena MIKULÁŠOVÁ, Alena: Revízia znakov, symbolov, pamätníkov a sôch v období autonómie a Slovenskej republiky 1938 – 1945 : Príklad mesta Nitra. In: *Historický časopis*, 2018, roč. 66, č. 3, s. 523-546.

⁷³ *Pamätná kniha mesta Nitry II.*, s. 95. NAGY, Z. – SLNEKOVÁ, V: Nitra v období totality, s. 327.

⁷⁴ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-38.

Pribinových osláv a pod.⁷⁵ Jeho povinnosťou bolo tiež privítať vládnych činiteľov po ich príchode do Nitry pri príležitosti rôznych osláv.⁷⁶ Hoci patrili k oponentom Tukovej a Machovej línie, pri návšteve predsedu vlády Vojtecha Tuku a ministra vnútra Alexandra Macha počas dožinkových slávností v Nitre v lete 1940 sa vyjadril: „*Po Nitre sa hovorí mnohokrát, že je Pribinova, Svätoplukova, ba aj Tisova a teraz by sme mohli už povedať, keď je medzi nami p. predseda vlády dr. Tuka a minister Mach, že je aj Tukova a Machova.*“⁷⁷ V septembri 1941 privítal aj ríšskeho ministra vnútra Wilhelma Fricka počas jeho cesty po Slovensku.⁷⁸

Po nariadení vlády z 18. marca 1939 museli byť zo štátnej služby prepustení zamestnanci českej národnosti. Mojto, známy kladným vzťahom k Čechom, za viacerých z nich intervenoval na vyšších miestach (konal tak napokon už za čias vykonávania poslaneckého mandátu) a vymohol aspoň výnimky pre nenahraditeľných špecialistov.⁷⁹

V neutešenom postavení sa v dôsledku uplatňovania oficiálnej protizidovskej politiky ocitli tiež nitrianski Židia.⁸⁰ Mojto viackrát intervenoval za pokrstených Židov na štátnej polícii, na nitrianskom okresnom úrade i na centrálnych úradoch štátu. Napriek zákazu prijal do ľudovej školy na Zobore deti židovského pôvodu (Pless, Ulrich a i.), intervenoval aj na ministerstve školstva a národnej osvety, aby mohli židovské deti študovať na iných nitrianskych školách (deti z rodín Dr. Grála, Gregušovcov, Kramerovcov). Zasluhou Mojta, ktorý podpísal obecné prehlásenie s odporúčaním verejným úradom, mohol v priestoroch radnice mesta naďalej so svojim pohostinstvom pokračovať vo svojom podnikaní Žid

⁷⁵ Bližšie pozri: HETÉNYI, Martin – IVANIČ, Peter. Poznámky k šíreniu kultu sv. Cyrila a Metoda v rokoch 1939 – 1945 na príklade mesta Nitra. In: *Život v Slovenskej republike : Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IX*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010, s. 336-345.

⁷⁶ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-6.

⁷⁷ „*Po Nitre sa hovorí mnohokrát, že je Pribinova, Svätoplukova, ba aj Tisova a teraz by sme mohli už povedať, keď je medzi nami p. predseda vlády dr. Tuka a minister Mach, že je aj Tukova a Machova.*“ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-33. Pri vyšetrovaní však bolo NB aj obžalobcom zistené, že Mojto nebol zástancom Tukovej a Machovej línie.

⁷⁸ SNA, f. NS, šk. 3, OnLud 7/45-11.

⁷⁹ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-7.

⁸⁰ K realizácii protizidovskej politiky v Nitre bližšie pozri: KÖNÖZSYOVÁ, Lucia: Deportácie Židov z Nitry za autonómie Slovenska 4. – 5. 11. 1938 v dokumentoch. In: *Studia Historica Nitriensia VIII.*, Nitra: UKF, 2000, s. 241-297. KÖNÖZSYOVÁ, Lucia: Možnosti zachrany Židov začiatkom deportácií v roku 1942 – modelové mesto Nitra. In: *Studia Historica Nitriensia IX*. Nitra : UKF, 2001, s. 89-120. KÖNÖZSYOVÁ, Lucia: Príprava na arizačný proces vo forme nariadení o vládných dôverníkoch v podnikoch ako prejav hospodárskeho antisemitizmu. Židovská komunita v Nitre. In: *Studia Historica Nitriensia XI*. Nitra : UKF, 2003, s. 165-182. KÖNÖZSYOVÁ, Lucia: Židovská komunita v Nitre v období autonómie Slovenska. In: *Židovská komunita na Slovensku. Obdobie autonómie. Porovnanie s vtedajšími udalosťami v Rakúsku*. Bratislava : ZING PRINT, 2000, s. 49-82.

Vojtech Guttman, a to až do 14. augusta 1940, kedy mu koncesiu odňal župný úrad. U župana osobne intervenoval aj pri likvidačnej pokute, ktorú Štátny policajný úrad 14. septembra 1939 vyrubil židovskému veľkoobchodníkovi Bernardovi Diamantovi za predražovanie tovaru. Na mestskom úrade zamestnával do poslednej možnej chvíle Ing. Ferdinanda Felsenburga, ktorý zastával post prednostu stavebno-technického oddelenia mestského úradu až do 27. augusta 1940, kedy ho župný úrad nariadil vymeniť za „Slováka, katolíka a autonomistu“ Štefana Tučného.

Zdokumentovanými boli viaceré prípady jeho konkrétnej pomoci. Ako predseda správnej rady Nitrianskych mlynov pomáhal generálnemu riaditeľovi Eduardovi Fürstovi a 11 zamestnancom židovského pôvodu, ktorých mali prepustiť zo zamestnania 1. júla 1940, odkladať ich výpovede. Vybavoval osobitné pracovné povolenia a rôzne výnimky u prezidenta Jozefa Tisa pre rodiny Schwitzerovú, Kramerovú, Resslerovú, pre občanov Dínery, Donátha, Mórica Martina Fischera, riaditeľa židovskej školy v Spišskej Novej Vsi Dávida Körösa či pre nitrianskeho lekára Dr. Ernesta Pressera. Pred rokom 1940 bývalo v mestských obytných domoch 11 židovských rodín a hoci siedmym Židom dalo mesto výpoveď k 1. októbru 1940, štyrom z nich starosta umožnil bývať v nich i naďalej. Mojto vtedajší zástupca Bernard Rolfesz ako advokát následne pomohol v súdnom procese všetkým vypovedaným Židom.⁸¹ Po nemeckej okupácii koncom roka 1944 vymáhal u Gestapa prepustenie Dr. Vásárhelyiho, rovnako rodiny Starkovcov aj z koncentračného tábora v Sereďi.⁸² Bol aj krstným otcom pri krste Židov (bol kmotrom v rodine Emanuela Resslera, Emila Kramera, dr. Huga Vásárhelyiho), rovnako aj jeho syn, za čo si vyslúžili karikovanie v ľudáckej tlači (*Kocúr a Gardista*) a táto skutočnosť neostala bez patričnej pozornosti miestnych gardistov.⁸³

Mojto sa dokonca nevyhol udaniu na najvyššie politické miesta, keď bola prostredníctvom prednostu Ústredne štátnej bezpečnosti ministrovi Machovi zaslaná podrobná správa osobného tajomníka župana a miestneho veliteľa Hlinkovej mládeže Jozefa Pillaya z 5. septembra 1940 s hodnotením konkrétnych krokov Mojta, ktorými pomáhal a chránil židovských obyvateľov.⁸⁴ Tento viacstranový udavačský záznam bol spísaný zrejme na základe podnetu vtedajšieho nitrianskeho župana Andreja Dudáša.⁸⁵ V novembri 1941 sa Mojto v úlohe vládneho komisára zúčastnil na poradách u ministra vnútra Macha, na ktorých sa riešila židovská otázka. Na poradu dostal spolu s ostatnými miestnymi funkcionármi

⁸¹ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-26.

⁸² SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-52.

⁸³ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-6, TnLud 4/45-7. SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-52.

⁸⁴ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-11. SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-26.

⁸⁵ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-26.

pozvanie, keďže sa rokovalo o presune Židov z Bratislavy okrem iných miest aj do Nitry. Jeho prednesené námietky s týmto presunom súviseli s nedostatočnými ubytovacími kapacitami.⁸⁶ Úrady do Nitry napokon na jeseň 1941 pred plánovanými deportáciami sústredili stovky Židov z iných častí Slovenska, pretože úmysel úradov bolo vytvoriť väčšie geto z nitrianskych Pároviec.⁸⁷

K zmene v správe Nitry napokon došlo po salzburských rokovaníach z júla 1940, po ktorých nastalo posilnenie radikálnej pronacistickej frakcie HSLS vo vláde a štruktúrach HSLS. Dňa 14. novembra 1940 bola zo zákona rozpustená nitrianska mestská samospráva a rozpustené mestské zastupiteľstvo a mestskú radu nahradil vládny komisár s poradným zbormom.⁸⁸ Po nadobudnutí účinnosti zákona č. 190/1939 Sl. z. prešla dozorná pôsobnosť nad obcami z okresných úradov na župné úrady⁸⁹, takže rozpustenie sa udialo rozhodnutím nového župana Štefana Haššíka, ktorý sa od svojho príchodu na nitriansky župný úrad 13. októbra 1940 opakovane sťažoval na pomery v správe mesta a tento krok podporoval aj generálny sekretariát HSLS. Štátnu moc popudzovala okrem iného skutočnosť, že HSLS sa delila o časť postov s Maďarskou stranou.

Za vládneho komisára Haššík vymenoval dovtedajšieho starostu Františka Mojta, jeho zástupcom sa stal riaditeľ miestnej nemocnice Dr. Jozef Závodný. Pôsobenie Závodného, ktorý sa o niekoľko mesiacov funkcie na vlastnú žiadosť z dôvodu enormného pracovného vyťaženia vzdal, bolo len epizodické a župan na tento post vymenoval nitrianskeho rímskokatolíckeho farára a šéfredaktora *Nitrianskej stráže* Michala Bolečka.⁹⁰ Do poradného zboru boli županom na návrh miestnej organizácie HSLS vybraní nacionálne orientovaní katolíci: predseda Krajského súdu a zároveň predseda miestnej organizácie HSLS Dr. Ján Rybárik, nitriansky farár Michal Boleček, riaditeľ Tatrabanky Anton Valík, klampiar Štefan Jankula, vinohradník Ján Kaňuch, robotník Vincent Boháč, podplukovník vo výslužbe Viliam Gregory zastupujúci nemeckú menšinu a obvodový predseda Maďarskej strany Dr. Ákos Gyürky.⁹¹ Povolania členov

⁸⁶ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-39. SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-52.

⁸⁷ ŠA NR, f. Nitrianska župa III., č. 57/1941 prez. K jeho vybudovaniu nedošlo, pretože väčšina Židov bola nasledujúci rok deportovaná do koncentračných táborov.

⁸⁸ ŠA NR, f. OÚ NR, šk. 49, č. 217/1941 prez. ŠA NR, f. OÚ NR, šk. 362, č. 3326/1939 prez. ŠA NR, f. OÚ NR, šk. 396, č. 20002/1940 adm. ŠA NR, f. Okresné četnícke veliteľstvo NR, šk. 3, č. 122/1941 prez.

⁸⁹ TIŠLIAR, Pavol: *Okresné zriadenie na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. 126-127.

⁹⁰ *Pamätná kniha mesta Nitry II.*, s. 97. In: *Nitrianska stráž*, roč. 21, č. 11, 21. marec 1941, s. 1. Boleček sa stal správcom farnosti po úmrtí Kolomana Szmidu, člena a miestneho poslancu Zjednotenej maďarskej strany, 7. júna 1939.

⁹¹ *Pamätná kniha mesta Nitry II.*, s. 97.

zboru reprezentovali duch idey stavovského zriadenia.⁹² Mocenským zásahom štátnej byrokracie a znížením počtu členov vedenia boli do veľkej miery eliminovaní aj reprezentanti Maďarskej strany, dovtedajší koalíční partneri v rámci obecnej správy. Naopak, privilegovaná nemecká menšina prvýkrát prerazila do správy mesta aspoň v symbolickej podobe.⁹³ Z politického vedenia mesta sa tak vytratila nielen konfesiónalna heterogenita, ale aj dovtedajšie reflektovanie pestrej skladby nitrianskeho voličstva. Pri pohľade na kreovanie ľudákmi schválenej oficiálnej reprezentácie mesta je zaujímavé aj jej výrazné zúženie. Takáto redukcia znamenala zásadnú koncentráciu moci v rukách úzkej a viac-menej uzavretej skupiny osôb podobného politického presvedčenia. Modifikoval sa tiež spôsob výkonu moci, pretože mesto viedol jeden vládny komisár a ostatní členovia vedenia mesta mali poradnú funkciu.⁹⁴ Pri komparácii s dovtedajšími orgánmi mesta vyplýva zaujímavá skutočnosť, že kontinuitu predstavoval okrem samotného Mojta už len Ákos Gyürky, ktorý bol od roku 1938 poslancom miestneho zastupiteľstva. Miera ich vplyvu bola chabá a výraznejšie sa na pôde radnice prejavila len ku koncu vojny. Živnou pôdou radikálov boli gardistické periodiká a neskôr i nitriansky Župný úrad s agilným Štefanom Haššíkom, do októbra 1940 županom Šariško-zemplínskej župy, ktorý si zamenil pozíciu s Andrejom Dudášom. Miestne noviny *Nitrianska stráž*, ktoré tieto zmeny zachytili na svojich stránkach konštatovali, že si ich vyžiadal „nový duch slovenských pomerov“.⁹⁵ V riadení mesta sa však Mojto aj naďalej snažil uplatňovať demokratické postupy, pričom jeho poradný zbor zasadal pravidelne každý týždeň, rovnako ako predtým mestská rada. Preto ani príliš neprekvapuje, že predseda vlády Tuka ho ako novomenovaného vládneho komisára odmietol prijať na audienciu a čakajúc na chodbách Úradu vlády mu nechal odkázať, aby sa obrátil na rezortného ministra.⁹⁶

Obdobie slovenského štátu je okrem iného spravidla považované za éru dynamického rozvoja kultúrnej, umeleckej a osvetovej činnosti, vedy či športových aktivít. Mesto nezabúdalo na podporu svojich kultúrnych, umeleckých, vzdelávacích a výskumných inštitúcií. V roku 1941 začalo v renovovanom Mestskom divadle pôsobiť Slovenské ľudové divadlo s profesionálnym súborom. Bolo to druhé profesionálne

⁹² Analogicky sa postupovalo napríklad v meste Prešov, kde boli členmi poradného zboru kňaz, robotník, učiteľ, roľník, pekár, obchodník či bankový úradník. PEKÁR, M. – TOKÁROVÁ, Z.: Výmeny mestských politických elít, s. 150.

⁹³ Miera zastúpenia radikálnejších ľudákov, ktorí v predošlej demokratickej komunálnej politike v Nitre neprerazili nie je z archívnych materiálov zatiaľ jasná, zdá sa však, že v zbore mohli mať marginálne zastúpenie.

⁹⁴ PEKÁR, M. – TOKÁROVÁ, Z.: Výmeny mestských politických elít, s. 150.

⁹⁵ *Nitrianska stráž*, roč. 20, č. 44, 10. november 1940, s. 1.

⁹⁶ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-26.

divadlo na Slovensku v tomto období.⁹⁷ Prvým predstavením nitrianskeho divadla bola dráma Antona Prídavka pod názvom Pribina, ktorá sa hrala pri príležitosti dokončenia renovácie divadla 6. septembra 1941 za účasti župana Štefana Haššíka i vládneho komisára Mojta.⁹⁸ Slovenský štát postupne zaznamenával priaznivý hospodársky rast (najmä vďaka dlhodobu neudržateľnej vojnovnej konjunktúre a na úkor vybraných skupín obyvateľov), čo sa odrazilo aj na ekonomike mesta. V roku 1940 už Nitra neevidovala žiadnu nezamestnanosť, hoci sa tak dialo aj v dôsledku núteného arizovania židovských podnikov, zaujatia pracovných miest po odsune Čechov do Protektorátu či brigád v Nemecku. Dobré hospodárske výsledky sa odzrkadlili aj v sociálnej sfére, pravidelne sa valorizovali platy s viacerými druhmi príplatkov. Objem nielen štátnych či súkromných, ale aj mestských investícií mal až do roku 1943 vzostupnú tendenciu. Horšie to už bolo s nedostatkom tovaru dennej spotreby.⁹⁹

V roku 1939 si mesto mohlo dovoliť investovať do viacerých kľúčových stavebných prác, konkrétne 4 milióny korún do výstavby kasární, 165 000 korún do prestavby škôl a mestského divadla, 941 000 korún do výstavby ciest, 3 180 000 korún do regulácie rieky Nitra a 3 041 289 korún do mestského vodovodu a kanalizácie.¹⁰⁰ Mojto sa so svojim tímom naďalej sústredil na zlepšenie zdravotno-hygienických pomerov či na oblasť urbanistického vývoja a budovania technickej infraštruktúry mesta. V roku 1941 zlepšená situácia v rozpočte mesta umožnila investovať 3 milióny do výstavby mestskej kanalizácie, rovnaké sumy aj do pokračovania regulácie rieky a do dláždenia ulíc, 1,4 milióna korún do ďalšej etapy vodovodných prác, pol milióna na zriadenie parku za parným mlynom, 300 tisíc na výstavbu troch verejných toaliet, 2,5 milióna korún do učňovskej školy, pol milióna korún do železničného nadchodu Pod Borinou a 1 milión na verejné kúpalisko.¹⁰¹ Mesto v tomto období upravilo i okolie Župného domu, zaviedlo mestský rozhlas, naprojetovalo stavbu hydrocentrály a mnohé ďalšie investičné akcie. Urbanizmus Nitry pod jeho vedením zaznamenal intenzívne a dynamické vývojové premeny. Nitra tak nemala už len nálepku národného symbolu s historickým významom, ale menila sa na dôležité hospodárske a spoločensko-kultúrne mestské centrum.

Od roku 1938 bol Mojto nominovaný do viacerých hospodárskych podnikov. Bol menovaný za vládneho komisára v nitrianskych mlynoch

⁹⁷ PALÁRIK, Miroslav: Divadelníctvo v Nitre v rokoch 1939 – 1945. In: *Studia Historica Nitriensia*, 2017, roč. 21, č. 2, s. 385.

⁹⁸ *Pamätná kniha mesta Nitry II.*, s. 103.

⁹⁹ NAGY, Z. – SLNEKOVÁ, V.: Nitra v období totality, s. 328-329.

¹⁰⁰ ŠA NR, f. OÚ NR, 461/1940 prez.

¹⁰¹ ŠA NR, f. OÚ NR, 1068/1940 prez.

(táto funkcia mu neskôr bola modifikovaná na predsedu správnej rady), za člena a neskôr predsedu nitrianskej sladovne a člena správnej rady Považskej továrne na tuky v Novom Meste nad Váhom. Bol tiež členom dozorného výboru nitrianskeho cukrovaru. Vzhľadom na skutočnosť, že od roku 1939 bol predsedom družstevnej octárne (bývalej octárne rodiny Kramerovcov), bol zvolený za predsedu Zväzu slovenských octární v Bratislave.¹⁰² Jeden zo synov vládneho komisára, František, šiel v otcových stopách a bol taktiež verejne aktívny. Bol správcom najväčšej tlačiarne kníh v meste s názvom Andrej – Kníhkupectvo, piarnictvo, kníhtlačiareň sídliacej v budove Sekretariátu HSLS.¹⁰³ František Mojto mladší bol zamestnaný aj ako úradník prvej slovenskej tehelne v Nitre.¹⁰⁴

Mojtove angažovanie sa pomáhalo udržiavať aj jeho majetkové pomery. Členstvom v správnych radách si v roku 1940 pripísal o 28 570 korún. V úrade mešťanostu zarobil ročne približne 12 tisíc korún, pričom k tomuto platu prináležalo ešte 9 tisíc korún na reprezentačné účely. Značnú časť predstavoval príjem za učiteľské povolanie (ročne asi 45 až 50 tisíc korún), redigovanie odborného časopisu *Slovenský učiteľ* mu vynášalo mesačný honorár vo výške 500 korún. Jeho celkové príjmy činili okolo 110 tisíc korún ročne.¹⁰⁵ Členstvo v Štátnej rade i predsedníctvo v miestnej organizácii HSLS predstavovali čestné funkcie bez nároku na honorár. Treba dodať, že napriek pomerne vysokým príjmom mu neraz nestačili pokryť jeho výdavky, takže sa v roku 1943 rozhodol zobrať si pôžičku 12 tisíc korún a v nasledujúcom roku 13 500 korún.¹⁰⁶

Úzka väzba HSLS na štát sa odzrkadľovala v nitrianskom regióne predovšetkým prelínaním straníckych pozícií s postami vo verejnej a štátnej správe. Mojto zastával po reorganizácii strany od roku 1943 post predsedu miestnej organizácie HSLS na Zobore. Ako straník však nebol veľmi aktívny, čo dokazuje aj skutočnosť, že ani raz nezvolal členskú schôdzu. Jeho osobná prestíž sa zvýšila po tom, čo bol 24. augusta 1943 na návrh prezidenta menovaný do Štátnej rady až do 1. februára 1945, keď sa zriekol členstva. Tento štátny orgán mal v danom čase okrem politického

¹⁰² SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-1.

¹⁰³ ŠA NR, f. Mestský úrad v Nitre, 1942, šk. 119. Zoznam kníhtlačiarov v Nitre k 1. januáru 1942. Predznamenávalo to jeho napojenie na vládnu stranu. Pobočka tohto celoslovenského podniku vznikla v Nitre v roku 1941. Kníhtlačiareň vznikla spojením troch arizovaných podnikov, a to konkrétne firiem židovských majiteľov s názvom: bratia Löwyovci, Prvá slovenská kníhtlačiareň v Nitre, podniku Izraela Grossmanna a spol. (Hermes) a firmy Samuela Kleina. Mala 6 zamestnancov. PALÁRIK, Miroslav – MIKULÁŠOVÁ, Alena: Libri prohibiti: zásahy politiky do knižnej produkcie a knižničných fondov počas druhej svetovej vojny na príklade mesta Nitra. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 2016, roč. 4, č. 2, s. 127.

¹⁰⁴ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-52.

¹⁰⁵ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-6.

¹⁰⁶ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-1.

súdnicstva len obmedzené kompetencie¹⁰⁷ a zasadol iba dvakrát – 16. októbra a 22. novembra 1944. Na zasadnutiach rada zbavila poslaneckého mandátu Ferdinanda Čatloša a Imricha Zat'ka.¹⁰⁸

Na konci roku 1943 došlo k ďalšej zmene v obecnej samospráve v rámci poslednej fázy odstránenia pozostatkov prvorepublikovej samosprávy prijatím zákona č. 171/1943 Sl. z., ktorý vstúpil do platnosti 1. januára 1944. Právne zmeny v obecnej samospráve boli rozvedené vo výnose ministerstva vnútra z 26. januára 1944 pod č. 326-21/1-2/44.¹⁰⁹ Podľa tejto legislatívy sa uskutočnili voľby obecných a mestských výborov, pričom ich praktická realizácia jednoznačne potvrdzovala využitie typologických atribútov nedemokratických režimov. Namiesto vládnych komisárov a poradných zborov nastúpili mešťanostovia, resp. starostovia s obecnými výbormi. Členov výboru a starostov menoval v pomere určenom zákonom okresný náčelník na návrh politických strán. Kandidátky za HSLS navrhovala okresná organizácia HSLS, obdobne postupovali štruktúry menšinových strán. Následne došlo k voľbám, pričom voľiť mohli len členovia spomenutých strán. V praxi sa oklieštenie volebného práva na členov povolených strán – v Nitre len na členov HSLS – prejavilo v zanedbateľnej volebnej účasti. Vo fáze úpadku režimu sa do čela mesta pokúsili infiltrovať aj radikáli a Hlinkova garda postavila do neštandardných volieb vlastného kandidáta Ferdinanda Bišču.¹¹⁰ Mojtó však zostal na čele mesta aj po týchto zmenách, kedy bol zvolený a 27. apríla 1944 županom vymenovaný za nitrianskeho mešťanostu, no jeho zástupcom sa stal radikál Vincent Hrevsík, penzionovaný železničiar. Druhým zástupcom bol menovaný majiteľ pekárne Karol Novák, do mestského výboru sa dostali aj murár Pavol Hudec a statkári Dr. Vojtech Skyčák a Jozef Rečka.¹¹¹

Napriek tomu, že umiernennejšie krídlo HSLS okolo prezidenta Tisa po prijatí zákona č. 215/1942 Sl. Z. o HSLS, ktorým sa posilnil autoritatívny

¹⁰⁷ Šlo o ústredný orgán, ktorý sa skladal zo zástupcov HSLS, menšinových strán, štátnej správy, územnej samosprávy a záujmových organizácií. Hoci boli formálne právomoci Štátnej rady pomerne silné, v skutočnosti mnoho z nich nenadobudlo význam. Mala sa vyjadrovať k výkonu súdnej právomoci nad prezidentom a ministrami, zostavovaním kandidátok pre voľbu do snemu, k niektorým politickým, hospodárskym a kultúrnym otázkam a rozhodovať o strate mandátu. V roku 1943 bola reorganizovaná tak, že jej počet klesol na 12, pričom 10 menoval prezident, zostávajúce dve miesta nominovali predseda vlády a snemu. Súčasne sa zmenšila i jej kompetencie. Bližšie pozri: PODOLEC, Ondrej. Retribučné procesy s členmi Štátnej rady. In: *Pamäť národa*, 2015, roč. 11, č. 4, s. 3-23.

¹⁰⁸ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-6.

¹⁰⁹ ŠAP NR, f. OÚ NR, šk. 531, 7/470/44 adm.

¹¹⁰ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-6.

¹¹¹ Náhradnými členmi výboru boli obchodník Július Meňhardt, poštár Vojtech Spál, spolkový tajomník OSU Pavol Takáč, profesor Dr. Ondrej Mikloško a riaditeľ Hospodárskych škôl Martin Kontka. *Pamätná kniha mesta Nitry II.*, s. 117.

vodcovský spôsob riadenia štátostrany, vplyv a výbojnosť radikálov v Nitre narastali. Na jeseň 1944 prišlo počas zasadnutia mestského výboru k iniciatíve, ktorá Mojta zaskočila. Vnútoraná názorová polarizácia miestnej HSĽS vrcholila, keď jeho zástupca Vincent Hrevsík inicioval odňatie čestného občianstva Nitry československému prezidentovi Edvardovi Benešovi. Mojto so zaradením bodu do programu nesúhlasil a nanúteného hlasovania sa napokon zdržal.¹¹² Hrevsíkovi v septembri 1944 úspešne prešiel aj ďalší návrh, a to udelenie čestného občianstva jeho priateľovi, ministrovi národnej obrany Štefanovi Haššíkovi (táto iniciatíva sa zrodila asi polroka pred udelením tejto pocty, teda v čase, keď Haššík zastával funkciu nitrianskeho župana).¹¹³ Možno usudzovať, že Mojtov odmeraný postoj k Haššíkovi nebol len odrazom oportunistu typického pre ľudáckych konzervatívcov, ktorý odrážal dojmy z obratu vývoja na frontových bojiskách, ale jeho konzistentnosť možno pozorovať už od počiatkov ich spoločného pôsobenia v Nitre.

Na konci druhej svetovej vojny Mojto odmietol evakuovať nielen mestský úrad a zoborskú školu, ale aj svoju rodinu. Pokúšal sa dosiahnuť, intervenovať, aby vojaci neopevňovali nitriansky hrad, aby sa nestal opevnenou pozíciou a teda objektom ostreľovania. V tejto záležitosti intervenoval u ministra Haššíka, prezidenta aj nemeckého generála Hermanna Höfleho. Zabránil tiež nemeckým vojakom použiť zoborský kostolík ako pozorovateľňu. U činiteľov Slovenského kríža sa snažil dosiahnuť, aby bola Nitra ako nemocničné mesto vyhlásená za otvorené mesto, čím by bola ochránená od vojenských operácií. Bol členom komisie, ktorá intenzívne podporovala žiadosti o oslobodenie spod opevňovacích prác.¹¹⁴ Pred Nemcami zachránil zariadenie nitrianskej plynárne a vodárne a ukryl mestský inventár, aby ho neodviezli. Z toho istého dôvodu dal zamurovať inventár školy. U vládnych činiteľov¹¹⁵ a osobne aj na Gestape tiež intervenoval proti zaisťovaniu občanov, varoval nemecké veliteľstvo pred udavačmi a žiadal ho, aby zachovávalo ľudskosť. Rodinám odvečených odbojárů Jána Sopóciho, Vojtecha Vlasáka a Jána Mrvu, ktorí pracovali v mestských službách nechal vyplácať naďalej výplaty. S jeho vedomím a finančnou podporou boli počas nemeckej okupácie v Mestskom dome ukrytí ôsmi Slováci, ktorých prenasledovali Nemci. Domáhal sa aj ukončenia väzby viacerých účastníkov SNP, niektorým aj vydával

¹¹² SNA, f. NS, šk. 3, OnĽud 7/45-11.

¹¹³ SNA, f. NS, šk. 3, TnĽud 4/45-38.

¹¹⁴ Bližšie pozri: HALLON, Ľudovít: Nasadenie civilného obyvateľstva na opevňovacie práce 1944 – 1945. In: HALLON, Ľudovít – MIČKO, Peter et al.: *Vzostup a pád hospodárskeho vývoja Slovenska 1942 – 1945*. Bratislava : Veda, 2019, s. 365-396.

¹¹⁵ Počas zimy 1944/1945 verejne interpeloval Haššíka, aby sa postaral o to, aby boli nitrianski politickí väzni prepustení z Ilavy, Serede a z miestnej väznice Gestapa. SNA, f. NS, šk. 3, TnĽud 4/45-52.

obecné svedectvá, aby sa mohli vrátiť po odvlečení z Nemecka.¹¹⁶ Vzhľadom na nebezpečenstvo náletov aktívne pomáhal miestnej štátnej správe s prípravou rôznych opatrení v rámci protiletectvej ochrany a zažil aj tragické bombardovanie Nitry sovietskymi bombardérmi 26. marca 1945, pri ktorom v meste zahynulo 345 obyvateľov. Následne pomáhal s koordinovaním záchranných prác.

Bezprostredne po prechode fontu 3. apríla 1945 dočasne prebral vedenie mesta miestny národný výbor na čele s komunistom Jánom Schulzom. Prítomnosť sovietskych vojsk pomohla komunistom k obsadeniu 21 kresiel v 38-člennom výbore, 17 členov bolo kooptovaných demokratickým blokom. Z hľadiska sledovanej témy je dôležitým faktom, že členmi najužšieho vedenia MNV (prvým podpredsedom a prvým tajomníkom) boli členovia predvojnového nitrianskeho poslaneckého zboru.¹¹⁷ Politická kariéra Františka Mojta sa tým uzavrela.

Obecná samospráva bola najnižšou zložkou verejnej správy. Vyššie uvedené údaje bude potrebné v budúcnosti detailnejšie doplniť aj o načrtnuté interakcie s ostatnými prítomnými inštitúciami, do ktorých sa vedenie mesta prirodzene dostávalo v rámci svojej pôsobnosti. Predovšetkým šlo o miestne orgány štátnej správy. Podľa súdobej legislatívy politickú a hospodársku agendu mesta kontroloval okresný úrad, ktorý dohliadal aj na štátne notárstvo¹¹⁸, žandárske stanice, povoľoval verejné zhromaždenia, kultúrne akcie, politické schôdze a i.¹¹⁹ Ako už bolo spomenuté, od konca roka 1938 sa začala presadzovať silnejšia centralizácia a po nadobudnutí účinnosti zákona č. 190/1939 S. z. prešla dozorná pôsobnosť nad obcami na župný úrad, v ktorom sa vystriedali dvaja agilní zástupcovia režimu Andrej Dudáš a Štefan Haššík. Zaujímavé by mohli byť poznatky o vzťahoch s regionálnymi zástupcami HSLS a Hlinkovej gardy,¹²⁰ s cirkevnými predstaviteľmi, armádnymi dôstojníkmi, hospodárskymi elitami a pod.

¹¹⁶ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-6.

¹¹⁷ Nezmenili to ani nové voľby MNV 6. mája 1945, po ktorých sa pomer ešte viac prevážil na stranu komunistického bloku (24 : 18) a na čelo MNV sa dostali len zástupcovia Komunistickej strany Slovenska. *Pamätná kniha mesta Nitry II.*, s. 130-131.

¹¹⁸ Po penzionovaní Antona Bučka 1. apríla 1938 zastával túto funkciu Viktor Fuzek, dovtedajší vedúci notár v Zlatých Moravciach. V rokoch 1939 – 1940 bol notárom Bohdan Vilček (od apríla 1943 okresný veliteľ Hlinkovej gardy), po ňom Ján Pelikán. *Pamätná kniha mesta Nitry II.*, s. 89.

¹¹⁹ Politickú a hospodársku agendu mesta kontroloval nitriansky okresný úrad, na čele ktorého stál od jeho kreovania v roku 1923 až do začiatku roka 1939 Rudolf Haláchy. Počas slovenského štátu sa v tejto pozícii vystriedali Vojtech Kabát, Ján Beňovský (1940 – 1944) a Štefan Fabián (1944 – 1945).

¹²⁰ Či už so župným predsedom HSLS a veliteľom Hlinkovej gardy Rudolfom Turčekom (župný a okresný lekár, od júna 1943 šéfredaktor Nitrianskej stráže), obvodnými tajomníkmi HSLS Vojtechom Višňovským (bol aj oblastným veliteľom Hlinkovej gardy) a Jozefom

Dňa 23. apríla 1945, teda necelý mesiac po oslobodení mesta zaistili Mojta príslušníci Národnej bezpečnosti. V dôsledku súdneho procesu pred Národným súdom v Bratislave prišiel o akýkoľvek príjem, keďže ho poverenctvo školstva a osvety svojim výnosom z 3. decembra 1945 suspendovalo z jeho učiteľského zamestnania.¹²¹ Žaloba sa týkala trestných činov podľa §2, 3 a 5 nar. č. 33 /1945 Zb. n.,¹²² najmä členstva Františka Mojta v Štátnej rade,¹²³ stotožňovania sa s politikou nacistického režimu vo verejných prejavoch a článkoch a neprimeraného obohatenia sa v členstvách správnych rád v spomínaných podnikoch. Žalobu obžalobca potom 30. júla 1946 rozšíril aj o jeho členstvo v redakčnej rade časopisu *Nitrianska stráž*, v ktorom publikoval a spolu s inými ho mal redigovať v duchu pronacistickej a separatistickej politiky HSLS.¹²⁴ Bodom obžaloby bolo tiež predsedanie zasadnutiu mestského výboru dňa 24. septembra 1944, na ktorom sa rozhodlo o udelení čestného občianstva Nitry Štefanovi Haššíkovi, ktorý viedol operácie Domobrany a pohotovostné oddiely Hlinkovej gardy proti povstalcom.¹²⁵ Súd ho odsúdil na nepodmienečný trest odňatia slobody 8 mesiacov, stratu občianskych práv na 5 rokov a konfiškáciu majetku.¹²⁶ Sudcovia vzali do úvahy poľahčujúce okolnosti, a to jeho zásluhy v protinacistickom boji a záchranu politicky, národne a rasovo prenasledovaných obyvateľov. Dôvodom miernejšieho trestu bola aj dovtedajšia bezúhonnosť a ohľad na početnú rodinu, skutkové

Paučom (od júla 1939), predsedom miestnej organizácie HSLS a zároveň predsedom Krajského súdu Jánom Rybárikom, oblastným veliteľom Hlinkovej mládeže Michalom Karvašom (riaditeľ obchodnej akadémie v Nitre), miestnymi členmi HSLS, Hlinkovej gardy a Hlinkovej mládeže.

¹²⁰ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-5.

¹²¹ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-33.

¹²² FEDORČÁK, Peter: Proces s Vojtechom Tukom v roku 1946. In: *Človek a spoločnosť*, 2015, roč. 18, č. 4, s. 43.

¹²³ Zo žalobného spisu: „... a tak v tejto funkcii stal sa nástrojom fašistického a separatistického režimu, ktorý súhlasil s činnosťou snemu a vlády a schvaľoval politickú líniu režimu a tým mu dodával pred verejnosťou vážnosť.“ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-39. Retribučné trestné stíhanie sa dotklo všetkých členov Štátnej rady. Bezpečnostné orgány obnoveného československého štátu sa bezprostredne po prechode frontu snažili zatknúť a uväzniť všetkých predstaviteľov najvyšších ústavných orgánov slovenského štátu, vrátane Štátnej rady. Postačoval na to samotný fakt členstva v danom orgáne, pričom právna kvalifikácia ich činov sa zväčša riešila až dodatočne formálnym podaním trestného oznámenia. Prepustenie z väzby súd dlho odmietal, často aj napriek zlému zdravotnému stavu vyšetrovaných. Viacerí takto strávili vo vyšetrovacej väzbe takmer dva roky, hoci niektorých nakoniec zbavili obžaloby. Ako upozorňuje historik Ondrej Podolec, členov vybrali do dvoch hlavných retribučných procesov na základe výšky predpokladaného udeleného trestu. PODOLEC, O.: *Retribučné procesy*, s. 3-23.

¹²⁴ V praxi bol len formálne členom redakcie, o čom podľa jeho tvrdenia ani nemal vedomosť, pričom sa nezúčastnil ani jednej porady redakcie. SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-52.

¹²⁵ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-39.

¹²⁶ SNA, f. NS, šk. 3, TnLud 4/45-57.

priznanie a jeho antinemecký postoj. Keďže už strávil vo väzniciach takmer 8 mesiacov (23. apríla – 22. septembra 1945, potom od 15. júna 1946), na slobodu bol prepustený krátko po vynesení rozsudku 16. septembra 1946.¹²⁷ František Mojto žil v ústraní a zomrel 11. januára 1971.¹²⁸

Záver. Štúdium politicky vplyvných elít včlenené do hlavného prúdu politológie je dnes mimoriadne prítlačlivé aj pre historickú vedu. Z prezentovaného prehľadu je očividné, že postavenie nitrianskych politických elít bolo v krízových časoch komplikované a problematické. Prípady štúdiá, ktorá zachytáva pôsobenie a procesy výmeny čelných predstaviteľov väčšieho slovenského mesta a ktorých následkom bol rozvoj či stagnácia mesta a jeho osadenstva to zreteľne naznačuje. Poznávanie charakteru politických elít, ich legitimita, praktické politické rozhodnutia a schopnosti umožňujú detailnejšie pochopiť i celkový rozsah uplatňovania demokratických či totalitných princípov riadenia v konkrétnych vývojových fázach. Na základe vyššie uvedených údajov možno konštatovať, že na príklade Františka Mojta môžeme explicitne pozorovať pozoruhodné spôsoby v procese odovzdávania moci či spolupráce politických činiteľov na všetkých stupňoch štátneho a stranického aparátu. Zároveň nám jeho prípad signalizuje personálnu kontinuitu s demokratickou ČSR, ktorá ale bola na celoslovenskej úrovni skôr výnimkou ako pravidlom. Hoci sa zmenil spôsob výberu predstaviteľov mesta, keď boli volené orgány nahradené menovaným vedením, určitým dôvodom na zachovanie kontinuity bolo okrem členstva vo vládnucej strane politické prostredie, z ktorého nitriansky starosta pochádzal. Mojto bol už pred vlastnou politickou kariérou príslušníkom kresťanský a nacionalisticky orientovaných učiteľských kruhov, ktorého výrazne ovplyvňovali kontakty s politikmi občianskych politických strán a rešpektovanie politickej plurality. Vzhľadom na schopnosti Františka Mojta riešiť úlohy diplomaticky a konštruktívne, ako aj na jeho prístupnosť k problémom ľudí na spodných priečkach spoločenskej hierarchie bol v medzivojnovom období prijateľný nielen pre vlastnú politickú stranu, ale aj pre širšie politické kruhy. Koniec roku 1938 priniesol do života obecnej samosprávy viaceré negatívne zmeny a hoci bola saturácia poslancov odstránených z obecného zastupiteľstva kooptovanými členmi HSĽS jednoznačným popretím demokratických princípov, v praxi sa Mojto usiloval v riadení mesta udržať aspoň ich náznaky.

¹²⁷ V tom čase 14-ročného Emila, 16-ročného Antona, obaja žiaci gymnázia v Nitre, 18-ročného Štefana, žiaka Vyššej priemyselnej školy v Bratislave, 20-ročnú Máriu, absolventku gymnázia v Nitre,

¹²⁸ Bližšie pozri: HETÉNYI, Martin: Súdny proces so starostom Nitry Františkom Mojtom. In: *Štúdiá Historica Nitriensia*, 2021, roč. 25, č. 1, s. 1-10. V štúdiu sú zverejnené čiastkové výsledky biografického výskumu F. Mojta.

Po výraznom zásahu nacistického Nemecka do vnútropolitických pomerov na Slovensku v lete 1940 došlo k nahradeniu nitrianskeho mestského zastupiteľstva a starostu novým orgánom – vládny komisárom, ktorým bol menovaný Mojto. Predstavitelia HSĽS ho považovali za politicky lojálneho, rovnako aj členov poradného zboru, ktorých časť bola kooptovaná z prostredia mimo politiky. Ani posledná fáza likvidácie voľenej samosprávy z roku 1944 na tom nič nezmenila a Mojto ako stabilný ľudácky káder zostal chránencom Jozefa Tisa i cirkevných autorít. Mojto zastával najvyššiu pozíciu v nitrianskej mestskej samospráve počas dvoch protikladných režimoch v relatívne dlhom časovom rozpätí. Šlo o osobnosť, v ktorej sa kombinoval akcent na stranícku príslušnosť s jeho pozíciou uznávanej osobnosti činnejšej v regionálnom školstve a verejnom živote mesta bezprostredne po svojom príchode do Nitry, čo mu na jednej strane zosilňovalo nielen jeho protežovanie v HSĽS, no na strane druhej aj zvyšovalo legitimizáciu vlastných politických rozhodnutí. Na rozdiel od tejto personálnej kontinuity, širší okruh mestskej politickej elity vykazoval výraznú mieru diskontinuity. Moc na obecnej úrovni – výrazne limitovaná štátnym a straníckym aparátom, bola výrazne zúžená a koncentrovaná na niekoľko jedincov. Tieto faktory pod vplyvom zmien na najvyšších úrovniach po vyhlásení autonómie a prebratí moci HSĽS či po salzburských rokovaníach v lete 1940 zreteľne potvrdzovali radikalizáciu verejného života a rast totalitných prvkov na Slovensku.

Výsledok obecných volieb v Nitre roku 1931

Kandidujúca politická strana	Počet hlasov	Počet mandátov	Poslanci
Československá sociálnodemokratická strana	1662	8	Dr. V. Szilágyi, Ručev, S. Meitner, M. Zachar, E. Kára, Kubíček, Schwarz, Erdélyiová
Krajinská kresťansko-socialistická strana	1653	8	J. Jedlička, Gyürky, K. Szmda, B. Rolfesz, F. Bárek, Széchényi, Rusz, Szabo
Komunistická strana Československa	1486	7	Kubiš, J. Dostál, Olachová, P. Verdunič, Hrivnák, J. Ostertág, Tomashek
Hlinkova slovenská ľudová strana	1098	5	F. Mojto, Rovnianek, Bednárík, I. Rečka, Dr. Nýbl
Československá strana národno-socialistická	855	4	R. Kulišek, R. Šumichrast, Ing. Horáček, Ing. Neumann
Židovská robotnícka strana	419	2	Löffler, Krausz
Československá strana lidová	400	2	Dr. Beňo, J. Bednárík
Židovská hospodárska strana	388	2	S. Tausig, Vajda
Občianska strana	265	1	Bársony
Židovská strana	242	1	Dr. Berényi
Československá národná demokracia	201	1	Dr. J. Svoboda
Zoborská strana	166	1	Dr. Brežný
Republikánska strana zemedelského a maloroľníckeho ľudu	163	0	
Remeselnícko-obchodnícka strana	62	0	

Zdroj: Pamätná kniha mesta Nitry II., s. 35-36.

Výsledok obecných volieb v Nitre v máji 1938

Kandidujúca politická strana	Počet hlasov	Počet mandátov	Poslanci
Zjednotená krajinská kresťansko-socialistická a maďarská národná strana a Henleinova strana	2698	11	J. Jedlička, Gyürky, K. Szmidá, B. Rolfesz, Ševčík, Michalík, Mokossányi, Dr. Fekets, V. Császár, Š. Paulényi, V. Remeš
Hlinkova slovenská ľudová strana	2140	9	Mojto, Rovnianek, I. Rečka, V. Višňovský, I. Chovan, I. Tomasta, Dr. Ďurček, I. Dinka, I. Bobek
Československá sociálnodemokratická strana	2071	9	I. Sýkora, S. Meitner, E. Kára, Kubíček, Erdélyiová, Korgó, Kopeček, Holka, M. Guláš
Československá strana národno-socialistická	806	4	R. Kulišek, Dr. Š. Valent, I. Švec, Ing. Horáček
Komunistická strana Československa	646	3	Tomaschek, Kmeťo, G. König
Koalícia 3 židovských strán	628	2	Dr. Neumann, I. Vajda
Republikánska strana zemedelského a maloroľníckeho ľudu	418	2	M. Miškóci, T. Rožnay
Československá strana ľudová	286	1	Dr. Beňo
Národné zjednotenie	161	1	A. Duda
Odborová strana republikánska	153	0	
Nár. soc. živnostníci	143	0	
Slovenská národná strana	90	0	
Živnostníctva a majitelia domov	70	0	
Občianska strana kresťanských roľníkov a robotníctva	49	0	

Zdroj: *Pamätná kniha mesta Nitry II.*, s. 89.

Prehľad nitrianskych starostov a ich zástupcov v medzivojnovnej ČSR

Starosta	1. miestostarosta	2. miestostarosta
E. Šebesta 1922 – 1923, Čs. strana socialistická a záujmových skupín	–	–
K. Cobori 1923 – 1931, Občianska strana, HSLS	K. Klobusiczký 1923 – 1927, KKSS V. Szilágyi 1927 – 1931, ČSSD	J. Radó 1923 – 1925, Židovská strana K. Jelínek 1926 – 1927, Židovská strana K. Klobusiczký 1927 – 1931, KKSS
V. Szilágyi 1931 – 1932, ČSSD	R. Kulišek 1931 – 1932, ČSNS	F. Bárek 1931 – 1932, KKSS
F. Mojto 1932 – 1940, HSLS	S. Meitner 1932 – 1938, ČSSD B. Rolfesz 1938 – 1940, ZMS	J. Jedlička 1932 – 1938, KKSS A. Arnold 1938 – 1940, ČSL

Zdroj: Štatistická ročenka mesta Nitry. Nitra : Okresné oddelenie Slovenského štatistického úradu v Nitre, 1969, s. 7.

Vedenie mesta Nitra v slovenskom štáte 1940 – 1945

14. 11. 1940 – 26. 4. 1944	
vládný komisár F. Mojto	poradný zbor J. Závodný, M. Boleček, Dr. J. Rybárik, A. Valík, Š. Jankula, J. Kaňuch, V. Boháč, V. Gregory, Dr. Á. Gyürky
27. 4. 1944 – 2. 4. 1945	
mešťanosta F. Mojto	mestský výbor V. Hrevsík, K. Novák, P. Hudec, Dr. V. Skyčák, J. Rečka

Zdroj: Pamätná kniha mesta Nitry II., s. 97, 117.

August 1968 v politicko-ideologických heslách na stránkach dennej tlače

PATRÍCIA MOLNÁROVÁ

*Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela
v Banskej Bystrici*

August 1968 in political and ideological slogans in daily paper

Abstract: The interdisciplinary oriented paper connects the linguistic, literary and media components against the background of the historical context. The study deals with political and ideological slogans published in the daily paper in 1968. It is structured into a theoretical part, which presents the basic terminological and contextual background, the function and meaning of political-ideological slogans in the press of the Communist party. The slogan is perceived here as a linguistic-communicative part of a specific language of the period of socialism, which was formed in an ideologically motivated space. On the other hand, the analysis focuses on the intertextual aspects of slogans and the basic motivic areas captured in it. The aim of the study is to reflect the events associated with the invasion of Warsaw Pact troops into Czechoslovakia through the intertextuality of slogans published from August 21 to September 21, 1968 in five Slovak dailies with national and regional validity. The analysis focuses on the intertextual motives of slogans and the basic motivic components from the field of politics, literature, culture or contemporary ideology captured in it.

Key words: 1968, Czechoslovakia, ideology, journalism, slogans, socialism, Soviet invasion.

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2021.24.01.52-69>

Tzv. socialistický experiment¹ sa v priebehu viac ako štyridsiatich rokov rôznym spôsobom reflektoval v jazyku vytvárajúc jazykový obraz doby, politického režimu, osobností a udalostí, ktoré boli jeho súčasťou. Na základe toho dnes v rámci lingvistického skúmania danej historickej etapy hovoríme o jazyku obdobia socializmu², o komunistickej reči, funkcionárskom jazyku, jazyku totality či jeho iných varian-

¹ K tomuto termínu porovnaj KALINOVÁ, L.: *Společenské poměry v čase socialistického experimentu*. Praha : Academia, 2007. 363 s.; KABÁT, J. *Psychologie komunismu*. Praha : Práh, 2011, s. 9-10; TŮMA, O.: *Proměny komunistického režimu*. In: ČERMÁK, F. – CVRČEK, V. – SCHMIEDTOVÁ, V. (eds.) *Slovník komunistické totality*. Praha : Lidové noviny, 2010, s. 10.

² V lingvistických výskumoch používame termín *jazyk obdobia socializmu* v zmysle podoby, funkcie a významu komunikačného kódu uplatňovaného v oficiálnom diskurze rokov 1948 – 1989. Pomenovanie si nevyžaduje špecifikáciu, keďže je vo svojej podstate odlišný od

toch.³ Využívaným je tiež orwellovský termín newspeak, ktorý však nezobrazuje skutočný jazyka totalitného obdobia na našom území, ale na komparáciu predkladá jeho idealizovanú podobu. V našich výskumoch sa, naopak, sústreďujeme primárne na reálnu podobu, funkciu a význam jazyka používaného v oficiálnom diskurze, ktorý skúmame prostredníctvom dobovej tlače.⁴ Predmet záujmu posúva naše bádanie na hranicu viacerých vedných odborov, v prvom rade lingvistiky a histórie, ale nemenej podstatné sú poznatky z oblasti mediológie, sociológie a psychológie, ktoré dopĺňajú obraz ideologicky podmienenej spoločnosti zodpovedajúcej podmienkam Československa do roku 1989. Interdisciplinárny náhľad na skúmanú problematiku, hoci primárne jazykovednú, umožňuje využívať metódy a prístupy z ďalších vedeckých oblastí a tým ponúka nové výsledky a interpretácie siahajúce za hranice jedného odboru.

V rokoch 1948 – 1989 sa jazyk všeobecne, ale aj jeho špecifické výrazové prostriedky nevyužívali len ako komunikačný nástroj, ale slúžili ako zbraň, pomocou ktorej sa presadzovala a šírila oficiálna politická ideológia a propaganda. Výrazné postavenie v tomto smere zastávala oficiálna stranícka tlač predstavujúca mediálnu platformu komunistickej strany alebo iných politických či spoločenských organizácií, napr.

jazyka používaného v období fašizmu v 40. rokoch či demokracie po roku 1989. V kontexte historickej konkretizácie a zitého dobového úzu však môžeme upresniť, že ide o tzv. reálny socializmus.

³ Medzi základnými dielami venujúcimi sa problematike jazyka a komunikácie v totalitnom období Československých dejín uvedieme aspoň niekoľko komplexných prác zo slovenského, českého a poľského prostredia, napr. BLAHO, M. – MERTOŤOVÁ, N.: *Sovietske redlie ako objekt lingvokulturologických výskumov*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2018. 100 s.; FIDELIUS, P.: *Řeč komunistické moci*. Praha : Triáda, 2016. 290 s.; SUK, J.: *Zapomenutá slova. Připomínání totality prostřednictvím jazyka a hermenutiky*. Frýdlant nad Ostravicí : Krtek a Datel, 2017. 177 s.; VÁŇA, T.: *Jazyk a totalitarizmus*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013. 159 s.; GŁOWIŃSKI, M.: *Nowomowa po polsku*. Warszawa : PEN, 1991. 146 s. a iné.

⁴ V rámci doterajších interdisciplinárnych výskumov ide napr. o analýzu špecifických lexikálnych jednotiek v jazyku a zmeny ich významu pod vplyvom vonkajších politických a ideologických podmienok, charakteristiku ideológie socializmu zaznamenanú v tlači v podobe konceptuálnych metafor, výskyt a vplyv vlastných mien politických činiteľov na formovanie oficiálneho diskurzu či dôsledky tematizácie politicko-ideologického diskurzu na podobu jazyka, napr. v prvomájových textoch. Bližšie pozri: MOLNÁROVÁ, P.: Kognitívno-sémantická interpretácia metafory v kontexte politicko-ideologického vývinu v rokoch 1965 – 1970. In: *Slovenská reč*, 84, 2019, č. 2, s. 185-204; MOLNÁROVÁ, P.: Hodnoty ideológie socializmu optikou vybraných lexém. In: *Jazyk a kultúra*, 2020, roč. 11, č. 41-42, s. 91-101; MOLNÁROVÁ, P.: Mocenské prejavy KSČ v reflexii vlastných mien v straníckej tlači. In: *Acta historica Neosoliensia*, tom. 23, č. 1, s. 52-71; MOLNÁROVÁ, P.: Jazykový obraz socializmu v kolektívnej pamäti súdobej a súčasnej publicistiky pod vplyvom roku 1968. In: *Inskrypcie*. Pótrocznik, R. VIII, 2020, z. 2 (15), s. 47-59; MOLNÁROVÁ, P.: Vývin obrazu ideológie socializmu v tematickom diskurze: na príklade politicko-ideologickej konceptuálnej metafory. In: *Nová filologická revue*, 2020. [V tlači.].

Pravda – Orgán ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska, *Práca* – Denník jednotného odborového hnutia, *Lud* – Orgán strany národnej obrody, *Smena* – Orgán Slovenského ústredného výboru ČSM, *Smer* – Orgán stredoslovenského KV KSS a ďalšie.

V štúdií sa zameriavame na politicko-ideologické heslá a slogany v 60. rokoch ako jeden z charakteristických prejavov ideológie. K problematike pristupujeme zo širšieho uhla pohľadu, predstaviac teoreticko-metodologické východiská pojmu *heslo*, resp. *slogan* a jeho zastúpenie a funkciu v *jazyku obdobia socializmu*. Konkrétnejšie sústredíme pozornosť na vybraný úsek niekoľkých týždňov po vstupe piatich vojsk Varšavskej zmluvy do Československa v auguste 1968 a slogany publikované pri tejto príležitosti. Východiskový materiál na výskum predstavuje celoštátna aj regionálna denná tlač, ktorá vychádzala na Slovensku. Cieľom príspevku je analyzovať politicko-ideologické heslá reflektujúce jeden zo zásadných medzníkov socialistickej etapy československých dejín. Analýza je primárne kvalitatívna s dôrazom na oblasť sémantiky a s využitím princípu intertextovosti.⁵ Interpretačno-analytický prístup interdisciplinárne usúvzťazňuje lingvisticko-literárne a mediálne komponenty výskumu v historickom kontexte. Príspevok dopĺňa bohatý súbor prác o udalostiach v roku 1968, v ktorom sa historický a politický kontext nachádza v sekundárnom postavení, pričom do popredia vystupuje jazykovo-tematický rámec skúmaného materiálu a jeho reflexia v dobových podmienkach.

Historický kontext skúmanej problematiky

Vzhľadom na vymedzenú oblasť výskumu je nevyhnutným predpokladom ďalších analýz ukotvenie témy v historicko-politickom a najmä mediálnom kontexte. Je dôležité uviesť, že ani v tzv. zlatých 60. rokoch sa režim diametrálne neodklonil od oficiálnej ideologickej línie, avšak postupným vývojom dochádzalo od roku 1963 k postupnému politickému, administratívnomu aj ideologickému uvoľňovaniu. Už počas novotnovského obdobia realizujúceho marxisticko-leninskú, resp. stalinistickú politiku začalo postupne dochádzať k prvým reformám, ktoré sa realizovali prostredníctvom reformne zmýšľajúcich intelektuálov v KSČ i mimo nej. Pozitívne zmeny v spoločnosti zasiahli do oblastí hospodárstva, kultúry, vzdelávania, trestného aj občianskeho práva.⁶

Obdobie 60. rokov teda nie je homogénnym sledom udalostí, ale podlieha vývojovým tendenciám, ktoré sa viac či menej odzrkadľujú v jazyku

⁵ Intertextovosť, syn. intertextualita je vlastnosť alebo stav textu vyplývajúci z prepojenia dvoch alebo viacerých textov. Intertextovosť pracuje v medzitextovými odkazmi.

⁶ RYCHLÍK, J.: *Československo v období socializmu*. Praha : Vyšehrad, 2020, s. 168-202.

oficiálneho mediálneho diskurzu. Do popredia pritom vystupujú momenty vymykajúce sa zaužívanej línii, akým bol aj rok 1968.

O. Tůma konštatuje, že dynamizácia spoločenského a politického života v druhej polovici 60. rokov je prejavom oneskoreného nástupu liberalizácie v Československu v porovnaní s okolitými krajinami patriacimi k socialistickému bloku. Emancipácia kultúrneho a mediálneho prostredia bola nasledovaná ekonomickou reformou aj rozpadom niektorých „prevodových pák režimu“, čo podľa autora viedlo k „*destabilizaci a fatálnímu rozvolnění režimu a takřka úplné ztrátě kontroly nad společností*“.⁷ Psychológ Kabát dodáva, že spoločnosť sa v rokoch smerujúcich k tzv. Pražskej jari nielen dynamizovala, ale zároveň sa v súvislosti s vývinom médií do podoby platformy pre slobodné vyjadrovanie názorov a postojov stávala náchylnejšou na kritiku. Rok 1968 označuje za „*výbuch první erupce skutečné svobody od vzniku komunismu u nás*“.⁸ Išlo o krátke obdobie od januára do augusta, keď sa spoločnosť začala od základov meniť a prikláňať k demokracii, čo však nebolo predpokladom absolútneho vymiznutia dovtedy panujúceho strachu a kontroly, ako sme uviedli vyššie. Obdobie kariérneho vrcholu A. Dubčeka je charakteristické jeho snahou demokratizovať, humanizovať a racionalizovať československý politický systém pri zachovaní jeho sociálnej a ekonomickej podstaty, vytvoriť tak „socializmus s ľudskou tvárou“. V nevyhnutných sporoch s dogmatickým krídlom KSČ sa Dubček opieral o podporu verejnosti, ktorá sa po úprave tlačového zákona v marci 1968 nadšene zapojila do obrodného procesu.⁹

Vo vzťahu k médiám sa reformné tendencie prejavili novelizáciou Zákona č. 81/1966 Zb. o periodickej tlači a ostatných hromadných informačných prostriedkoch.¹⁰ Keď bol zákon prijatý v roku 1966 (v platnosti od 1. januára 1966 do 27. júna 1968), podľa časti 5 paragrafov 17 a 18 povoľoval činnosť Ústrednej publikačnej správy kontrolujúcej a vyhodnocujúcej obsah publikovaných príspevkov (predtým Hlavná správa tlačového dohľadu). Prijatím tlačového zákona sa transformovala z neverejnej na verejnú inštitúciu, ktorej rozhodnutia boli legislatívne napadnuteľné a súdne vymáhatelné.¹¹ V prípade, že ich kontrolný

⁷ TŮMA, Proměny komunistického režimu, s. 12.

⁸ KABÁT, *Psychologie komunismu*, s. 384.

⁹ JAŠEK, P. (ed.): *August 1968. Fakta, osobnosti, udalosti*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2020, s. 76-78.

¹⁰ Zákon je dostupný v plnom znení online: 81/1966 Zb. - Zákon o periodickej tlači a o ostat... - SLOV-LEX (slov-lex.sk) [cit. dňa 2. 4. 2021].

¹¹ BEDNÁŘÍK, P.: Médiá v Československu v letech 1945 – 1989 a jejich podíl na formování každodenního života obyvatel. In: PAŽOUT, J. (ed.): *Každodenní život v Československu 1945/48 – 1989*. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2015, s. 50-91.

orgán uznal za porušujúce predmet štátneho, hospodárskeho alebo služobného tajomstva, ich publikovanie nebolo umožnené.

Následná novelizácia, ktorá bola platná od 28. júna 1968 do 25. septembra 1968, definovala cenzúru v časti 5 paragrafe 17 ako zakázanú.¹² Zodpovednosť za obsah a kontrolu článkov preberal namiesto Ústrednej publikačnej správy šéfredaktor periodika. V ďalšej novelizácii po augustových udalostiach roku 1968 (v platnosti od 26. septembra 1968 do 21. augusta 1969) bol odstránený paragraf rušiaci cenzúru a uzákonili sa nové represívne opatrenia zasahujúce do slobody vydávania periodickej tlače vrátane finančných trestov, čoho dôsledkom bola zvýšená autocenzúra ešte pred kontrolou zo strany štátu (v časti 2, paragraf 8). Tieto opatrenia ostali v platnosti aj po ďalšej novelizácii v roku 1969 a trvali v priebehu celého obdobia normalizácie. Znovuzavedenie cenzúry bolo jednou z Brežnevových podmienok počas moskovských rokovaní po invázii a následne bolo ukotvené v moskovskom protokole. Na publikovanie a vydávanie periodickej tlače od toho obdobia bolo nevyhnutné dôkladné kádrové vybavenie redakcie. Ďalšou podmienkou bol zákaz verejne používať pojem *okupácia*.¹³

Historik J. Rychlík považuje Pražskú jar za medzník v nazeraní na socializmus v Československu a jeho interpretácii. Do augusta 1968 považuje vnímanie režimu za relatívne kladné a spojené s presvedčením, že vhodnými reformami by bolo možné odstrániť jeho defekty. Vpádom vojsk Varšavskej zmluvy na naše územie dochádza zároveň k výraznej modifikácii tohto postoja. Zmena kolektívneho pohľadu sa prejavila stratou ilúzií o žiarivej budúcnosti a prednostiach socialistického režimu. Roky 1968 – 1969 sú interpretované buď ako neúspešný pokus o reformu a demokratizáciu spoločnosti zmarený zahraničnou intervenciou, alebo ako vnútorný boj v komunistickej strane, ktorý demokratické sily v krajine využili na vlastné ciele. Druhý prezentovaný pohľad sa zároveň prikláňa k názoru, že demokratizačný experiment bol v daných podmienkach neuskutočniteľný a zlyhal by aj bez zásahu zahraničných faktorov.¹⁴

Teoreticko-metodologické východiská výskumu

Súčasťou ideologickej agitácie¹⁵ v období socializmu boli schematické, vopred pripravené a ideológiou schválené politické heslá nachádzajúce

¹² Porovnaj novelizáciu 81/1966 Zb. - 81/1966 Zb. - Zákon o periodickej tlači a o ostat... - SLOV-LEX (slov-lex.sk) [cit. dňa 2. 4. 2021].

¹³ JAŠEK, *August 1968...*, s. 137-138.

¹⁴ RYCHLÍK, *Československo v období socializmu*, s. 191-192.

¹⁵ V období tzv. reálneho socializmu ide o synonymum termínu propaganda, ktoré sa používalo v krajinách východného bloku. Pojem propaganda bol do roku 1989 využívaný primárne s odkazom na ideologickú a politickú manipuláciu spojenú so Západom. Analogicky k tomu sa v komunistických krajinách zaviedlo používanie termínu agitácia, ktorý neniesol

sa tak vo verejnom priestore (napr. transparenty pri prvomájových manifestáciách), ako aj v médiách.¹⁶ Podľa J. Davida sa v nich kumulovala propagandistická funkcia spolu so snahou o výchovu nového človeka¹⁷, v dôsledku čoho sa v jednotlivých etapách socializmu v heslách a sloganoch zdôrazňovali rôzne aktuálne hodnoty.¹⁸ Na druhej strane slogan možno chápať aj ako charakteristickú súčasť publicistického jazykového štýlu, v rámci ktorého je „*stále opakovanou myšlenkou, resp. [je to] dobové módní heslo vôbec*“.¹⁹ Podľa J. Krausa je to „*zhuštné, dobre zapamatovateľné vyjádrení nápadné stránky definienda*“.²⁰ Na potreby ďalšej analýzy považujeme dvojicu heslo a slogan za synonymá. *Heslo* je v súčasnej slovnej zásobe chápané ako stručne formulovaná zásada alebo myšlienka, pričom rovnaký význam platil aj v dobovom výkladovom slovníku zo 60. rokov. M. Kochan zaoberajúci sa výskumom a analýzou sloganov v súčasnom poľskom reklamnom a politickom diskurze však poukazuje na niektoré negatívne faktory vyplývajúce zo spojenia so schematickým a skostnateným jazykom obdobia tzv. reálneho socializmu. Upozorňuje, že ich používanie je späté so sémantickou vyprázdnenosťou, významovým posunom, faktorom nepriateľstva či s politickou ritualizáciou jazyka. Asociácia sloganov s jazykom obdobia socializmu²¹ v sebe nesie celý rad negatívnych konotácií, ako napr. neetický prístup,

žiadne negatívne konotácie. V československom priestore bola propaganda príliš úzko spätá s nacizmom a 2. svetovou vojnou, kým agitácia sa používala v zmysle ovplyvňovania verejnosti, špecificky aplikujúc personalizované persuzívne techniky. V oboch prípadoch, tak propagandy, ako aj agitácie napriek geopolitickej diferenciacii išlo o pomenovanie procesu využívajúceho rôzne stratégie a techniky za účelom dosiahnuť ideologicky prijateľné výsledky v správaní a vnímaní recipienta. Na potreby štúdie používame oba termíny v synonymnom vzťahu. Podľa: SRPOVÁ, H.: Manipulation and Persuasion. In: SRPOVÁ, H. – BARTOŠEK, J. – ČMEJRKOVÁ, S. – JAKLOVÁ, A. – PÁČL, P.: *Persuasion through words and images*. Ostrava : University of Ostrava, Faculty of Arts, 2007, s. 36-37.

¹⁶ Porov. DAVID, J.: Hesla a slogany – na příklade hesel k májovým dnům. In DAVID, J. – ČECH, R. – DAVIDOVÁ GLOGAROVÁ, J. – RADKOVÁ, L. – ŠUSTKOVÁ, H. *Slovo a text v historickém kontextu. Perspektivy historickosémantické analýzy jazyka*. Brno : Host, 2013, s. 183-198.; ČERMÁK, F. – CVRČEK, V. – SCHMIEDTOVÁ, V. (eds.): *Slovník komunistické totality*. Praha : Lidové noviny, 2010, s. 25-29.; KNAPÍK, J. – FRANC, M. 2011. *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948 – 1967*. Praha : Academia, 2011. 1297 s.; PRUŠA, J.: *Abeceďa reálného socialismu*. Praha : Avia Consultansts, 2011. 678 s.

¹⁷ S obdobím socializmu sa spája koncept *nového socialistického človeka*, v ktorom sú zosobnené najdôležitejšie hodnoty, ideály a postoje vyplývajúce z ideologického usporiadania spoločnosti. Tzv. nový socialistický človek predstavoval ideál inšpirovaný Sovietskym zväzom, ktorého podoby prenikli do oficiálneho diskurzu aj v Československu. K tomu pozri NEČASOVÁ, D.: *Nový socialistický člověk. Československo 1948 – 1956*. Brno : Host, 2018. 271 s.

¹⁸ DAVID, Hesla a slogany..., s. 183-185.

¹⁹ LOTKO, E.: *Kapitoly ze současné rétoriky*. Olomouc : Univerzita Palackého, 1999, s. 116.

²⁰ KRAUS, J.: *Rétorika a řečová kultura*. Praha : Karolinum, 2010, s. 75.

²¹ V poľštine sa používa termín *nowomowa* prevzatý z diela 1984 od G. Orwella. Porovnaj GLOWINSKI, *Nowomowa po polsku*, s. 7.

manipuláciu, neobjektívnosť alebo nečestnosť vo vzťahu ku komunikačnému partnerovi.

Z psychologického hľadiska vystupuje do popredia agitačná funkcia podmieňujúca ústup spontaneity. Prostredníctvom politických sloganov sa formovala a modelovala verejná mienka do režimom požadovanej, a teda oficiálne schválenej podoby. Politicko-ideologickým schematizmom determinované heslá znižovali, resp. výrazne limitovali individualitu jednotlivca a vzhľadom na ich pravidelné opakovanie prispievali k prehľbovaniu vládnej propagandy v prijímateľovi.²² K základným vlastnostiam politicko-ideologických hesiel patrila jednoznačnosť, monotónnosť, krátkosť a jednoduchosť napomáhajúca rýchlemu zapamätaniu, a zároveň neumožňujúca voľnú interpretáciu. Z formálnej stránky boli znázornené ako zvolanie alebo prianie, ich základ tvorilo sloveso v imperatívne alebo pluráli. Heslo zvyklo byť zakončené výkričníkom, hoci to nebolo nevyhnutnosťou. V prípade adjektív išlo o výrazy s hodnotiacou či oslavnou funkciou s cieľom pôsobiť persuzívne. Z pragmatického hľadiska sa zachovávala ideová polarizácia – heslá boli buď výrazne pozitívne (obsahovo podporujúce domácu politiku a spojenecké krajiny, najmä Sovietsky zväz, ktorý v dobovej ideológii predstavoval vzor a nasledovaniahodný model), alebo výrazne negatívne (orientované k budovaniu nepriateľa socialistického zriadenia – kapitalizmu, imperialismu, koloniálnej politiky západných mocností a pod.).²³

Politicko-ideologické heslá a slogany sa v predstavenej podobe a funkcii vyskytovali na stránkach dennej tlače v priebehu 60. rokov, a to i napriek zreteľnému kvantitatívnemu úbytku a obsahovej modifikácii v porovnaní s 50. rokmi. Periodiká v období socializmu mali štandardne v záhlaví titulnej strany ideologické heslo, zvyčajne *Proletári všetkých krajín, spojte sa*. V publicistických textoch, ktoré sú príznačné svojim mienkotvorným charakterom, hodnotiacim postojom a persuzívnymi tendenciami, však môžeme konštatovať, že ich zastúpenie bolo relatívne nízke. Ilustruje to príklad reprezentatívneho korpusu publicistických textov z denníka *Pravda*²⁴, v ktorom sa nachádzalo iba štrnásť rôznych politicko-ideologických hesiel, z toho štyri sa vyskytovali v textoch publikovaných pri príležitosti Sviatku práce – 1. mája. *Pravdu* pritom možno považovať za „výkladnú skriňu“ stránickej tlače na Slovensku. Napriek

²² Platí tu persuzívna funkcia jazyka vo vzťahu k ideológii. Pozri KABÁT, *Psychologie komunismu*, s. 348-349.

²³ Porovnaj ČERMÁK, et al., *Slovník komunistické totality*, s. 25-29.

²⁴ Reprezentatívny korpus, na ktorom skúmame všeobecné jazykovo-komunikačné javy príznačné pre obdobia socializmu v 60. rokoch tvorí 232 textov z denníka *Pravda* z rokov 1961 – 1970. Texty korpusu boli vybrané náhodne, zvyčajne ide o prvý publikovaný úvodník a domáci komentár v každom mesiaci v priebehu desiatich rokov.

nízkemu kvantitatívnemu zastúpeniu politických hesiel v danom korpuse, stále ide o dôležitú súčasť dobovej propagandy. Heslá sa vo svojom význame zameriavali na budovanie socialistickej spoločnosti smerujúcej ku komunizmu (v zmysle idealizovaného cieľa) – *Vítazstvo komunizmu je nevyhnutné!; Nástup do jari komunizmu!*²⁵ V heslách, resp. výzvach sa objavoval tiež motív práce, ktorý zasahuje, okrem iného, aj do oblasti ideologického stereotypu. Na jednej strane vyzýva k práci a napredovaniu, ale zároveň upozorňuje na bližšie neurčeného, ale v dobovom kontexte zrejme, nepriateľa – *Kde nepracujú komunisti, pracujú ich nepriatelia*.²⁶ Tematika hesiel vo všeobecnosti nezabúda ani na ekonomickú sféru a jej ideologické aspekty sústredené v centralizovanom a plánovanom hospodárstve – *Socialisticky pracovať, socialisticky žiť!*²⁷ Nemožno vynechať ani charakteristické slogany vyzývajúce k spolupráci so Sovietskym zväzom – *Nech žije Sovietsky zväz!; So Sovietskym sväzom na večné časy!*

Pri výskume v reprezentatívnom korpuse sme zaznamenali zvýšený vplyv ideológie, nielen vo výskyte hesiel a sloganov, v textoch s tematickým zameraním a hlbším prepojením na ideologický kontext. To bolo motivujúcim faktorom pri konkretizácii výskumného zamerania na jazykové prejavy v heslách publikovaných v oficiálnej tlači v reakcii na vstup vojsk Varšavskej zmluvy do Československa 20. – 21. augusta 1968.

Výskumný priestor sme ohraničili obdobím od 21. augusta do 22. septembra 1968. Rozsah jedného mesiaca sme zvolili s cieľom sledovať množstvo, výskyt a tematickú diferenciaciu publikovaných hesiel, ale súčasne aj možnú významovú transformáciu v kontexte rýchlo prebiehajúcich zmien v spoločnosti v dňoch krátko po začiatku okupácie. Už predvýskum ukázal, že výskyt politicko-ideologických hesiel reagujúcich na aktuálne udalosti sa v dennej tlači realizoval v kratšom časovom horizonte. Dátum posledného zaznamenaného hesla sa pohybuje v čase 4. – 12. septembra. Po 12. septembri sme žiadne ďalšie heslá už nezaznamenali a následne 26. septembra vstúpila do platnosti novelizácia tlačového zákona, ktorá rušila predchádzajúci zákaz cenzúry a sprísňovala kontrolu publikovaných informácií.

Materiál na výskum sme získali excerpciou zo šiestich slovenských celoštátnych aj regionálnych denníkov. Výsledný korpus predstavuje spolu sedemdesiat hesiel, ktoré sa nachádzali zvyčajne v záhlaví titulnej strany, v päte, príp. v inej časti novín (mimo jadra textu), čím sa podporovala pútacia funkcia tohto typu komunikátu. Východiskovú bázu predstavovali tieto denníky: *Pravda* – *Ústredný orgán Komunistickej strany Slovenska* (19 hesiel), *Smena* – *Orgán slovenského ústredného výboru ČSM*

²⁵ Nástup do jari komunizmu, In: *Pravda*, 1. máj 1961.

²⁶ Pôjdeme ďalej, In: *Pravda*, 1. októbra 1970.

²⁷ Nie výberové súťaž, In: *Pravda*, 1. apríl 1962.

(16 hesiel), *Východoslovenské noviny – Orgán východoslovenského krajského výboru KSS* (13 hesiel), *Ľud – Orgán strany Slovenskej obrody* (12 hesiel) a *Smer – Orgán stredoslovenského KV KSS* (10 hesiel). *Práca – denník Revolučného odborového hnutia* neobsahoval žiadne heslá skúmaného typu a s výnimkou špeciálneho vydania v dňoch 30. – 31. augusta 1968 v nami ohraňenom období nevychádzal.

S cieľom analyzovať intertextový charakter tematicky orientovaných hesiel v politicko-ideologickom kontexte je na mieste bližšia charakteristika pojmu *intertextovosť*, resp. *intertextualita*, pričom termíny chápeme ako synonymá. Ide o vnášanie iných textov alebo ich častí do textu novovznikajúceho. V médiách sa využíva ako argumentačný nástroj a zaraďujeme sem alúzie, citáty, parafrázy i príslovia.²⁸ Vo vybranom materiáli prevládajú citáty, ale možno ich zaradiť aj k alúzii v zmysle podprahového motívu, ktorý sa nachádza v jednotlivých heslách. Alúzia predstavuje priamy aj nepriamy odkaz na umelecký, historický, politický a iný kontext začlenený do stavby textu alebo menšej textovej jednotky. Autori v nej implicitne, ale aj explicitne vytvárali narážky v pozitívnom, ironickom aj odmietavom zmysle. Ich význam je pochopiteľný iba pre adresáta oboznámeného s pôvodným textom (pretextom), na základe čoho sa v alúziách využívajú odkazy na známe politické, umelecké a literárne diela, resp. ich tvorcov. Ich cieľom je zaujať stanovisko k aktuálnemu dianiu, z čoho vyplýva, že sú tematicky prepojené s extralingválnymi podmienkami. Vo vzťahu k čitateľovi plnia nielen kontaktnú (pútaciú) a argumentačnú funkciu, ale v súlade s nimi vystupujú persuzívne a sú zdrojom kontextovej expresivity.²⁹

Persuzívne tendencie, ktoré môžu byť zároveň ideologicky motivované, vyplývajú z voľby pretextov – sú to texty známe, väčšinou staršej proveniencie, ktoré tvoria súčasť kultúrneho dedičstva a všeobecného „know-how“ priemerného adresáta. Emócie a hodnotenia vyjadrené v alúziách a citátoch si nárokovujú všeobecnejšiu platnosť, v dôsledku čoho sa stávajú sugestívnejšími.³⁰

Z hľadiska metodologického prístupu k excerpovaným heslám z roku 1968 je v popredí kvalitatívna analýza materiálu. Z toho dôvodu pri konkretizácii analýzy vybranými príkladmi neuvádzame bližší bibliografický odkaz. V rámci výskumu je pre nás dominantné tematicko-sémantické a funkčné usúvzťažnenie publikovaných hesiel. Ich príslušnosť k jednotlivým periodikám, resp. ich umiestnenie v nich je sekundárne. Relevantným je v tejto situácii tiež fakt, že periodicita novín bola v období krátko

²⁸ MINÁŘOVÁ, E.: *Stylistika pro žurnalisty*. Praha : Grada, 2011, s. 231-232.

²⁹ JUNKOVÁ, B.: *Jazyková dynamika současné publicistiky*. Praha : ARSCI, 2010, s. 187-190.

³⁰ KARHANOVÁ, K.: Funkce mezitextového navazování v novinách. In: *Slovo a slovesnost*, 1990, roč. 60, č. 1, s. 34-35.

po začiatku okupácie nepravidelná, skúmané noviny nemali štandardný formát a teda ani stránkovanie.

Uplatnený interpretačno-výkladový postup vo výskume vyplýva zo zamerania na sémantické aspekty jednotlivých hesiel a ich funkciu v širšom kontexte historických udalostí, ku ktorým sa vzťahujú. V dôsledku interdisciplinárnych súvislostí sa bližšie zaoberáme najmä sociokultúrnou zložkou pretextov. Obsah a význam hesiel podmieňujúci ich zapojenie do kontextu roku 1968 často súvisí s otázkou autorstva pretextu a z toho odvodenou funkciou v rámci historických udalostí. Zohľadňujeme tiež hodnotové a ideové zameranie citovaných osobností v zmysle ich príslušnosti k politickému, kultúrnemu či ideologickému prúdu – dobovo aktuálnemu, ale aj historicky staršiemu, ktorý poukazuje na bezprostredný kontext aluzívneho segmentu.³¹

Výsledky analýzy politicko-ideologických hesiel k augustu 1968

Na základe uvedeného analyticko-interpretáčného prístupu k výskumnému materiálu rozlišujeme dve skupiny politicko-ideologických hesiel nachádzajúce sa vo vytvorenom korpuse. K prvej patria heslá publikované v okamžitej reakcii na vstup okupačných armád do Československa, to znamená v dňoch ihneď po noci z 20. – 21. augusta 1968. Vyznačujú sa absenciou autora a plurálovou formou, najčastejšie v prvej a druhej osobe. Ich celkový výskyt predstavuje dvadsaťdva príkladov zo sedemdesiatich (31,43 % z celkového počtu). Pre danú skupinu hesiel je charakteristických niekoľko opakujúcich sa motívov, ktoré sú v nich vyjadrené.

Na prvom mieste je zaznamenanie výrazného odporu voči invázii a príslušníkom okupačných armád, ktorý reflektujú príklady *Nesúhlasili sme a nesúhlasíme s okupáciou!* alebo *PROTESTUJEME!*, kde je sémantický dôraz podporený, okrem iného, využitím veľkých písmen. Okrem vyjadrenia protestu a odporu voči vzniknutej situácii a jej účastníkom, je prítomný aj istý apel na medzil'udskú solidaritu, napr. *Vojaci! Vy máte rodiny aj my. Nestrielajte do nás! Ak ste skutoční priatelia, vráťte sa domov!* Na druhom mieste je motív vytrvalosti národa zoči-voči nečakaným podmienkam a nestabilnej situácii, napr. *Nedovoľme vniesť paniku do našich radov.; ZACHOVAŤ PRAVDU, ROZVAHU A DÔSTOJNOSŤ!!!; Nepripustíme rozkol v našich radoch!* Motív vytrvalosti je vyjadrený vzťahnutím ku konkrétnym ideovým pilierom a spoločenským hodnotám režimu v tom čase, konkrétne tomto prípade k myšlienke udržania tzv. socializmu s ľudskou tvárou – *Naša strana v nerozbornej jednote s ľudom nikdy neustúpi od myšlienky socializmu, humanizmu a národnej samostatnosti.* Možno tu badať

³¹ K tomu pozri: HOMOLÁČ, J.: *Intertextovost a utváření smyslu v textu*. Praha : Karolinum, 1996, s. 68.

typický ideologický a populistický aspekt v podobe kombinácie strana v spojení s ľudom.

Nechýbajú ani alúzie, resp. odkazy na vybrané momenty národnej histórie predstavujúce paralelu v oblasti kontextu či pertraktovaných hodnôt. V rámci vojenských dejín spätých s odporom je to najmä Slovenské národné povstanie vystupujúce v roku 1968 v pozícii vzoru – *Bud'me pevní a jednotní ako v SNP!* Práve Slovenské národné povstanie patrí k významným socialistickým sviatkom a podobne ako Sviatok práce (1. máj) aj oslavy a pripomínanie SNP (29. august) boli dôležitou súčasťou politicko-ideologického obrazu režimu. Boli reinterpretované v kontexte socialistickej ideológie a stali sa pevnou súčasťou propagandy. Po februári 1948 sa začal formovať nový mýtus o SNP prezentujúci ho ako začiatok na ceste k „šťastnej budúcnosti“. Zdôrazňovali sa najmä kladné vzťahy k Sovietskemu zväzu a odhalenie zradnej buržoáznej politiky. K uvoľneniu v diskusii o SNP došlo pod vplyvom vonkajších podmienok v roku 1968, keď sa začalo hovoriť aj o negatívnych, dovtedy tabuizovaných stránkach povstania. Dočasným uvoľnením schematizmu možno vysvetliť prienik motívov SNP do sloganov publikovaných pri začiatku okupácie.³²

V podobnom význame je v heslách zastúpený motív jednoty s podtextom súdržnosti, solidárnosti a spolupatričnosti obyvateľstva v boji proti nepriateľovi. Okrem toho sa v menšej miere vyskytol aj motív túžby po stabilite vyjadrený snahou normalizovať podmienky života v spoločnosti a vrátiť sa ku každodenným povinnostiam – *DO PRÁCE, NORMALIZOVAŤ ŽIVOT!*; *Odíd'te, chceme kludne pracovať!* Spoločným znakom všetkých hesiel v tejto kategórii je ich charakter zvolania a zakončenie výkričníkom, pridávajúcim dôraz vyjadrovanej myšlienke.

Druhú kategóriu v skúmanom korpuse predstavujú heslá publikované s časovým odstupom (približne dvoch týždňov) od vstupu vojsk Varšavskej zmluvy do Československa. V tomto období sa ich charakter transformuje zo všeobecnej výzvy adresovanej obyvateľom na citát, v ktorom je zakomponovaná myšlienka s ústredným motívom viažucim sa k aktuálnej spoločensko-politickej, ale aj ideologickej situácii v krajine. Pri analýze prihliadame tak na tematiku a motivické kategórie zvolených citátov, ako aj na ich autorstvo. Ako sme naznačili v teoretických východiskách výskumu, ide o výroky známych osobností nárokových si

³² Plurálne spomínanie na udalosti SNP ukončila začínajúca normalizácia od roku 1969, ktorá zafixovala jediná oficiálnu „národno-komunistickú“ interpretáciu kanonizovanú v spomienkach G. Husáka z roku 1964. Až do roku 1989 sa potom oslavovala predovšetkým vedúca úloha strany a teleologický výklad SNP ako revolučného míľnika na ceste k socializmu. Porovnaj MANNOVÁ, E.: Slovenské národné povstanie a politická pamäť. In: IVANIČKOVÁ, E. et al.: *Z dejín demokratických a totalitných režimov na Slovensku a v Československu v 20. storočí*. Bratislava : Historický ústav SAV vo vydavateľstve Prodamu, 2008, s. 215-230.

všeobecnú platnosť. Na tomto mieste možno doplniť tvrdenie, podľa ktorého „*jeden z ustálených popisů Pražského jara vychází z představy, že šlo o reformní hnutí, které se opíralo o silnou podporu intelektuálů, vědců a umělců. Toto pojetí pěkně zapadá do českého národního autostereotypu, podle něhož právě kulturní obec představovala již od národního hnutí devatenáctého století hlavní sílu společenského pohybu*“.³³ V súvislosti s citovaným názorom poukážeme nižšie na vplyv osobností z intelektuálneho a kultúrneho prostredia, ako aj špecificky na silný dôraz 19. storočia.

V otázke autorstva zvolených výrokov v dennej tlači sme zaznamenali dve skupiny rozdeľujúce citované osobnosti na politické a literárne. K citovaným politikom patria tí, ktorí boli činní v roku 1968 na najvyšších štátnych a straníckych pozíciách a priamo zapojení do riešenia vzniknutej situácie spojenej s vojenskou inváziou aj nasledujúcimi rokovaniaми medzi predstaviteľmi Československa a Sovietskeho zväzu. Patrili k nim československý prezident L. Svoboda, prvý tajomník ÚV KSČ A. Dubček a člen Predsedníctva ÚV KSČ G. Husák. Na druhej strane sa v tejto skupine vyskytovali tiež vedúce osobnosti reprezentujúce marxisticko-leninskú ideológiu – K. Marx, F. Engels a V. I. Lenin. Kým u ostatných menovaných v oboch skupinách nie je konkretizovaný zdroj zvoleného citátu, v prípade Lenina je pri heslách doplnený odkaz na vybranú časť jeho *Spisov*. Špecifickou kategóriou sú politicky činné osoby z domácej, ale i zahraničnej histórie, ktoré boli zvolené pravdepodobne pre ich tematickú usúvzt'ažnosť s podobnými udalosťami v histórii. Možno tak hovoriť o prítomnosti alúzie už v samotnom procese voľby citovanej osobnosti, ktorá je následne podporená vhodne vybraným výrokom. K týmto osobnostiam vyskytujúcim sa v skúmanom materiáli zaradujeme M. R. Štefánika, C. Desmoulinsa, Owena D. Younga a Johna Stuarta Milla.

M. R. Štefánik (1880 – 1919) zastával v danom období a špeciálne v kontexte roku 1968 dôležité miesto. V dôsledku mýtizácie a sakralizácie jeho osoby sa stal po roku 1919 súčasťou národného panteónu slovenských hrdinov.³⁴ Jeho osobnosť a odkaz v historickej pamäti prešli istým vývojom pod vplyvom marxistickej historiografie po roku 1948. Štefánik a jeho prínos v rámci formovania prvej ČSR boli pre ideológiu socializmu neprijateľné a v nových podmienkach vyžadovali zmenu – pod transformáciu štefánikovskej legendy sa podpísal historik L. Holotík.

³³ KOLÁŘ, P.: Pražské jaro jako průsečík evropských duchovních dějin aneb budoucnost mezi Richtou a Grausem. In: KOLÁŘ, P. – PULLMANN, M.: *Co byla normalizace? Studie o pozdním socialismu*. Praha : Lidové noviny, 2016, s. 146.

³⁴ O postupnom rozvíjaní a formovaní štefánikovského mýtu ako súčasť historickej pamäti slovenského národa od vzniku prvej ČSR až do súčasnosti pozri MACHO, P.: Milan Rastislav Štefánik – bohatier a mučeník? In: KREKOVIČ, E. – MANNOVÁ, E. – KREKOVIČOVÁ, E.: *Mýty naše slovenské*. Bratislava : Premedia, 2005, s. 163-173.

Štefánika považoval za antikomunistu a služobníka francúzskeho imperializmu, čo najvýraznejšie rozpracoval v knihe *Štefánikovská legenda a vznik ČSR*.³⁵ Toto dielo vyvolalo prudkú kritiku v dennej tlači práve v uvoľnenom období roku 1968.³⁶ Snahy o rehabilitáciu Štefánikovej osobnosti a diela spojené s propagovaním federalizácie boli predmetom manifestácie na Bradle 4. – 5. mája 1968. Išlo o jeden z najvýznamnejších prejavov prebúdajúcej sa spoločnosti, keď bolo zároveň možné znovu si po 20 rokoch uctiť spomienku na túto osobnosť slovenských aj československých dejín.³⁷

V tomto kontexte je voľba citovať práve M. R. Štefánika v reakcii na inváziu sovietskych vojsk do Československa celkom zrejme. Jeho politické, mravné i etické krédo *VERIŤ, MILOVAŤ, PRACOVAŤ* sa v auguste 1968 stalo heslom odkazujúcim k zásadným spoločenským hodnotám, ale aj k myšlienkam československej samostatnosti, za ktorú Štefánik bojoval a ktorá podliehala priamej hrozbe.

S obdobím prvej svetovej vojny súvisí tiež osobnosť a činnosť Owena D. Younga (1874 – 1962), amerického právnika a podnikateľa, ktorý je známy svojou snahou o vyriešenie reparačných problémov a reformami smerujúcimi k stabilizácii nemeckej meny v povojnovej Európe (v roku 1929 vstúpil do platnosti tzv. Youngov plán). V jeho citovanom výroku, ktorý sa objavil v denníku *Lud*, sa v kontexte doby zdôrazňuje predovšetkým intolerancia Sovietskeho zväzu voči novým ideám a pokusom o reformné smerovanie socializmu v Československu – *Kto sa dokáže vžiť do cudzej osobnosti, kto dokáže pochopiť cudzie myšlienky, ten nemusí mať starosť o budúcnosť*. Ergo, invázia do Československa je interpretovaná ako dôsledok nepochopenia, z ktorého vyplývali obavy o udržanie politicko-ideologickej stability a vplyvu Sovietskeho zväzu.

Chronologicky staršími osobnosťami sú C. Desmoulins (1760 – 1794), účastník Veľkej francúzskej revolúcie a blízky spolupracovník G. Dantona, a J. S. Mill (1806 – 1873), britský filozof a jeden z najvplyvnejších mysliteľov v oblasti klasického liberalizmu. Kým v prípade Desmoulinsa vystupuje do popredia jeho revolučná činnosť usúvzťažniteľná s vyjadrením odporu obyvateľstva ČSSR proti okupantom, za spoločný motív možno považovať myšlienku slobody a liberalizmu, ktorá je jadrom oboch citovaných výrokov – *Tyrani všetkých odtieňov sa boja myšlienok o slobode viac ako bajonetov* (C. Desmoulins); *Láska k moci a láska*

³⁵ HOLOTÍK, L.: *Štefánikovská legenda a vznik ČSR*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1960. 535 s.

³⁶ Bližšie k tejto téme a priebehu diskusie medzi redaktormi slovenských denníkov a L. Holotíkom pozri RÍMEŠOVÁ, M.: Postava slovenského marxistického historika Ľudovíta Holotíka a jeho „kauzy“ v slovenskej historiografii. In: *Pamäť národa*, 2020, č. 2, s. 22-38.

³⁷ Viac k manifestácii a jej priebehu pozri PEŠEK, *August 1968...*, s. 114-115.

k slobode sú vo večnom spore (John Stuart Mill). V citátoch sú explicitne prítomné alúzie na totalitný postoj Sovietskeho zväzu, reformy Pražskej jari a obavy z narušenia oficiálnej ideologickej základne, čo by znamenalo možnú zmenu mocenských pozícií.

Pri pohľade na druhú vyčlenenú skupinu citovaných osobností môžeme konštatovať, že rozsah autorov z literárnej oblasti je značne obšiahlejší a viac chronologicky diferencovaný ako tomu bolo v kategórii politikov. Nachádzame tu odkazy na literátov od antiky až do 20. storočia, a to tak domácich, ako aj svetových, pričom nie je náhodný ani výber jednotlivých období z literárnych dejín. Z hľadiska ich členenia sú zastúpení predstavitelia antiky (Cicero, 106 – 43 pred n. l.; L. Seneca, c. 4 pred n. l. – 65), renesancie (W. Shakespeare, 1564 – 1616), baroka (Lope de Vega, 1562 – 1635), osvietenstva (J. J. Rousseau, 1712 – 1778), autori z 19. storočia (V. Hugo, 1802 – 1885; P. Valéry, 1871 – 1945; J. Tuwim, 1894 – 1953; A. Zweig, 1887 – 1968) aj z 20. storočia (A. de Saint-Exupéry, 1900 – 1944; J. P. Sartre, 1905 – 1980; M. Gorkij, 1868 – 1936). Môžeme si všimnúť, že najmä pri autoroch posledných dvoch storočí nie je jednotiacim faktorom ich doba či život, ale tematické zameranie literatúry 19. a 20. storočia. V zastúpených smeroch staršej literárnej proveniencie je viditeľný príklon k racionalizmu (s výnimkou baroka), pričom myšlienkové smery 19. storočia sa v politickej, filozofickej aj literárnej sfére orientovali primárne na národnooslobodzovacie hnutie rozšírené v Európe. V dôsledku toho sa v literárnych dielach reflektovali myšlienky slobody, samostatnosti a rovnoprávnosti, ktoré následne našli uplatnenie aj v skúmanom období roku 1968. V špecifickej podobe možno vnímať tematické a ideové smerovanie v podmienkach slovenskej literatúry 19. storočia, kde bola tematika samostatnosti a zvrchovanosti národa mimoriadne silná, a to najmä pôsobením osobností ako štúrovcí, J. Kollár, J. Hollý a ďalší. Práve J. Kollár, A. Sládkovič a L. Štúr sa vyskytovali aj medzi autormi citátov v tlači v auguste 1968. Autori z 19. storočia sú v skúmanej vzorke výrazne zastúpení, v dôsledku čoho môžeme predpokladať, že podnetom k ich výberu bol revolučný charakter tej doby spájaný s už známymi motívmi slobody, oslobodenia, samostatnosti a budovania národnej identity.

Pri zhodnotení literátov z 20. storočia vidieť, že ich výber rovnako nebol náhodný. Exupéry sa do dejín literatúry zapísal filozofickým príbehom *Malý princ* s výraznou spoločenskou kritikou. Existencializmus, ktorého hlavným predstaviteľom je J. P. Sartre sa vyznačuje individualizmom a analýzou konania človeka v spoločnosti, najmä v hraničných situáciách, bojom proti konvenciám, presadzovaním osobnej vôle, slobody a hľadaním zmyslu bytia. V oboch prípadoch sú implicitne zhrnuté alúzie k skúmaným augustovým udalostiam v Československu a hoci

M. Gorkij je v literárnom kontexte reprezentantom socialistického realizmu, vzhľadom na zvolený výrok (*Lebo nič nemrzačí človeka tak strašne ako trpezlivé, pokorné podrobovanie sa sile vonkajších okolností.*) možno jeho interpretáciu smerovať skôr k autorovým revolučným tendenciám v osobnom živote.

V kategórii výrokov s konkretizovaným autorstvom sme priblížili základnú diferenciáciu z hľadiska autorskej príslušnosti k politickej a literárnej sfére, rovnako ako pôsobenie v ich rámci. Druhý uhol pohľadu predstavuje výber motívov tematického zamerania skúmaných hesiel a výrokov. V neautorských sloganoch denníka *Pravda* možno zaznamenať (okrem vyššie analyzovaných) motív pravdy ako obraňovanej a požadovanej hodnoty, napr. *S DUBČEKOM A SVOBODOM! PRAVDA ZVÍŤAZÍ!; Je ľahšie pravdu do tváre udrieť, ako sa jej do tváre pozrieť.* K zastúpeným tematickým okruhom patria ďalej hlavne sloboda, ale aj hodnotenie a vyjadrenie postoja k okupácii, zdôrazňovanie československej cesty k vlastnej forme socializmu a v neposlednom rade reflexia aktuálnej situácie v Československu.

Pri bližšej analýze možno vidieť, že vzhľadom na spoločensko-politický kontext dominuje motív slobody vnímanej v pozícii cieľa, ideálu, ale aj hodnoty. Vystupuje v zmysle základného práva občana/štátu v spojení s princípom štátnej suverenity, ale na druhej strane sa formou daného motívu poukazuje na porušovanie slobodnej voľby a slobodného rozhodovania. Pre ilustráciu vyberáme niekoľko príkladov:

K slobode patrí nielen to, čím žijem, ale i to, ako žijem; nielen to, že konám slobodne, ale aj to, čo konám slobodne. – K. Marx

SÁM SVOBODY KDO HODEN, SVOBODU ZNÁ VÁŽIT KAŽDOU. – J. Kollár

Na čo je sloboda, ak nie na to, aby si sa angažoval? – J. P. Sartre

S narušením tejto domény úzko súvisia vybrané citáty k vojenskej intervencii a okupácii krajiny zachytávajúce postoj k nej prostredníctvom alúzií v myšlienkach známych literátov a politikov. V rámci tohto okruhu môžeme pozorovať odkazy na zneužitie moci v kontexte vojenského intervenčného zásahu, napr. vo výrokoch K. Marxa – *Medzi dvoma rovnakými právami rozhoduje moc; Účel, ktorý potrebuje nesprávne prostriedky, nemôže byť správny.* Tie sa ďalej rozvíjajú a usúvzťažňujú motívom pociťovanej zrady v realizácii tzv. bratskej pomoci – *Nemožno vôbec ospravedlniť zlo, hoci sa urobilo v mene priateľstva. – Cicero; Nemarte čas hľadaním príčin neľudskosti: všetky sa v dejinách spáchali za plat. – Pascal.* Dlhodobu vzájomne napätú vzťahy Československa a Sovietskeho zväzu, ktoré vyvrcholili v auguste 1968, reflektujú formou skúmaných hesiel a výrokov aj neúspešné snahy reformného obdobia o transformáciu socializmu v krajinu. Súčasťou hodnotenia v danom okruhu je sovietska

intolerancia k politicko-ideologickej situácii v Československu. Reakcia Sovietskeho zväzu je koncipovaná v podobe závesty a nepravdy:

*ÚSPECH JE NIEČO, ČO TI PRIATELIA NIKDY NEODPUSTIA – Tuwim
A čo keď sa ten puk vo kvet rozvíja? Svetu nám závidieť budú. –
A. Sládkovič*

Tretím prítomným motívom nachádzajúcim sa v skúmanom materiáli je zdôrazňovanie, resp. príklon k vlastnej špecifickej československej ceste k socializmu, teda k reformám a demokratizačnému procesu. Do popredia vystupuje obhajoba vzniknutého stavu, z ktorej možno odvodiť lojalitu obyvateľstva k reformnému napredovaniu a jeho podporu v súčasnej kritickojej situácii. K základným preferovaným pilierom spoločnosti v socialistickom Československu po tzv. Pražskej jari patria reformné tendencie v politickom smerovaní, na ktoré sa ďalej explicitne odkazuje vo vybraných výroko. Konkrétne ide o Akčný program KSČ a všeobecné smerovanie politiky v kontexte budovania *socializmu s ľudskou tvárou*. Charakteristickým aspektom je, že tento motív nie je vyzdvihovaný literárnymi, ale politickými predstaviteľmi, medzi ktorými sa viackrát opakuje meno G. Husáka, ktorý bol od 26. augusta 1968 prvým tajomníkom ÚV KSS:

Boli sme pevnou súčasťou KSČS a hlásime sa k zodpovednosti nielen za vývoj na Slovensku, ale i k zodpovednosti za osudy československého štátu a celej našej komunistickej strany Československa. – G. Husák

Hlásime sa k pojanuárovemu prúdu našej strany, k tomu, čo nazývame demokratizačný proces. – G. Husák

Hlásime sa k akčnému programu a jeho ustanovenia budeme uvádzať do života, realizovať a spresňovať. – dr. Gustáv Husák

Rovnaký motív bol prezentovaný v citáte prezidenta L. Svobodu, ktorý rovnako ako Husák vyjadril zámer udržať vývinové tendencie v línii reformného programu – *Program pojanuárového vývoja musí zostať podľa vôle strany i národov našej krajiny našou generálnou líniou*. Nikto z ďalších čelných predstaviteľov československej vlády nebol v skúmaných periodikách citovaný. Možno však uviesť, že niekoľkokrát rezonovali výroky zo Spisov V. I. Lenina, ktoré zámerne zdôrazňovali myšlienky vodcu bolševickej revolúcie v roku 1917, sústredené okolo motívu inovácie a budovania novej, individuálnej cesty. Tým sa zároveň reflektuje jedna zo základných budovateľských metafor socialistického režimu v danom období – metafora cesty zobrazujúca socializmus ako vývojovú etapu so zámerom dosiahnuť cieľ v podobe komunizmu. Svojím obsahom boli tieto výroky aktuálne k situácii v Československu a vzhľadom na konkretizovaný zdroj možno ich výber považovať za snahu predkladať silné, ideologicky podoporené argumenty:

Treba vedieť pracovať na novej ceste. Je to nepomerne ťažšie, no vôbec nie beznádejné. – V. I. Lenin

V otázke sebaurčenia národov spočíva podstata veci v tom, že rozličné národy kráčajú po rovnakej historickej ceste, no veľmi rozmanitými chodníkami a okľukami, že kultúrnejšie národy idú vedome inak, než menej kultúrne. – V. I. Lenin, Spisy 29, s. 169.

Posledným motívom vyskytujúcim sa v skúmanom korpuse politických hesiel je reflexia domácej situácie prostredníctvom alúzií na činnosť obyvateľstva a jeho postoj k vzniknutým spoločenským podmienkam. Jej základnou a smerodajnou myšlienkou je princíp vernosti a to tak k národu, ako aj k ideám československého socializmu, napr. *Láska k vlasti nepozná žiadne stupne. Alebo sa celý oddám práci, alebo nerobím nič pre vlast'. – Börne; Vernosť je ovenčená činmi, nie slovami. – Shakespeare*. Ani v tejto skupine nechýba motív slobody, hoci vo výroku J. J. Rousseaua vystupuje do popredia aj aspekt obetovania slobody v prospech vyššieho morálneho princípu, ako na to poukazuje príklad *Okovy sú zo zlata, ak ich človek nosí pre obhajovanie ľudskosti*. Podobnú interpretačnú rovinu možno zaznamenať aj v ďalšom prípade od L. Senecu, ktorý je postavený na morálnej veľkosti porazeného – *Radšej chcem byť porazený v dobrom, než zvíťaziť v zlom*. V týchto výrokoch vnímame istú opozíciu na úrovni víťazstvo ↔ porážka v zmysle uvedomenia si bezvýchodiskovosti situácie na jednej strane, ale zároveň snahu o Pyrrhovo víťazstvo aspoň z hľadiska morálnej neústupnosti.

Záver. Politicko-ideologické heslá a výroky nachádzajúce sa v dennej tlači sú súčasťou jazyka obdobia socializmu v oficiálnom mediálnom diskurze 60. rokov. Tematickým vymedzením sme vytvorili súbor sedemdesiatich príkladov reagujúcich na inváziu vojsk Varšavskej zmluvy do Československa v auguste 1968. Heslá boli publikované v piatich celoštátnych a regionálnych periodikách v rozmedzí od 21. augusta do (najneskôr) 12. septembra 1968. Na základe analyticko-interpretáčného prístupu k materiálu sme vymedzili heslá uverejnené okamžite po začiatku okupácie a následne autorské výroky literárnych a politických osobností, ktoré sa vyskytovali v istým časovým odstupom.

Prvá skupina hesiel bez uvedenia autora zaznamenaná ihneď po obsadení Československa vyjadrovala odpor domáceho obyvateľstva voči neočakávanej vojenskej intervencii a poukazovala na základné hodnoty československej spoločnosti. Vzhľadom na tematicko-sémantickú analýzu sme medzi nimi identifikovali vytrvalosť, jednotu a vernosť národa. Boli spojené s výzvami a povzbudeniami vyjadrujúcimi podporu vedúcim predstaviteľom československej vlády A. Dubčekovi a L. Svobodovi, v menšej miere tiež O. Černíkovi a J. Smrkovskému. Vyznačovali sa vyšším stupňom

emotívnosti, ktorý sa v jazykovej rovine odzrkadlil v používaní verzál a výkričníkov, čo nie je netypické pre texty publikované v krízovej situácii. Princíp jednoty národa a vzájomnej solidarity zdôrazňovala plurálová forma slovies či v neurčitok v prípade zvolania, ktoré možno interpretovať v zmysle vyburcovaných emócií.

Druhú skupinu predstavovali výroky významných politických a literárnych osobností s politickým, dejinným či kultúrnym odkazom na vzniknutú situáciu v Československu. Ide najmä o výroky vedúcich politických predstaviteľov strany, štátu a marxisticko-leninskej ideológie. Výber ďalších citovaných osobností podmienený spoločensko-politickým zaangažovaním v boji za slobodu a proti útlaku v rôznych historických obdobiach. Rovnaký motív rezonuje aj medzi zastúpenými literátmi od antiky až do 20. storočia. Vychádzajúc z výskumných zistení môžeme konštatovať, že k najvýraznejším motívom, ktoré sa v alúziách oboch skupín hesiel vyskytovali, patrili hodnoty pravdy a slobody. Vzhľadom na turbulentný vývoj v prvých týždňoch okupácie sa práve tieto hodnoty považovali za najviac ohrozené, a to nielen v dôsledku vojenskej invázie, ale aj s prihliadnutím na pretrvávajúci postoj Sovietskeho zväzu k vývoju v krajine, snahám o demokratizáciu spoločnosti a presadzovaniu tzv. socializmu s ľudskou tvárou. S tým súvisí túžba obraňovať a chrániť budovanie vlastnej socialistickej cesty a kritika Sovietskeho zväzu v spojení s atribútmi zrady, ktoré sa reflektovali v citátoch z Leninových spisov a diel ďalších osobností marxizmu-leninizmu.

Tematicko-sémantická analýza politických hesiel publikovaných v reakcii na inváziu vojsk Varšavskej zmluvy do Československa zaznamenáva jeden z mnohých odrazov vonkajšieho ideologického prostredia v jazyku. Získané výsledky umožňujú prehĺbiť interdisciplinárny výskum jazyka obdobia socializmu v rámci oficiálneho diskurzu 60. rokov. Zároveň tu možno poukázať na fakt, že reflexia extralingválnych aspektov je explicitne prítomná aj v menších textových jednotkách. Heslá a slogany predstavujú jeden z charakteristických prvkov totalitného jazyka podporujúc jeho príznačnú strnulosť, schematickosť a dôraz na propagandu. Napriek tomu je pohľad na ne prezentovaný v štúdiu odlišný. Heslá a výroky obsahujúce alúzie tu vystupujú nie ako prejav režimovej propagandy, ale vo funkcii hlasu ľudu vyjadrujúceho reakciu či stanovisko k vzniknutej situácii vo výnimočných podmienkach dočasne uvoľnenej cenzúry. Ďalším dôležitým faktom je ich spätosť s obdobím krízy, čo sa prejavuje zvýšeným kvantitatívnym výskytom v krátkom časovom rozsahu. Na základe tohto príkladu možno uvažovať, či majú aj iné udalosti v priebehu socialistickej etapy československých dejín podobné tendencie v jazykovej rovine, alebo či ide o výnimočný prejav vyplývajúci z predchádzajúceho vývinu a pokusov o modifikáciu ideologického systému?

The Problems of the Military Provisions and Payouts and Their Consequences during the Upper Hungary Campaign of 1664

ZOLTÁN IGOR KOMJÁTI

Private researcher, Abasár, Hungary

Abstract: This study concentrates on the financial and alimentative problems of the Anti-Turkish Campaign of Upper Hungary in 1664, and on the military abuses derived from the shortage of the adequate supplying. Due to the often happening contemporary logistic shortages and the exiguity of the Hungarian resources, the Imperial War Council supplied with difficulty the German–Hungarian Army led by General Louis de Souches and Stephen I. Koháry, General-Captain of Filákov (who was commissioned twice to Commander of the Hungarian Troops during the campaign). The obtaining of the payout was always on the agenda in the agreements with the county magistrates, and by order of Palatine Francis Wesselényi, the magnates and the prelates were also obliged to surrender grain crops and other foods. In spite of the very often shortage of supplying, the commanders managed to solve the problems, and the Christian Army successfully re-captured Nitra and Levice, and were also victorious on the battlefield of Žarnovica and Hronský Beňadik. But the encamped soldiers were encouraged by the unsystematic paying and food supplying to pillage the inhabitants of the surrounding settlements. The campaign also gave an opportunity for the looting of the vagrant soldiers who often could not be called to account for their crimes, because they did not serve under the banners. To avoid the pillages and atrocities, the only solution was that trusted and disciplinable soldiers were recruited in the camp, and by means of issuing strict orders, the commerce of the stolen livestock were forbidden in all of free and royal towns. The magistrates of certain settlements and other owners asked for safe-conduct or safeguard garrison from the commanders trying to assure the protection for the inhabitants and their belongings.

Keywords: Military Provisions, Hungarian-Ottoman conflict, Upper Hungary, early modern period.

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2021.24.01.70-95>

The Austro-Ottoman conflict in the beginning of the 1660s had a traumatic effect on the contemporary Hungarian society, as the well-arranged peace treaties from 1606 enabled to avoid the stationing of the Ottoman Empire's main forces in Hungary. The as before sceptical and distrusting Hungarian society had to learn with dismay that three years after the loss of Oradea, one of the most important strategical fortress defending Vienna, fortress of Nové Zámky (German: Neuhäusel) fell into

The problems of the military provisions and payouts and their consequences ...

Ottoman hands on early autumn of 1663.¹ Nevertheless, the Ottoman Supreme War Council decided to transfer the main war theatre to the south-western part of the Transdanubian Region, as Nicholas Zrínyi was regarded more dangerous enemy, who with his brave and ingenious deeds of valour (for example: the Winter Campaign toward Osijek in the beginning of 1664) almost annihilated the result of the successful siege of Nové Zámky. The Hungarian historiography has paid little attention to the before-mentioned war theatre of the War of 1663 – 1664.²

But the events of the Upper Hungary Campaign must be analysed at the regional level, even if the historiographers regard them as happenings in an extension war theatre and do not research and elaborate exactly this theme. In my present study, I try to fill a gap and contribute to the description of the history of the Upper Hungary Campaign of 1664, presenting some day to day action of the non-war activities of the campaign.³

The supplies: in provisions and payouts

Howsoever Leopold the First and the Court War Council planned well the Campaign of 1664, they could not exactly ensure the financial basis of the soldiers' payouts during the first part of the operations. Observing his encamped, but unpaid soldiers' discontent, Stephen I. Koháry (1616 – 1664) encouraged to inquire about the payouts from one of the attendant of the Wesselényi Family, Michael Bory, Provisor and Muster-master of the Hungarian Forces. Michael Bory replied to Koháry on 11th of March, that his letter – concerning the subordinacy and superordinacy and the payouts – had been forwarded to Palatine Francis Wesselényi.

¹ *Magyarország történeti kronológiája. II. kötet (1526–1848)*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1982. 483.

² ÁGOSTON, Gábor – OBORNI, Teréz: *A tizenhetedik század története (Magyar Századok sorozat)*. Budapest : Pannónia Kiadó, 2000. 198–200; NAGY, László: *Hajdúvitézek (1591–1699)*. Budapest : Zrínyi Katonai Kiadó, 1983. 272–277; NAGY, László: „...Megfogyva bár, de törve nem...” *Török háborúk viharában (1541–1699)*. Budapest : Tankönyvkiadó, 1990. 209–222; *Magyarország története 3/2. (1526–1686)*. Ed. by Zsigmond Pál Pach. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1985. 1122–1132; *Magyarország hadtörténete I.* Ed. by Ervin Liptay. Budapest : Zrínyi Katonai Kiadó, 1984. 284–288; R. VÁRKONYI Ágnes: *A rejtőzködő Murányi Vénus (Labirintus sorozat)*. Budapest : Helikon Kiadó, 1987. 124–194; PÉTER, Katalin: *A magyar romlásnak századában (Magyar História sorozat)*. Budapest : Gondolat Kiadó, 1979. 154–179; PERJÉŠ, Géza: *Zrínyi Miklós és kora*. Budapest : Osiris Kiadó, 2002. 340–418.

³ The name „Upper Hungary Campaign” is not consistent, and the history literature does not give an answer the reason why of this name, albeit the main battles and military operations took place by near the Hron River, and this part of country was named „Lower Hungary” by the contemporaries. I expect so: as the main war theatre of the 1664 year was situated in the south-western part of the Transdanubian Region, the historians correlated to that, thus every parts of country situated by north from the Danube River had got the „Upper” prefix. – Z.I.K.

According to the Palatine's decision, Captain Stephan Szobonya and another captain named Battik were reassigned to the troops being under Koháry's command. And what concerns the payouts: the German Muster-master was in the Camp near Nitra, but he would be back to Banská Bystrica by 14th of March. In other respects, the Muster-master of Košice was responsible for the arranging of the payouts of the Hungarian troops called to arms and rallied by the Mining Towns. Bory suggested that Koháry would rapidly write to the Palatine Wesselényi so as he would make a decision about the payouts of the soldiers at the earliest possible moment, because the monies disbursing from the Exchequer would be easily distributed among other troops. But if the Palatine's favourable reply would arrive to Michael Bory till 14th of March, he would start the paying. Recently, he is able to deal with the payouts of 150 foot-soldiers, because the Counties offered the necessary money being enough for their payouts (implied the earlier promised down payment of 1-1 forints). Finally, Bory asked Koháry to pay particular attention to the cooperation with the Counties, because they have the only reliable pecuniary resources which would bear a hand for the payouts of the soldiers: „...*I beg Your Eminency to do your best for the good relationships and remaining of the Counties, because we will all perish, if we will wait for money from other resources, and will not open our eyes on our own...*”⁴ The above-mentioned Muster-master did not arrive to Banská Bystrica by 14th of March. So Michael Bory wrote only, that the soldiers were really impatient due to the lack of the payouts, and as the Muster-master would approach to the Mining Town and the day of muster would be fixed, he would immediately inform Koháry.⁵

There was a consultation about the arrangement of the payouts held by General Louis de Souches, John Andrew Joanelli, the Count of Mining Chamber of Banská Štiavnica, and Michael Bory right after the beginning of the Siege of Nitra on 16th of April, but they could not carry out any substantive decision.⁶

Michael Bory, doing his duty conscientiously, presented the arisen defectiveness to Palatine Francis Wesselényi in the Castle of Teplička nad Váhom on the 24th of April, which was very actual, because the Siege

⁴ National Archives of Hungary – State Archive, Budapest (MNL-OL), Microfilm Department (original archival sources deposited in: State archive, Banská Bystrica, Slovakia, Fund of Koháry-Coburg Family), C 1294th roll № 15525, (ŠABB, Archive of the Koháry Family, Pars V.), Michael Bory's letter to Stephen Koháry (Banská Bystrica, 11th of March, 1664).

⁵ MNL-OL C 1287th roll № 14375, (ŠABB, Archive of the Koháry Family, Pars V.), Michael Bory's letter to Stephen Koháry (Banská Bystrica, 15th of March, 1664).

⁶ MNL-OL E 199, 6th box, 25th pallium, fol. 6, Archivum familiæ Wesselényi (1583-1732), Louis de Souches's letter to Francis Wesselényi (Imperial Camp by Nitra, 16th of April, 1664): „...*Modum solutionis cum eodem Dominus Bory et Dominus Joanelli iam conclusimus...*”.

The problems of the military provisions and payouts and their consequences ...

of Nitra had been almost started for more than a week. The Palatine wrote to Koháry who took part in the siege with his troops that he would not worry about his own and his soldiers' payout, because though there would not be too much chance for the immediate paying, but the Palatine would request audience from the Sovereign Leopold the First, and he would try to expedite the arranging of the payout in all manner of ways.⁷

The putting up of the soldiers' payout was continuing. Michael Bory wrote the Palatine on 1st of May, that soon he would go to Banská Štiavnica, Krupina and Bzovík so as to conciliate with the Mining Towns and Hont County about the distribution of that amount of money which in principle had been assigned by the Chamber of Spiš Region by the request of Palatine Wesselényi.⁸

During his staying in the Imperial Camp by Nitra, Stephen Koháry, the Commander-in-Chief of the Hungarian troops, also complained to the Palatine about the default of his 400 Forints payout: „...*Indeed, My Lord, it is only impossible for my wretched staying in here without any payouts! Your Eminency deign to write to the General [=Louis de Souches] so as to arrange my 400 forints as promised earlier! But there are lot of money by him which is said to be appropriated for military purposes. I will do my best for Our Country such as others who are staying here at their leisure, but my present unpaid „shepherding“ I will not bear any longer! I do not envy nobody that „honour“ in which now I am! I beg for Your Eminency to give me answer: will I have a payout? otherwise I will immediately left this position, as I never offered myself for this before at all!...*”⁹ Sometime in the middle of May, the Hungarian mounted soldiers separated from the Imperial troops, and moved to Veľké Uherce and its surroundings. Several soldiers had left the Hungarian camp, but a certain part of them lasted due to the enticing promise of the Palatine that they would get their payout within two weeks. As it was delayed, the soldiers asked Koháry to write a letter to the Palatine. He did so, and developed that he was hardly able to keep them under control, because they were always grumbling about the payout every day since already the camping near Pukanec, and only contented themselves with the promise of monthly 2 forints so far, because Koháry threatened them, that they would incur the Palatine's displeasure in case of their leave from the camp, and there would not be any place for them to hide from his retaliatory measurements. For avoiding

⁷ MNL-OL C 1294th roll N° 15398, (ŠABB, Archive of the Koháry Family, Pars V.), Francis Wesselényi's letter to Stephen Koháry (Teplička nad Váhom, 25th of April, 1664).

⁸ MNL-OL E 199, 4th box, 16th pallium, fol. 6–7, Archivum familiæ Wesselényi (1583-1732), Michael Bory's letter to Francis Wesselényi (Banská Bystrica, 1st of May, 1664).

⁹ MNL-OL E 199, 4th box, 61st pallium, fol. 7–8, Archivum familiæ Wesselényi (1583-1732), Stephen Koháry's letter to Francis Wesselényi (Imperial Camp by Nitra, 26th of April, 1664).

the further deteriorate of the remained Hungarian soldiers' moral and combativity, Koháry asked the Palatine that he would order them to a certain place, where he would personally take muster of the troops, or send Michael Bory with the payout to them. He would choose either, he would dispatch as soon as possible — the Commander-in-Chief urged Wesselényi.¹⁰

Nevertheless, the disbursement of the general payout did not realize within one month after retaking of Nitra. On 31st of May, Michael Bory went to Kremnica and Banská Bystrica so as to concert with the Mining Towns about the financing. He promised that he would report upon the results before the Palatine on 2nd of June in Zvolen, but he particularly asked that the Palatine would make Stephen Koháry stay there: *"...It would be very good, if Koháry His Eminency would await me, and we would be conferring with each other about the orders, circumstances, payouts and other military problems, before Your Emincency make a decision about the military operations..."*¹¹

By the morning of 1st of June, Michael Bory slept in Banská Bystrica, and when he was informed that Stephen Koháry really stayed by the Palatine, he wrote to him that he would not leave the residence of the Palatine while he would arrive to him on 2nd of June, by 7 o'clock morning. He did the best to the full extent of his ability for the obtaining of the payout, but it would be crucial that Bory would communicate with both Koháry and the Palatine, so he almost begged him that the Commander-in-Chief would put aside the ordered military jobs, while he would not confer to each other. Bory was aware of the fact, that General de Souches had already ordered Koháry and his troops to march toward Levice, which was deprecated by him, because it would be no worth launching offensive with the Hungarian soldiers while they would get their payout, and the events of the last weeks were good examples for that. In Bory's opinion, the military operations would be postponed with few days, because the obtaining of the payout would be arranged within few days, and the sum of Koháry was already available.¹²

¹⁰ In the same place. fol. 13–14, Stephen Koháry's letter to Francis Wesselényi (Veľké Uherce, 26th of May, 1664).

¹¹ MNL-OL E 199, 4th box, 16th pallium, fol. 8–9, Archivum familiæ Wesselényi (1583-1732), Michael Bory's letter to Francis Wesselényi (Žiar nad Hronom, 31st of May, 1664).

¹² MNL-OL C 1298th roll № 16159, (ŠABB, Archives of the Koháry Family, Pars V.), Michael Bory's letter to Stephen Koháry (Banská Bystrica, 1st of June, 1664). Michael Bory explained the expediency of the waiting of the payout so: *"...I know, that the General [=Louis de Souches] has launched the operations and the Hungarian soldiers also have to take up arms. This operation would be no effective without the Hungarian troops, but the presence of them would be impossible without payout! The Imperials will come off badly, if they want the assistance of them now. Even if the operation would be postponed with only one day, it would be*

The problems of the military provisions and payouts and their consequences ...

But nor Stephen Koháry still did not get his payout, nor all of his soldiers. On 8th of June, he wrote a letter to the Palatine, that they were always grumbling, which is very dangerous, as the siege of Levice had already started. The other problem was that the sum for the payout of the soldiers were already enough for only 1,000 men, but the full-complement is more than that. Two days later Koháry wrote anew to Francis Wesselényi, and developed the problem mentioned in the earlier letter: as the number of the soldiers was above 1,000 persons, there was a lack of 112 forints. Koháry's annoyance had also been grown, because the Muster-master had wanted to ease his own task, and he had settled the money for only one company, and he had entrusted the distribution of the payout to the Commander-in-Chief. Cavalry captain Stephen Szobonya and another officer named Battik had not got payout since the military operations had been launched, so Koháry had tried to fight 100-100 forints out for them, but it had been failed. The Muster-master had promised 50 forints for a third officer named Révai, but only at that time, if John Rottal would be back to the camp. Koháry had thought that there would be enough money for his payout when Rottal would arrive, because however Michael Bory laboured with great endeavouring, he gained almost no amount of money from the Counties. Koháry had such only easement, that he had got the payout after his General-Captaincy of Fil'akovo (truly, first since 1657!), but, essentially, that did not solve his trouble, because it had been paid in cloth in greater part, whose he would not purchase with no clear profit. Now he was feeding from a slaughtered cow, used his own money brought along from home, and he was very sad, that he could not exactly take care of his own family's alimentation staying in Čabrad' and Sitno.¹³

By the end of June, the problem of the payout was not arranged yet at all. This time Paul Némethy informed Koháry, that he had personally seen Michael Bory and John Rottal about the payout of his commandership several times, but they had only said, that they would take care of both the delayed and the future moneys of Koháry and his soldiers, and, allegedly, Rottal would leave the sum by someone at Banská Bystrica. (Paul Némethy also informed the Commander-in-Chief, that he would get not only his payout, but also the favour of the Sovereign would emanate over him in a little while, as if an anticipation the renewing of his commission of commandership).¹⁴

worth starting with satisfied and contented Hungarian soldiers. But if Your Eminency will not stay there for my sake, it will be heavy aftermaths to the future..."

¹³ MNL-OL E 200, 11th sheaf, 32nd item, fol. 5–6, Acta Diversarum Familiarum 1527–1867, Stephen Koháry's letter to Francis Wesselényi (Imperial Camp by Levice, 10th of June, 1664).

¹⁴ MNL-OL C 1294th roll № 15420, (ŠABB, Archive of the Koháry Family, Pars V.), Paul Némethy's letter to Stephen Koháry (Banská Bystrica, 28th of June, 1664).

It seems that the arrangement of the payout of certain Hungarian units could be taken over by a nobleman whose demesne was billeted. A Hungarian mounted unit of 100 under the command of Stephen Szobonya stayed in the demesne of Bysterec¹⁵ of an unknown countess. On 2nd of July, John Mednyánszky, the Land-Stewart of the demesne, would like to give them the payout of June, as Stephen Koháry had ordered it, and it had also been approved by his landlady. A sum of 4 Hungarian forints had been assigned for each soldier, but the landlady had found the payout of the officers and non-commissioned-officers too high, because she had thought those were double than would be due to them. So she had ordered Mednyánszky to pay that sum for them accustomed in Bratislava County, namely, 25 forints for the lieutenant, 12 forints and 30 denarii for the second-lieutenant, 6 forints for the sergeant, 4 forints for the ensign. The cavalry officers resented the decision, especially Stephen Szobonya, moreover, the private soldiers also wanted the payout of July would be paid for them immediately by Mednyánszky. Szobonya also pronounced that he would not receive the payouts of his soldiers, until the officers and non-commissioned-officers will get the originally promised sums, namely the double of the landlady's offering. Mednyánszky did not take Szobonya's word into consideration, and wrote to Koháry that he was a subject to the countess, and whatever she orders, he would fulfill obediently. If the landlady ordered him to give them the higher payouts, or give also the payout of July for the private soldiers, he would immediately obey to her, but until such an order would not arrive, he would pay only that sum ordered by his landlady, and the payout of July would be paid in August. Thus, Mednyánszky asked Koháry for the arranging of the disagreement that he and the Palatine would also write to the landlady whether she agree with a higher payout for the soldiers, and simultaneously would send him a draft about the amounts of that payout being accustomed in the surrounding counties for his comparison. (It is cleared by the postscript of this letter that Szobonya accepted the reduced amounts, and he also took his soldiers' payout away on that day.)¹⁶

The exchange ratio also caused problem another time. Some free heyducks encamped near Vel'ké Uherce got their payout from Nicholas Bercsényi senior, but they did not received the fixed sum, because less money had been transported to the camp. From that money was also to be settled the officers' payout, so a reduced sum was handed over to the soldiers, which was very unpleasant for the free heyducks, because the

¹⁵ Formerly, Bysterec consisted of Malý Bysterec and Vel'ký Bysterec. Nowadays, they are quarters of a town of Dolný Kubín.

¹⁶ MNL-OL C 1294th roll N° 15420, (ŠABB, Archive of the Koháry Family, Pars V.), John Mednyánszky's letter to Stephen Koháry (Bysterec, 2nd of July, 1664).

The problems of the military provisions and payouts and their consequences ...

paid money was worth lesser due to the exchange ratio accustomed throughout in North-Western Hungary.¹⁷

Curiously, the Magistrate of Bratislava County did not like that the Palatine directed the payout of those soldiers billeted into the County. George Lippay, the Archbishop of Esztergom and temporary Lord-Lieutenant of the County, suggested the Magistrate that though they would write a letter of indignant to the Palatine, but it would be worth their accepting the money and distribute among the armed persons because it would also solve the payout of that soldiers recruited by the County.¹⁸

It might occur that Hungarian soldiers sold their own horses in order to earn a bare living. During the Siege of Nitra, the afore-mentioned Hungarian cavalry officer Stephen Szobonya promised an Imperial cavalry officer named Neuwirth that he would sell one of his horses. Neuwirth had given advance money to Szobonya, because he had not had the total sum by him. But he did not get the horse, because the Hungarian and Imperial Troops was split after the siege, moved from each other to the remoter places, and the two captains were not able to come across. Neuwirth would like to get the mentioned horse as far as possible, so he asked Koháry that he would bring Szobonya to give the animal to him after the cash down.¹⁹

The payout could be not only settled for the encamped soldiers, but also to the garrisons of the border castles or fortresses. On the strength of letters coming from Fil'akovo and dated from 21st of April, it turns out that the border soldiers rather got impatient. Martin Unger, the Deputy-Captain, wrote to Stephen Koháry that a pretty much part of the border soldiers were inside the walls: they were making forays throughout the Occupied Territories, ruled by the Turks, and were seeking for loots. Another part of the Garrison of Fil'akovo about Easter almost accepted the offer of the recruiting agent of Šariš County who promised 5 forints per month. The deal failed, because Unger expelled the recruiter-agent out of the fortress. Stephen Oroszlány, the Military Judge, gave the patent of

¹⁷ MNL-OL E 199, 4th box, 61st pallium, fol. 13–14, Archivum familiae Wesselényi (1583–1732), Stephen Koháry's letter to Francis Wesselényi (Veľké Uherce, 26th of May, 1664).

¹⁸ MNL-OL E 199, 5th box, 65th pallium, fol. 166–167, Archivum familiae Wesselényi (1583–1732), George Lippay's letter to Francis Wesselényi (Bratislava, 20th of May, 1664).

¹⁹ MNL-OL C 1295th roll № 15569, (ŠABB, Archive of the Koháry Family, Pars V.), Neuwirth Imperial Captain's letter to Stephen Koháry (Žiar nad Hronom, 24th of May, 1664): „...*Sperabam quidem ante discessum Illustrissimæ Dominationis Vestræ cum militia Hungarica Equum istam a Domino Capiteano Sobonyak juxta promissum ipsius, pro pretio debito me adepturum fore; Cum vero ratione celeritatis itineris procul dubio, præfatus Dominus Capitaneus Sobonyak mecum convenire non potuit. Eodem causa Illustrissimum Dominationem Vestram lineolis hisce humillime requirere volui, quatenus si alias possibilitas permittit, summam mihi in gratiam dicto Domino Capiteano Soboniak persuadere velit, ut pro parata pecunia equum istum cognotum mihi permittere dignaretur...*”.

recruiting to five officers of Fil'akovo, but they had no money for the recruiters at all, so nobody wanted to enlist under the banner of them. Several free heyducks and foot-soldiers left the fortress, and who remained inside the walls, Unger could detain only with promise of the forthcoming payout.²⁰ Francis Újlaky, the Castellan of Fil'akovo, wrote the following text to the General-Captain: „...Here the Garrison of this place is very decreased. The three Lieutenant and me always rotate the monitoring of the watchers of the gates, and the watchers will be run short, if Your Eminency shall not send some payout for them...”. He also wrote that if Koháry would not give any money for the Garrison, the soldiers will leave the fortress permanently and no one will remain to defend the Border Castle. On 20th of April, John Kovács, the Cavalry Lieutenant, started out toward Sárospatak in order to offer his service for Sophia Báthory and get steady payout from her. There were some persons among John Kovács's attendants whose comrades and compeers planned to leave the Fortress at Saint George's Day and try to seek some well-paying jobs.²¹

On the beginning of May, Martin Unger wrote to Koháry that the border soldiers had not got their payout yet. For that reason, he permitted on 1st of May that a Hungarian–German group of 80 from Fil'akovo to meet the Muster-master so as to ease their excitement deriving from impatience, and, on the second hand, convoy him back to the fortress. The Deputy-Captain expressed their hope that they would reach Divín that day, and return to Fil'akovo as far as they could.

Koháry was also informed of the fact from Unger's letter that Novohrad County wanted to recruit foot-soldiers, and Halič was announced as the place of the recruitment. A monthly payout of 10 forints would be promised to the non-commissioned officers, which roused several border soldiers' interest from Fil'akovo. Martin Unger just asked them if they could wait for a week at least, until Koháry's response concerning the payout will arrive.²² He obviously wrote another letter between 7th and 13th of May, in which he might mention the soldiers' payout, because Koháry replied him all in all on 14th of May, that he would endeavour to obtain the payouts from state sources, and not for the registered border soldiers only, but also for the newly recruited foot-soldiers. The Commander-in-Chief and General-Captain of Fil'akovo did not discourage that certain soldiers led by Benedict Detky enlisted to the troops of the

²⁰ MNL-OL 40575th roll № 803, (ŠABB, Archive of the Koháry Family, Pars I.), Martin Unger's letter to Stephen Koháry (Fil'akovo, 21st of April, 1664).

²¹ MNL-OL 40574th roll № 273, (ŠABB, Archive of the Koháry Family, Pars I.), Francis Újlaky's letter to Stephen Koháry (Fil'akovo, 21st of April, 1664).

²² MNL-OL C 1297th roll № 15932, (ŠABB, Archive of the Koháry Family, Pars V.), Martin Unger's letter to Stephen Koháry (Fil'akovo, 5th of May, 1664).

The problems of the military provisions and payouts and their consequences ...

County, because they stayed together at least. But he did not resent that the Cavalry Lieutenant John Oláh absented without leave for a certain reason. Koháry hoped himself that he would get an absent with leave and return to home: "*...Maybe I am back to home for a few days...because I am fed up with this unpaid service of me and the usual problems and annoyance with the damned roaming folk...*"²³

In February Koháry already started gathering and purchasing of the wheat as essential bread crops. By order of him, Military Judge Stephen Oroszlány, accompanied with few soldiers, had gone to Rimavská Sobota, where he had forced the inhabitants into unfolding the pits used by them for winter storage of the wheat, and used a forced buying-up at a fixed price. Firstly, those pits had been unfolded which were owned by richer persons and not residing in the country-town, for example the pits of Martin Varga from Šavol'. Everybody in the surroundings knew that he has further four pits of wheat on his dwelling, which he would aim for exclusively merchandizing. The wheat had been taken out of the storage pit, measured and weighed 32 "kilas" (equals to 1,600 kilograms), and had been immediately conveyed to Fil'akovo. The Military Judge had taken it at no expense, because, in his opinion, the owner was too wealthy to be disprofited by reason of the taken wheat. Another five pits had been also begun to unfold, four of them owned by dwellers of Rimavská Sobota, and one of them had belonged to a man residing in Ožd'any. He had bought up the whole wheat taken out of the storage pits by the condition of Koháry's order: the owner had been supposed to sell two "kilas" per every ten "kilas". But Stephen Oroszlány had come up against difficulties: one of them had been the inhabitants' exasperation, namely, they had cast reproaches upon him during the unfolding of the storage pits, and not only the women had burst into tears, but also unusually the men, and he had been blamed for taking the last bit of bread out of their mouth. They had complained that almost all of them bought the wheat expensively, so they would be awfully disadvantaged by reason of the forced buying-up. But Oroszlány had not care for the complaints, he had continued his task, though he had been afraid that a pro-Turkish traitor shall informed the Ottoman Garrison of Eger about the crops, and a hostile unit would make a dash at Rimavská Sobota, and he would be captured and the wheat also preyed by the Turks. On the second hand, the efforts of the Military Judge had been balked by the fact that he had explored less storage pits than expected. He had made the whole market square dig up, but he had found only empty storage pits.

²³ MNL-OL C 777th roll № 2154, (ŠABB, Archive of the Koháry Family, Pars IV.), Stephen Koháry's letter to Martin Unger (Pukanec, 14th of May, 1664).

Some owner had got dope information about Oroszlány's intention, and had carried his wheat away so as to hide it away somewhere. For example, two men named Dorogfy and Ivócs, in addition, Nicholas, the Scribe, had taken the content of 4–5 storage pits away. John Papis and Gregory Papis had also conveyed their wheat out of the pits, but it had been licensed by Martin Unger, Deputy-Captain of Fil'akovo.²⁴

The afore-mentioned crops provided only the necessity of Fil'akovo. In general, there was a shortage of food throughout Lower Hungary. In the beginning of April, General Louis de Souches encamped near Trenčín with the Imperial troops, and wrote to Francis Wesselényi that there was almost none kind of food for his soldiers, and he and the commissariat officers needed to use their every effort to procure only a mouthful (!) of bread for the troops.²⁵ Few days later, for the matter of the quickening of the conveyance of the provisions, the General nearly begged to the Palatine that he immediately would send Michael Bory to the camp for the negotiating, even if it would be at night.²⁶

The serious shortage of food also lasted during and after the operations against Nitra Fortress. At the time of the Siege of Nitra, Louis de Souches asked the Palatine to pass every food provision surrendered by the counties without any hesitation to the obsidional army.²⁷ In his letter dated from 21st of April, Francis Wesselényi enclosed an order elaborated for sending to the counties. When it was come to the General's hand, he immediately wrote to several counties. He also wrote a letter to Novohrad County, in which he urged for not only the general insurrection, but also the conveyance of all kind of food, and menaced it that in case of its negligence, measures exerted by military execution would be directed against the County.²⁸ Then the General acknowledged in his letter to the Palatine,

²⁴ MNL-OL C 1294th roll № 15359, (ŠABB, Archive of the Koháry Family, Pars V.), Stephen Oroszlány's letter to Stephen Koháry (Rimavská Sobota, 13th of February, 1664).

²⁵ MNL-OL E 199, 6th box, 25th pallium, fol. 2–3, Archivum familiæ Wesselényi (1583-1732), General Louis de Souches's letter to Francis Wesselényi (Trenčín, 5th of April, 1664): „...*maximam video difficultatem, nam, sicut ante horam scripsi, nulla hic est facta provisio et ego sicut minimus Commissariorum annonæ allaborare debeo in procurando frustolo panis pro milite...*”.

²⁶ In the same place, fol. 4–5, General Louis de Souches's letter to Francis Wesselényi (Bojnica, 10th of April, 1664).

²⁷ In the same place, fol. 6, General Louis de Souches's letter to Francis Wesselényi (Imperial Camp by Nitra, 16th of April, 1664).

²⁸ National Archives of Hungary – Archive of Nógrád County Salgótarján, IV-1/b, Nógrád vármegye közgyűlési iratai, 1st box, 1664/11, Documents of General Assembly of Novohrad County, General Louis de Souches's letter to the Magistrate of Novohrad County (Imperial Camp by Nitra, 24th of April, 1664): „...*Hinc est, quod Easdem Domines Vestras harum serie requirendas duxerim, quatenus Exercitui mihi concredito non modo annonamaliaque Victualia pro parata pecunia, verum etiam gratis in Campum convehere velint, secus militibus excurrendi venia concedi debebit nec onera aut belli pressura evitari poterunt, ad majorem vero hostis Confusionem velint quoque in persona armati huc confluere...*”.

The problems of the military provisions and payouts and their consequences ...

written in the following day, that, in fact, he did not believe in neither the conveyance of the food supply, nor the effectiveness of the general insurrection of the counties.²⁹ Few days later, he reported to the Palatine that the couriers had brought such information of those orders from varied places, which almost compelled the inhabitants for desolation (such as the order of the Commissariat Officer of Fil'akovo Border Castle). The General let the Palatine know that he would not detain the carts and beasts of draught sent by the counties, moreover, he gave the coachmen travelling warrant for the overtrick route, taking care of the more quickening of the conveyance of the food supplies for the obsidional army in such way.³⁰

Michael Bory deemed the situation of the lacking of food so: *"...Though General de Souches should not launch the operations from Nitra, because there cannot be found any wheat in the storage pits right up to Fil'akovo and other further eastern places, unless he would not collect all of it in one place..."*³¹

Martin Unger came forward with a suggestion for the relieving of the Hungarian army's lack of food supply. He had been informed by his intelligence agents that the Turks were about to gather and dispatch carts loaded with food from Eger and other Turkish garrisons, situated eastward from Buda, so as to replenish the food supply of Nové Zámky and get ready for a longer siege. Although this cargo would be escorted and protected by Janissaries and mounted units, but if spies would be sent from the Hungarian camp for exploring their route, it would be very easy to raid them with a stronger military unit on the occasion of a night resting, and all of carts would be taken by surprise.³²

In the middle of May, due to the very shortage of the food, Stephen Koháry was to move the Hungarian troops near Veľké Uherce *"...so as not to consume either the fodder or the food supplies of the United Army..."*. The Imperial War Council thought that the Hungarians would easily find food, wheat and fodder there and simultaneously attend to the defence of that territory.³³

²⁹ MNL-OL E 199, 6th box, 25th pallium, fol. 7–8, Archivum familiæ Wesselényi (1583-1732), General Louis de Souches's letter to Francis Wesselényi (Imperial Camp by Nitra, 25th of April, 1664).

³⁰ In the same place, fol. 9–10, General Louis de Souches's letter to Francis Wesselényi (Imperial Camp by Nitra, 29th of April, 1664).

³¹ MNL-OL E 199, 4th box, 16th pallium, fol. 6–7, Archivum familiæ Wesselényi (1583-1732), Michael Bory's letter to Francis Wesselényi (Banská Bystrica, 1st of May, 1664).

³² MNL-OL 40575th roll № 803, (ŠABB, Archive of the Koháry Family, Pars I.), Martin Unger's letter to Stephen Koháry (Fil'akovo, 21st of April, 1664).

³³ MNL-OL E 199, 4th box, 61st pallium, fol. 11–12, Archivum familiæ Wesselényi (1583-1732), Stephen Koháry's letter to Francis Wesselényi (Žiar nad Hronom, 22nd of May, 1664).

An Imperial Army of 5,000 soldiers under the command of General Gottfried von Heister arrived in North-Western Hungary. It should be available either in the Transdanubian Region or in Northern Hungary, depending on the military situations. Finally, these troops were directed to the Army of Louis de Souches as reinforcements, but due to the incomplete arrangements, it was stagnated near Trnava between 20th and 23rd of May, without any command, moreover, without any food, either purchased or assigned for free.³⁴

The lack of provision also had a great effect on the military operations in the very of May. On 31st of May, Michael Bory arrived in Žiar nad Hronom, where he negotiated with General Louis de Souches in a very serious matter. Namely, the Imperial leader wanted Bory to inform the Palatine that he would dispatch the troops toward Hronský Beňadik on 2nd of June by all means, but after the reaching that place, the army would turn wherever the food supply would be available, or would stay there while the food would be arrived, and in that case, the General would be accommodated to the Palatine's plans. Besides, Bory gladly informed the Palatine that 400 „fertály” of wheat [approximately equals to 10,000 kilograms] would be arrived from Vígľaš to Žiar nad Hronom on 1st of June. But he asked Wesselényi to exercise an influence upon Adam Forgách that he would order the Deputy-Lieutenant of Zvolen County to load more 100 „fertály” of wheat [approximately 2,500 kilograms] onto the carts, and so it would be a proper quantity for the soldiers' alimentation.³⁵

General Louis de Souches marked that the conveyance of the food supply had been really started on 1st of June³⁶, then on the following day, he notified Wesselényi that he would be tend to accept his directions and plans concerning with the marching of the army. But he asked the Palatine to send Michael Bory to him as far as possible, who had promised that he gained 2,000 „mérő” of wheat [approximately equals to 100,000 kilograms]. If that does not arrive to the camp in a little while, the operations would be easily failed.³⁷

By the order of Francis Wesselényi, the settlements and the economic units were obliged to surrender certain quantity of wheat crops.

³⁴ MNL-OL E 199, 5th box, 65th pallium, fol. 166–167, Archivum familiae Wesselényi (1583–1732), George Lippay's letter to Francis Wesselényi (Bratislava, 20th of May, 1664) and in the same place: fol. 162–163, George Lippay's letter to Francis Wesselényi (Bratislava, 23th of May, 1664).

³⁵ MNL-OL E 199, 4th box, 16th pallium, fol. 8–9, Archivum familiae Wesselényi (1583–1732), Michael Bory's letter to Francis Wesselényi (Žiar nad Hronom, 31st of May, 1664).

³⁶ MNL-OL E 199, 6th box, 25th pallium, fol. 15–16, Archivum familiae Wesselényi (1583–1732), General Louis de Souches' letter to Francis Wesselényi (Žiar nad Hronom, 1st of June, 1664).

³⁷ In the same place, fol. 17–18, General Louis de Souches' letter to Francis Wesselényi (Žiar nad Hronom, 2nd of June, 1664).

The problems of the military provisions and payouts and their consequences ...

The Palatine gave Leslie Keresztúry charge over the collecting of the wheat near Bojnice. His task was not only the collecting of the wheat, but also the gaining of the carts and draught-animals. Keresztúry went to that place with the military assistance of Captain Stephen Szobonya and his soldiers (as signed in the Palatine's order) and considered the possibilities. The commissioner nobleman soon reported Wesselényi that enough quantity of wheat crops were available in the area, but problems might occurred with the conveyance. *"...There is a difficulty here, because nobody wants to be a coachman. Our threats or requests were totally in vain, the assembled peasants pronounced with extremely intention that none of them undertake the task. To solve this problem, Mylord, weapons must be used, not only simple forcing..."* But the soldiers' armed threatening angered the peasants — Keresztúry added to his report to the Palatine. The mentioned bondsmen were subjects of George Lippay, Archbishop of Esztergom, and George Szelepcsényi, Bishop of Nitra and Chancellor of the Hungarian Court Chancellery. One of them, Lippay who simultaneously was also Royal Chancellor³⁸, wrote an expostulative letter to Keresztúry, in which pronounced that he would not tolerate any military execution, and, if it occurs, he would immediately report to the Sovereign. But in that case if Wesselényi and Leopold the First would issue such a mandate in which they order all kind of noblemen (magnates, gentries and the owners of the alm-lands) to surrender the food and other crops (even if it would be carried out by forcing) for the sake of the defence and keeping of the Home and the Country, George Lippay immediately comply with it, and order his subjects to give the wheat and the carts over.³⁹

Keresztúry proudly informed the Palatine in his following letter dated from 8th of June that he had managed to gain enough quantity of wheat at no expense for the army, and, for comparison, mentioned that the current market-price of one "mérő" of wheat in Bratislava (approximately equals to 50 kilograms) was five and a half forints. We can extrapolate from Keresztúry's letter that some carts were sent from the Imperial Camp near Levice to Bojnice so as to be loaded with a small portion of wheat. Leslie Keresztúry, Michael Bory and the German commissariat officers endeavoured to carry the tasks out, but due to the ample rainfalls (which caused spates not only along the Nitra River, but also by smaller

³⁸ Leslie Keresztúry mentioned „Sir Chancellor” in his letter, but we cannot extrapolate from that whether it is related to George Szelepcsényi, Hungarian Court Chancellor (<http://lexikon.katolikus.hu/S/Szelepcs%C3%A9nyi.html> [1st of June, 2016]), or George Lippay, Royal Chancellor. But on the base of the archival sources, George Szelepcsényi is excludable, because he stayed in Regensburg (Ratisbona) in May 1664, and in Krakow in June 1664. — MNL-OL E 199, 6th box, 5th sheaf, 101st pallium.

³⁹ MNL-OL E 199, 4th box, 60th pallium, fol. 1–2, Archivum familiæ Wesselényi (1583-1732), Leslie Keresztúry's letter to Francis Wesselényi (Bojnice, 3rd of June, 1664).

creeks) they partly fulfilled those. Meanwhile, the escorting German musketeers begun to grumbling on 7th of June, and wanted to return to the camp with their unloaded carts. Then Michael Bory agreed with them to set off with the loaded carts and left the unloaded ones in Bojnice, which would be also loaded by the bondsmen on 8th of June, and would be conveyed under the personal presence of him to the camp. (In Keresztúry's opinion, it was an ingenious agreement, because the soldiers would return with the loaded and unloaded carts at the same time, it would be concluded by the whole camping army that there was no food and it would be demoralizing for them.) Keresztúry also wrote to the Palatine, that the further food conveyance would really need for the inhabitants' carts, but it would be solved by military forcing, so he forwarded the Palatine's mandate concerning about it to Captain Stephen Szobonya.⁴⁰

On the 9th of June, 80 cartloads of wheat were conveyed to Žiar nad Hronom, and he would expect further 125 or 150 carts by 10th or 11th of June — wrote Michael Bory to the Palatine, moreover, he added that the Land Stewards of Hlohovec and Šintava promised grain crops conveying to Nitra. (But Bory sadly needed to report to the Palatine that certain commissioned persons began to merchandize with the wheat as it was reached to him, and not forwarded to the army.)⁴¹ Bory immediately set off with the above mentioned loaded carts toward the Camp near Levice, and wrote a letter from Hronský Beňadik to Stephen Koháry so as he was not worried about the food.⁴²

Another commissioned person of the Palatine, Johann Albert Oritz-Koletzky, was charged over the collecting of the wheat crops in Banská Bystrica and the surroundings. He reported that he could not gain more wheat in Slovenská Ľupča, but the crops taken from the local parish priest had generated temporary offense which was growingly manifested. The inhabitants of Banská Bystrica already became aware of that he had collected and stored the wheat in the Maschowski House. But he learnt that he was accused of by some of the inhabitants before the Palatine that he had robbed the grain crops reserved for their home needs. He asked the Palatine not to give credit to that reports, because those were originated from such persons who refused themselves him to have a look at their stocks, and take an inventory of the grains, and draw them into buying.

⁴⁰ In the same place, fol. 3–4, Leslie Keresztúry's letter to Francis Wesselényi (Bojnice, 8th of June, 1664).

⁴¹ MNL-OL E 199, 4th box, 16th pallium, fol. 10–11, Archivum familiae Wesselényi (1583–1732), Michael Bory's letter to Francis Wesselényi (Žiar nad Hronom, 10th of June, 1664).

⁴² MNL-OL C 1297th roll, № 15936, (ŠABB, Archive of the Koháry Family, Pars V.), Michael Bory's letter to Stephen Koháry (Hronský Beňadik, 10th of June, 1664).

Ortiz-Koletzky reported the fulfilling of his task to the Palatine so: a deputation of the inhabitants of Banská Bystrica had come to him not long ago, and he had complied with their requests, but he was afraid of causing himself lot of problems concerned with his task. As he had collected far less grain crops as it would be needed: he had not taken the rest of wheat of a man named Gyürky; by the intervention of Michael Libercsey, he had collected only 10 “mérő” of wheat (approximately equals to 500 kilograms) from the compulsory 80 “mérő”, and had only accepted 15 “mérő” from the quantity of the 100 “mérő” imposed by Michael Bory on the town. Later Michael Libercsey had looked him up, and had offered further 5 “mérő” of wheat which would be sent over from Krupina, and, if it would be possible, his son would send a little more of them as victualage. Ortiz-Koletzky had accepted this agreement, because Libercsey had promised that only one “mérő” of wheat would not be merchandised by him at all. But he had been fraudulent, because he had made his son bring up 3 cartloads of wheat from Krupina, who had begun to trade with it in Radvaň.⁴³ Before Ortiz-Koletzky had been informed about it, and had got there, the young man had sold almost all, except for 12 “mérő”. As the commissioned person had laid claim to the earlier promised 5 “mérő” of wheat, he could purchase that 30 “mérő” of grain crops agreed by the inhabitants of Banská Bystrica for 60 forints. This sum had been handed over by him to Paul Némethy, who had given a receipt of payment about it. Ortiz-Koletzky wanted to convey all the wheat and other kind of foods to Žiar nad Hronom by 10th of June.⁴⁴

After having been received Francis Wesselényi's mandate dated from 7th of June, Johann Andreas Joanelli, Count of Mining Chamber in Banská Štiavnica, began to collect a certain amount of wheat from the free royal town. He had called John Bartakovics, Deputy-Lieutenant of Hont County, and admonished him to hand over that wheat imposed on him, as he was recently possessing more than 40 “mérő” of flour [2,000 kilograms] and 30 “köböl” of wheat [3,000 kilograms], and he had collected earlier 40 “mérő” of grain crops from other inhabitants. Joanelli had to know just when, that certain dwellers possessing land properties had locked up 70 “mérő” of grain crops in secret on a certain place. But when Joanelli wanted to see this store, the reply was that the key of the house had been disappeared and could not be found. Then the Chamber President took the all quantity of wheat and flour from Bartakovics, the other collected grain crops also gained, and stashed all of them into the Castle

⁴³ Nowadays, the contemporary settlement is a quarter of Banská Bystrica.

⁴⁴ MNL-OL E 199, 5th box, 78th pallium, fol. 1–2, Archivum familiæ Wesselényi (1583-1732), Johann Albert Ortiz-Koletzky's letter to Francis Wesselényi (Banská Bystrica, 9th of June, 1664).

of Banská Štiavnica. Joanelli offered a bargain to Bartakovics: if the key of that house in which the 70 „mérő” of wheat was hidden by the inhabitants would be found within two days, the Deputy-Lieutenant would retain 20 „mérő” of wheat for his home needs.

Joanelli reported to Wesselényi that he could collect and transport to the Camp near Levice only 20 large earthenware jar of grain crops from the required 300 „mérő”, because there was no more to be gained from other places except Banská Štiavnica. But from that it was to be retained 40 „mérő” for the Palatine’s family and the promised 20 „mérő” for John Bartakovics, unless Wesselényi would not order other else. Thus, it remained 100 „mérő” of food consisted of wheat and flour, which had already been conveyed from Banská Štiavnica by him.

Joanelli also informed the Palatine that General Louis de Souches highly complained about the dire lack of bread, and he was afraid of the dragging of the siege and he would not able to solve the food supply of the Imperial Army.⁴⁵

On 13th of June, John Rottal and Paul Vice conveyed several cartloads of wheat from Ilava toward Bojnice. They set off early morning, and they thought that they would reach the destination place at 4 o’clock afternoon, but due to the floods, they compelled to stop in a village named Dobrosznia [unidentified settlement by me] at 3 o’clock. They planned that they would wait for arriving of the carts left behind them in the evening, and they would continue their way on the following day to Bojnice. But the problems were multiplied, because shepherd-looking, suspicious persons were aggregating around the carts, and they drew to furthermore only when the escorting musketeers captured some of them.⁴⁶

It occurred that the commissioned food collectors took more than the required quantity. George Berényi went to Nitra Fortress and promised to give 1000 „szapu” of wheat (approximately equals to 100,000 kilograms) for supplying the army. But as he returned to home at the evening, he was astonished to see that the soldiers had loaded up 60 carts more than the offered quantity, as they had high-handedly added that wheat, which was put away by him for the sowing of the following year, so they imperilled his family’s living for three years at least.⁴⁷ A member of the Count Csáky Family indignantly complained to Joanelli, because

⁴⁵ MNL-OL E 199, 4th box, 49th pallium, fol. 1–2, Archivum familiæ Wesselényi (1583-1732), Johann Andreas Joanelli’s letter to Francis Wesselényi (Imperial Camp by Levice, 10th of June, 1664).

⁴⁶ MNL-OL E 199, 7th box, III. item, 2nd pallium, fol. 32–33, Archivum familiæ Wesselényi (1583-1732), John Rottal’s letter to Francis Wesselényi (unreadable place, 13th of June, 1664).

⁴⁷ MNL-OL C 770th roll № 1148, (ŠABB, Archive of the Koháry Family, Pars IV.), George Berényi’s letter to Stephen Koháry (Dolné Obdokovce, 10th of June, 1664).

The problems of the military provisions and payouts and their consequences ...

Joanelli had confiscated 25 „mérő” of wheat and flour from him, and left only 10 „mérő” for his family, what he considered as act of plundering.⁴⁸

The Palatine made an attempt of purchasing those demesnes, which were the part of the territory of military operations. Wesselényi wrote a letter to Archbishop George Lippay on 15th of May from Banská Bystrica, in which he offered that he would purchase *en bloc* the grain crops from the paupers and draft-horses of the alms-land of Žiar nad Hronom, because there was no possibility to gain other demesnes for feeding the army. The Archbishop replied that the demesne was very small and almost perished at that time, so it was unfit for purchasing.⁴⁹

Francis Wesselényi also tried to apply the chamber incomes for covering the military expenses. In one of his letter dated in the middle of May and sent from Banská Bystrica, he asked Stephen Zichy, the President of the Hungarian Chamber, if he would give 4,000 Thalers from the toll incomes of the thirtieth custom-house (in Hungarian: *harmincadvámhely*, in Latin: *tricesimalium officium*) of Žilina for the military expenses. In his reply, Zichy wrote that only an infinitesimal sum of money has come in to the Treasure of the Hungarian Chamber in the year of 1664. The available money was to be for the maintenance of the relay stations and for covering the payouts of the castle servants. The Counties were not able to pay the Crown Tax to the Treasure of the Chamber at all. The Imperial Armies impounded all kind of incomes from Trenčín to Croatia, so the thirtieth custom-houses of that territories did not also forward money to the Chamber. The office clerks had quitted their work because of the lack of their salary, moreover, Zichy also complained to the Palatine: “...All of my demesnes are now perished, behold, I am falling on evil days with my children!...”, as he also had not any salary for a long while. But he promised to order the custom-collector of the thirtieth custom-house of Žilina so as to scrape together 2,000 forints somehow, and would send to him. Stephen Zichy also implied the poor condition of the Bratislava area. He was compelled to beg for only a simple saddle-horse from the Palatine, because all the horses were impounded for military purposes in the surroundings, so there was no horse to buy even for cash at all. Zichy thought so, that the Chamber of Spiš might have some ready money, because military operations had not recently launched on that area. Thus, Zichy promised to send an order to Košice, that the Chamber would immediately forward the Palatine Tax to him.⁵⁰

⁴⁸ MNL-OL E 199, 4th box, 49th pallium, fol. 1–2, Archivum familiæ Wesselényi (1583-1732), Johann Andreas Joanelli's letter to Francis Wesselényi (Imperial Camp by Levice, 10th of June, 1664).

⁴⁹ MNL-OL E 199, 5th box, 65th pallium, fol. 162–163, Archivum familiæ Wesselényi (1583-1732), George Lippay's letter to Francis Wesselényi (Bratislava, 23rd of May, 1664).

⁵⁰ MNL-OL E 199, 6th box, 124th pallium, fol. 7–8, Archivum familiæ Wesselényi (1583-1732), Stephen Zichy's letter to Francis Wesselényi (Bratislava, 22nd of May, 1664).

The lack of food (combined with the threat of the Turks) conduced to the fleeing of the plebeian dwellers of Nitra. By the beginning of July, extremely big Ottoman army was aggregated to re-capture Nitra and Levice, and the inhabitants of Nitra were directly endangered. The richer persons managed to move to countryside, but the poorest and non-propertied ones stayed there, because they hoped to be provided in some degree by the Magistrate. But they did not get any food, and they were exposed to the Turkish danger, too. Stephen Koháry gave an oral order to either the Hungarian military leaders or the Imperial Colonel of the Garrison: if they would not supply the poor dwellers, he would let them go outside the walls at least. The competent persons did not take into consideration that order, and demanded in written form to let the poor people go out of the town. The plebeians of Nitra immediately sent a delegate to the Hungarian leader, writing this: “*...For the sake of God, we are asking Your Eminency, please, You write a letter to the Hungarian and German commanders that they will emit us freely, so as all of us can find a temporary place to linger in together with our tiny values. It may take only a week and being seen my destiny, because the Turkish dogs totally wait for the hour of reckoning with us...*”⁵¹

The lack of the proper supplying causes abuses

Thus, the encamped troops did not get regularly their payouts, and despite the fact that the Counties arranged their food supply, the soldiers committed abuses in such a large measure, that Stephen Koháry had to pay attention to them. He charged civil persons with a task to pick up information about the destiny of the stolen grain crops and other foods. John Horváth, living in Nitrianska Streda, was one of them. He reported to Koháry that he had been informed by certain bondsmen that the stolen food and wheat had been conveyed toward Jelenec Castle by such soldiers and heyducks, who lived beyond the camp. But he could not answer the question, whether the food would be really delivered to Jelenec, or being remained in the villages? John Horváth also reported, that certain dwellers from Sľažany and Illatnya [unidentified settlement] pretended to be heyduck servants from Jelenec, and when they demanded food from dwellers of other villages, they took it because of giving credit to them. Horváth also informed his constituter that it was hard to extract the destination of the conveyance or other information from the heyduck servants and armed soldiers, because if the bondsmen asked them whatever, or went too close to them, they immediately became dismissive and morose.⁵²

⁵¹ MNL-OL 40574th roll N° 443, (ŠABB, Archive of the Koháry Family, Pars I.), the letter of the plebeian dwellers of Nitra to Stephen Koháry (Nitra, 9th of July, 1664).

⁵² MNL-OL C 1297th roll N° 15933, (ŠABB, Archive of the Koháry Family, Pars V.), John Horváth's letter to Stephen Koháry (Nitrianska Streda, 1st of May, 1664).

The problems of the military provisions and payouts and their consequences ...

Stephen Koháry also waited reports from the dwellers, village mayors and the landlords of the surrounding settlements about the abuses of the cattle-lifter soldiers: he took great interest in the circumstances of the crime, the estimation of the damages, and tried to begin to arrange the retrieval or satisfaction. For example, he wrote from the camp by Nitra to John Ebeczky, asking him whether a certain Peter Róka really had driven off cattle from Vráble, and had tried to purchase in Zvolen? Ebeczky answered him that the mentioned soldier had driven off the cattle to the mining town Banská Štiavnica, so they could be found there.⁵³

At the end of June, Sigismund Csáky was the temporary General-Captain of the recaptured Levice. In his letters written to Koháry, we can find several data about the encamping soldiers' abuses. Among other occasions, once thieving persons had taken 35 cattle and 12 horses from behind the plough near his four villages: Vámosmikola, Perovčany, Bielovce and Ipeľský Sokolec. Moreover, *„two young rascally lads of them”* side-ward shot at one of Paul Csáky's land steward. (Paul Csáky was the commissioned General-Captain of Levice, but he was absented with leave and stayed in North-eastern Hungary at that time.) But he was not harmed, and went closer to them so as to see them for the later identifying, and then one of the cattle-lifters strongly slapped him on the back.⁵⁴ The aggrieved inhabitants of the villages followed the cattle-lifters, and caught them up by the vineyards of Balážske Ďarmoty, when they immediately tried to compound about the repurchase of the livestock. The cattle-lifters demand 2 Thalers per cattle at the first day, but one day later the price was doubled by them. The bondsmen were not able to pay that sum, so they returned to home and appealed to his landlord, Sigismund Csáky. They told him that the gang consisted of 15 men: seven of them were bondsmen from the Csáky estates who drove the livestock from their own village out of revenge. And eight of them were such soldiers who were *„...just straying, and not serving continuously under none of banner...”*, but the bondsmen did not know their names. Right now Csáky sent mounted soldiers to chase the thieves who set off toward Banská Štiavnica with the booty, but as they caught sight of the Csáky soldiers near Demandice, immediately let loose the stolen livestock, and fled.⁵⁵

In the case of more serious injuries caused by the encamped soldiers in his estates, Sigismund Csáky mounted a horse himself. For example,

⁵³ In the same place, № 15934, John Ebeczky's letter to Stephen Koháry (Zvolen, 13th of May, 1664).

⁵⁴ MNL-OL C 1276th roll № 12605, (ŠABB, Archive of the Koháry Family, Pars V.), Sigismund Csáky's letter to Stephen Koháry (Levice, 26th of June, 1664).

⁵⁵ In the same place, № 12700, Sigismund Csáky's letter to Stephen Koháry (Levice, 28th of June, 1664).

on 26th of June, he was compelled to ride out with 30 mounted soldiers and a group of Hungarian-German infantrymen, because he was informed that border soldiers belonging to Krupina Fortress had stolen all the cattle of Lišov, and they had headed for the Cat Ferry of Hron River. The cattle-lifters had ferried through the river with the animals, so Csáky left the infantry unit by the ferry place, and chased the thieves with his mounted soldiers, and run them down by the meadow of Kozárovce. The thieves began to curse them and rattle their armaments threateningly, so Csáky and his soldiers left them behind and went to the Hungarian Camp so as the Count personally complained the theft to Stephen Koháry. Meanwhile the cattle-lifters shot at some soldiers of Csáky, took three horses from two of them and did not want to give back at all. The gang of the thieves aggregated 50 mounted soldiers, and some of them were recognized by Csáky. The thieves were continuously shouting and swearing on that „the General” (= Louis de Souches) had given licence for them to driving the cattle off. But Koháry just did not stay in the camp, and Csáky turned back, as he left his infantry unit by the Cat Ferry. This infantry unit was belonged to the Garrison of Levice, so he had to bring it back to the Fortress as far as he could. But Csáky asked Koháry to bring the encamped soldiers under discipline, even to threaten them, that every malefactor will carry heavy aftermaths. Thus the similar cases would not occur.⁵⁶

But the abuses of the encamped soldiers did not cease around Levice. Sigismund Csáky wrote to Stephen Koháry three times in the end of June, moreover, once he sent a man to the Commander so as to await his decision concerning the border soldiers of Balážske Ďarmoty and Drégelypalánk, who had taken three horses with stable gears by force from soldiers of Levice and were behindhand in giving back them to the original owners. Simultaneously, he informed Koháry, that the German musketeers of Levice took captive six Hungarian soldiers from the camp, by who 40 such cattle were found which were not owned by them. Csáky instantly ordered their detention.⁵⁷

In the close surrounding of Nitra was situated Bodok⁵⁸ settlement, and from its landlord, from George Berényi, the Hungarian soldiers encamped by Hlohovec stole all the cattle by cunning. They made a dash at the settlement at dawn, constantly shouting „Allah”. As the villagers thought they were really Turks, they defended their house and own family, and did not

⁵⁶ In the same place, № 12600, Sigismund Csáky's letter to Stephen Koháry (Levice, 26th of June, 1664).

⁵⁷ In the same place, № 12696, Sigismund Csáky's letter to Stephen Koháry (Levice, 1st of July, 1664).

⁵⁸ Nowadays Dolné Obdokovce (Alsóbodok).

The problems of the military provisions and payouts and their consequences ...

take care of the living stock, so the thieves easily drove the cattle off. Berényi was disgusted with the theft, as any cattle did not remain for plowing due to the cattle-lifting, and wrote that sarcastic words: „...*The Good Braves should not complain at all, that they should have no payouts, because some of them gain money enough for a year with cattle-lifting just since the camp has been situated near Hlohovec!*...”⁵⁹

Whole county might suffer from the military abuses. Archbishop George Lippay, at that time Lord-Lieutenant of Bratislava County, complained for the suffering of the inhabitants. The inhabitants of the County lingered in toward the White Mountains, where they felt safer. Stupava was completely burnt by the raiding soldiers, its dwellers fled. The Archbishop wrote that text about the behaviour of the soldiers and the complaints of the civil inhabitants: „...*These miserable persons are totally suffered by the Hungarian soldiers. It is awfully and flagrant that they do. Nowadays, when I sent a Jesuit with my letter toward Košice, this monk was attacked and killed by them. Due to the abuses, no one could plow and sown, no one could step inside out of his house. The soldiers at their own pleasure choose a house, billeting themselves there, and forced the dwellers to give them anything what they want, so the poor people are being completely ransacked. Recently, few hundreds of soldiers being under the banner of Count Francis Nádasdy have billeted in the Žitný ostrov without no information, and the whole territory have been divided among the unit so as the settlements how many victuals and supplies was obliged to give them. Besides, the poor people's misery and poverty is grown so high that the County Magistrate has been compelled to threat the soldiers, that they will not give up the exploitation of the inhabitants, general insurrection will be called together, and would expulse them out of the County; and I have suggested myself this, too. In my opinion, the real problem and error is that the Hungarian soldiers expect and demand not only the ordinary payouts, but also the all-in victual and accommodation from the inhabitants, and under the pretext of this, they play tyrant over them, but cause the entire pauperization of the inhabitants...*” But the inhabitants did not get into trouble with only the Hungarian soldiers, but also with the Imperial soldiers. The German garrison of Trnava threatened the Magistrate that if there is not enough food for them, they will take it from the city dwellers by force, and – if there will be a need – to seek after the food all over the countryside. The German mercenaries billeted in the Žitný ostrov also began to pillaging in the area.⁶⁰

⁵⁹ MNL-OL C 770th roll № 1149, (ŠABB, Archive of the Koháry Family, Pars IV.), George Berényi's letter to Stephen Koháry (Dolné Obdokovce, 12th of July, 1664).

⁶⁰ MNL-OL E 199, 5th box, 65th pallium, fol. 166–167, Archivum familiæ Wesselényi (1583–1732), George Lippay's letter to Francis Wesselényi (Bratislava, 20th of May, 1664).

Encamped Imperial or Austrian soldiers also committed heavy abuses. In the beginning of April, some soldiers of the Brandenburg Troops caused several injuries and damages in almost all villages wherever they have been quartered. Their sins are so serious and shocking, so the Prince of Holstadt wanted the ringleaders to sentence to death, and gave the execution up only when Louis de Souches disapproved of it and exerted influence on him.⁶¹

The sabotage raids of the German and Hungarian soldiers paid by the Sovereign, and the free heyducks, would anger the Ottoman conquerors, and might exercise retaliations against the civil inhabitants. It is lit by the letter of complain of Nitra inhabitants dated from January 1664, that, in spite of the Turkish Garrison, several persons from the surrounding settlements had moved into the town. The raiders continuously bothered the so-increased inhabitants on their way, moreover, had penetrated to the town few days ago, and not only their belongings had taken or destroyed by them, but also they had taken captive soldiers from the Turkish Garrison. Hearing that, the Pasha of Buda felt indignant at the deed. He had travelled to Nové Zámky, then summoned and been dragged along the mayors of Nitra to him. The Pasha had threatened them, if once more the Hungarian soldiers would take Turkish soldiers captive from the Garrison or killed them, the mayors would be impaled and the male inhabitants over 4 years would be massacred. The Pasha ordered the mayors to write a letter to the competent Christian landlords and the authorities with a demand to put a check on the royal Hungarian soldiers, mainly the free heyducks, who would not pillage in Turkish occupied territories.⁶²

If the abuses would be avoided, arrangements would be made in time. In March 1664, General Louis de Souches had wanted Hungarian border soldiers ("*certo militis Præsidiary*") to billet into free royal town of Skalica as garrison. But the inhabitants of the town had been afraid of the heavy disagreement between them and the soldiers, so they had appealed to Francis Wesselényi that he interceded with Leopold the First on behalf of them and the before-mentioned soldiers would not be directed to their town. The Palatine agreed with the inhabitants of Skalica, and asked the Sovereign if the soldiers should be ordered to another place.⁶³

⁶¹ MNL-OL E 199, 6th box, 25th pallium, fol. 2–3, Archivum familiæ Wesselényi (1583-1732), General Louis de Souches's letter to Francis Wesselényi (Trenčín, 5th of April, 1664).

⁶² MNL-OL E 199, 5th box, 76th pallium, fol. 8–9, Archivum familiæ Wesselényi (1583-1732), the letter of Nitra inhabitants to Francis Wesselényi (Nitra, 24th of January, 1664).

⁶³ MNL-OL E 199, 8th box, 7th sheaf, IV/2nd item, N° 182, Francis Wesselényi's drafts to the Sovereign, Francis Wesselényi's letter to Leopold the First (Mosonszentmiklós, 21st of March, 1664).

The problems of the military provisions and payouts and their consequences ...

The lootings and cattle-lifts occurred on higher chance, when non-registered – that is to say not encamped – soldiers made a dash at the settlements, as the encamped soldiers were ruled by military regulations and the abuses were strictly banned for them. Thus, the bigger part of the abuses was caused by the free heyducks and other, irregular vagrant and wandering soldiers. Stephen Koháry complained to the Palatine that free heyducks and “*mischief, knave noblemen*” committed several crimes in the name of his soldiers, moreover these rogues emphasized that they were belonged to the Palatine’s troops in the effect of His recruiting patent. Koháry thought that the recruiting patent issued by the Palatine was not good solution at a long range, because Wesselényi had had good intentions in principle, when he had wanted to aggregate them under the banners, but the afore mentioned persons did not give up their criminal twist, and they choose the preying as main source of cost-of-living. So Koháry sent back this recruiting patent to the Palatine, and he apologized that his intention was not derived from his disrespect for the Palatine, but from the fact, that these free heyducks and other vagrant soldiers had not want to be registered by the administration of the regular (encamped) military troops, and as a consequence of it, they had not taken part in the Anti-Turkish military actions at all. Moreover, they worsened the anyway bad civil–military relationship conditions with their continuous crimes. Koháry added: of course, rascals could be found among the registered and encamped soldiers, for example, before few days ago, two men under the banner of Stephen Illésházy had escaped from their unit, driving “*a plenty large enough cattle*” off toward Trenčín.⁶⁴

It might be a solution for the sake of the harmed owner, if the Palatine forbade the Magistrate of the mining towns and free royal towns to purchase the stolen cattle in their territory. Several cattle of the Koháry’s demesne of Szécsény, sent to safeguard to Hont County, were driven off by soldiers belonging to Krupina Garrison about 7th of June. They easily sold the animals in one of the mining towns, because the aldermen overlooked the origin of the animals, as he partook of the profit. Stephen Koháry thought so, that a strict forbidding would effectively deter the purchasing of the stolen cattle: the apprehension of the cattle-lifters would be easier, and the original possessor would get the animals back more quickly, as if they would be claimed back from the new owner, who also would arrogate them, as he paid the price for them.⁶⁵

⁶⁴ MNL-OL E 199, 4th box, 61st pallium, fol. 13–14, Archivum familiæ Wesselényi (1583–1732), Stephen Koháry’s letter to Francis Wesselényi (Veľké Uherce, 26th of May).

⁶⁵ MNL-OL E 200, 11th sheaf, 32nd item, fol. 5–6, Acta Diversarum Familiarum 1527–1867, Stephen Koháry’s letter to Francis Wesselényi (Imperial Camp by Levice, 10th of June, 1664).

If they could, the owners and land-stewards and other aldermen of the demesnes and possessions would ask Stephen Koháry's protection (as he was the Commander-in-Chief of the Hungarian troops) against the pillaging and depredating soldiers. Balthazar Egresdy asked his protection for the only one demesne near Strečno, because was overwhelmed by 400 or 500 mounted soldiers, who were continuously wasting all of his material and consumer goods.⁶⁶ (Balthazar Egresdy had already appealed to Palatine Francis Wesselényi at the beginning of February, because Koháry's quartered soldiers had rendered impossible the living of his another village named Hliník nad Hronom with their forced demands. The Palatine asked Koháry to give up the further quarterage and he would not demand food from the villagers, either.⁶⁷) At the time of the Siege of Nitra, a noblewoman Judy Zádory asked Koháry, if the siege would be successful, he would take charge of her house and mill situated in the town, and leave the soldier named George Malonyai with her female servant lived there. The noblewoman's further request was that if any cattle or horse of her remained after the siege, Koháry would not let them to be auctioned or looted by the soldiers, but if the looting had been already happened, she would go to the town, and recognize her own animals, and then Koháry would claimed them back from the soldiers for her.⁶⁸ Stephen Matonyi on behalf of the Magistrate of Hlohovec asked Koháry, that the earlier billeted safeguard troops led by Francis Várady would leave for a longer time for the defence of the country town, and his favour would be remunerated by the Magistrate.⁶⁹

We can find such cases when though the harmed person got his horse back by the order of Stephen Koháry, the soldiers took the horse from him again even before he could come home. The similar case was happened with one of the bondsmen of Sigismund Csáky from Jur nad Hronom on 24th of June.⁷⁰

⁶⁶ MNL-OL C 1294th roll, № 15413, (ŠABB, Archive of the Koháry Family, Pars V.), Balthazar Egresdy's letter to Stephen Koháry (Strečno Castle, 12th of April, 1664).

⁶⁷ MNL-OL P 2257, 667th unit, 5th item, fol. 40, Correspondence of Stephen I. Koháry (1636–1664), Francis Wesselényi's letter to Stephen Koháry (Teplička nad Váhom, 4th of February, 1664).

⁶⁸ MNL-OL C 1276th roll № 12652, (ŠABB, Archive of the Koháry Family, Pars V.), Judita Zádory's letter to Stephen Koháry (Győr, 22nd of April, 1664).

⁶⁹ MNL-OL C 1298th roll № 16271, (ŠABB, Archive of the Koháry Family, Pars V.), John Matonyi's letter to Stephen Koháry (Hlohovec, 3rd of May, 1664).

⁷⁰ MNL-OL C 1276th roll № 12605, (ŠABB, Archive of the Koháry Family, Pars V.), Sigismund Csáky's letter to Stephen Koháry (Levice, 26th of June, 1664).

Zhrnutie

Problémy so zásobovaním a financovaním armády a ich dôsledky počas vojenského ťaženia v Hornom Uhorsku v roku 1664

Maďarská historiografia sa pri opise uhorsko-osmanskej vojny v rokoch 1663 – 1664 doteraz sústreďovala iba na najpodstatnejšie politicko-vojenské udalosti a iba v nepatrnej miere venovala pozornosť interpretácii udalostí, procesov a faktov, ktoré by nám umožnili pochopiť každodennosť tohto vojnového obdobia.

V prvej časti štúdie sú predstavené problémy logistiky a každodenného zásobovania armády v kampani, ktorá sa viedla na jar a v lete 1664, a to na základe archívnych zdrojov uložených v archíve rodiny Koháryovcov a rodiny Wesselényiovcov. Z dokumentov je zrejmé, že cisárska Vojenská rada začala bojové operácie takmer úplne bez príprav, a preto museli uhorské a nemecké jednotky zápasiť s neustálym nedostatkom potravín a financií. Palatín František Wesselényi a jeho vyslanci neustále žiadali predstaviteľov stolíc a banských komôr o obilie, jedlo a finančnú hotovosť na zaplatenie žoldu vojakom. Iba na základe ich obetavého (ale neviditeľného) úsilia sa frontová línia na sever od Dunaja nezrútila. Aj keď protiturecké sily mnohokrát zápasili s nedostatkom financií a potravín, napokon v závere vojny získali víťazstvo.

Druhá časť príspevku poukazuje na bežný jav vo vojenstve 17. storočia: na časté útoky ozbrojených osôb (nielen pravidelných vojakov) na civilné obyvateľstvo a ich majetok. Je evidentné, že vojaci boli dohnaní k útokom pre svoju nespokojnosť, ktorá vyplývala z absencie pravidelného žoldu a dodávok potravín. Častým priestupkom bola krádež dobytku, ktorý patril miestnemu obyvateľstvu. Násilných činov sa však častejšie dopúšťali slobodní hajdúsi a potulní vojaci, ktorí neslúžili pod žiadnou zástavou. Aby zamedzili útokom na obyvateľov svojich panstiev, ich šľachtickí majitelia sa pokúšali žiadať veliteľov o ochranu svojho majetku (napríklad Štefana Koháryho). Sťažnosti a prosby o ochranu boli zasielané aj palatínovi, ktorý navrhoval, aby sa tieto problémy vyriešili zákazom náboru slobodných hajdúchov do armády a tiež zákazom zo strany mestských rád v slobodných kráľovských mestách nakupovať vojakmi ukradnutý dobytok a kone.

The reflection of Slovak politics in 1940 in Nicolae Lahovary's diplomatic reports

RADU FLORIAN BRUJA

Ștefan cel Mare University, Suceava, Romania

Abstract: In the study we present and interpret the activities of the Romanian diplomat Nicolae Eric Lahovary, who served as an ambassador to the Slovak Republic from March 1940 to March 1941. Although he was ambassador until March 1941, we focus only at his perception of the internal and foreign policy of the Slovak Republic, as well as the form of mutual relations between Slovakia and Romania until September 1940. This perception is based mainly on his diplomatic reports that have been sent regularly to the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Romania.

Keywords: Nicolae Eric Lahovary, Foreign Policy, Diplomacy, Kingdom of Romania, Slovak Republic, 1940.

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2021.24.01.96-113>

Introduction

Diplomatic relations between Romania and the Slovak Republic were established in a complex political conjuncture. The collapse of Czechoslovakia affected the security system of Great Romania. The new political formation that appeared on the map of Europe after the fall of the Czechoslovak federation was not taken up by the Romanian authorities. Due to the evident orientation of Bratislava towards the Reich and the diplomatic balance of Bucharest (which still hopes to save its integrity with the help of England and France), the beginning of diplomatic relations between the two countries was rather hesitant. Romania recognized Slovakia only in mid-June 1939, after three months of the existence of the small Danubian state. After another three months, the diplomatic missions in the capitals of the two countries were opened. Officially, diplomatic relations existed since September 1939, each country opening its Legation. Ivan Milecz was appointed envoy extraordinary and plenipotentiary of the Slovak Republic to Bucharest. If the diplomatic representative of Slovakia retained his post until August 1944, the changes in Romania's foreign policy imposed the change of accredited diplomats in Bratislava. From September 1939 to March 1940, Constantin (Dinu) Hiott led the Romanian Legation in the capital of Slovakia. From March 1940 to March 1941, the position was occupied by Nicolae Eric Lahovary.

As for Gheorghe Elefterescu's mandate, it was the longest, covering even the stage of political-diplomatic turning of Romania in August 1944.¹

Thus, in 1939 and 1940, the Romanian-Slovak relations were influenced by the foreign policy orientation of the two countries. While Slovakia entered the sphere of influence of the Nazi Reich, which restricted its freedom of movement in the arena of international relations, Romania has sided with the Western Powers, pursuing a possible approach to Berlin for pragmatic reasons. The collapse of the Anglo-French political construction in June 1940 confronted both countries with a different situation. The summer of 1940 marked a change in the political orientation of Bucharest, influencing the Romanian-Slovak relations, which had been till then dominated by reticence. This study aims to analyse some aspects of the nature of the Romanian-Slovak relations during 1940. What was the international status of the small Central European republic and how was reflected its dependence on Germany? What foreign policy objectives did Slovakia pursue, and did they arouse the interest of Romania? What role did Hungary play in the Romanian-Slovak approach? How the political scene in Bratislava was perceived by Romania, and how the bilateral relations were influenced by the turmoil in Slovakia's domestic political life? We try to answer these questions using diplomatic reports issued by the Romanian Legation in Bratislava, in one of the most delicate moments in the history of the two countries.

The Romanian historiography neglected the subject of the Romanian-Slovak relations, some studies touching only partially on this issue. In Slovak historiography, Jana Bauerová based her research on documents from the central Slovak archive, exploring in various forms the relations between the two countries. Yet, the Slovak scholar did not have access to the Romanian sources such as the diplomatic reports written by Lahovary.

This analysis brings into attention some aspects of the first stage in Nicolae Lahovary's diplomatic activity in Bratislava, from April to September 1940. This interval overlaps the radical change in political orientation of the Slovak leaders after their meeting with Adolf Hitler, in Salzburg in July 1940. As for Romania, this moment coincides with the shattering of the *1918 Dream* and the reorientation of the foreign policy towards Nazi Germany. Following the geopolitical adjustments in Europe, in the autumn of 1940, Romania and Slovakia found themselves on the same side of the barricade, offering new directions for their diplomatic relations.

¹ *The Institutional Organization of Ministry of External Affairs. Acts and Documents, vol. II (1920-1947)*. Ed. by Ion Mamina, George I. Potra, Gheorghe Neacșu, Nicolae Nicolescu. Bucharest : Titulescu European Foundation, 2006, p. 545.

The debut of Lahovary's diplomatic work in Bratislava. First impressions

In the context of German domination in the central and south-eastern parts of Europe, Romania tried to open new tracks to probe Berlin's intentions. At the same time, the revisionist agitation of Hungary compelled the Romanian diplomacy to seek new allies. These realities forced Constantin Hiott, known for his sympathy with former Czechoslovakia, to change. The Romanian government decided to replace him with a personality less close to Prague, who could guarantee a balance between Berlin and Paris. After talks with Grigore Gafencu and Alexandru Cretzianu, in January 1940, Ivan Milecz announced in Bratislava that Hiott would be changed.² The agreement for the new minister was requested through the Slovak diplomat. On February 12th, Milecz announced that the secretary of the Romanian Legation in Vienna, Nicolae Lahovary, was to be nominated as a new minister in Bratislava, and that he had good references for this post. On February 20th, they made the official announcement.³ Thus, from March 1st 1940, Nicolae Enric Lahovary, former head of the Romanian Legation in Tirana between 1936 and 1939, and secretary of the Romanian Legation in Vienna between 1939–1940, was nominated to take over the leadership of the diplomatic mission of Romania in Bratislava.

The Slovak press has broadly published the reception of Lahovary in Bratislava by Radúz Radlinský, the head of the Protocol. He introduced him to Ferdinand Ďurčanský, the Minister of Foreign Affairs, with whom he spent an hour. The head of Slovak diplomacy came across to Lahovary as a „41-year-old-something man who reminds me of our MPs representing the constituencies of Banat in the House of Commons, and was until recently a lecturer at the Faculty of Law in Bratislava”. The Romanian diplomat appreciated that „he did receive me most cordially, being clearly pleased that Romania had sent a minister here”. Their discussion reached general themes without bilateral tightening arrangements. The diplomatic discretion and the vigilance of Berlin prevented the Slovak Minister from proposing more. But Lahovary understood that Slovaks' fear and dislike of the Hungarians were very great. Slovakia was too weak to oppose Hungary. He concluded that the Slovaks could not rely on Italy, which was too favourable to the Hungarian cause. He also added that although the Nazi Germany „is not too beloved in the bottom of souls”, until „the return of more normal times”, the Reich is the „essential pledge of Slovak existence”. It was obvious to the Romanian minister that Slovakia

² Ministry of the Interior of the Slovak Republic, Slovak National Archive, Bratislava. Fund: Ministerstvo zahraničných vecí, 1939-1945, carton no. 194, document no. 1051.

³ Ibid, no. 1477.

wanted to get closer to Romania, but the circumstances did not allow it. In his first report, the Romanian minister also considered that Slovakia's relations with the Soviet Union were not bad, and Hungary could not do anything because of Germany.⁴

The reception of head of the state followed very soon. The audience with Monsignor Jozef Tiso took place in the Romanian and Slovak languages, avoiding the use of German, touching as the main theme the Hungarian problem.⁵ Lahovary said that the Romanian and Slovak peoples have a similar fate, and that it is time to establish closer ties between the two. Tiso exclaimed that *„the friendship of our peoples has always been sincere and unequivocal. I am utterly convinced that the harsh fate our peoples had to face in the past is the guarantee of the best collaboration, so that no foreign rule will ever be reinstated.”*⁶ Being known for his adversity towards Hungary, Tiso did not hesitate to declare that the Slovaks were willing to fight *„to death”* if attacked by the Hungarians *„than to fall under the Hungarian yoke”*. What seems interesting is Tiso's confession that the Slovaks were afraid of their fate and depended on Germany's victory in the war. But under other conditions, they were thinking of alternatives, even in collaboration with U.R.S.S. against Hungary⁷. Lahovary noted that there is a sense of sympathy between the Slovak authorities and the Soviet minister in Bratislava, in many of these discussions pointing out *„the Slavic character of the Slovak people and its affinities with the Russian people”*.⁸ This could be a reaction to German domination and, at the same time, to the expansionist tendencies of the Hungarians. The press has extensively reported on Lahovary's visits to Tiso and Ďurčanský. Articles in the official regime newspaper *„Slovák”*, accompanied by pictures, were pointing out the importance of this appointment.⁹

On April 18th 1940 Lahovary had a meeting with Vojtech Tuka, the president of the Council of Ministers. The Romanian diplomat saw in him the only representative of the upper Slovak intelligentsia, mentioning that Tiso or the President of Parliament had modest origins. Lahovary believes that Tuka's view of the future of Central Europe was reasonable.

⁴ Archives of the Ministry of the Foreign Affairs, Bucharest, fund 71 Slovakia, vol. 11, f. 102-103 (infra: A.M.F.A.).

⁵ Ibid., Fund 71 Slovakia, vol. 11, f. 112-113; from another document we find out that only at the moment of handing the letter of accreditation, Lahovary was asked to use the Romanian language, and President Tiso answered in Slovak, the rest of the discussion being in German, p. 114.

⁶ BAUEROVÁ, Jana: *Slovensko a Rumunsko v rokoch 1939-1944*. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2014, p. 38.

⁷ A.M.F.A. Bucharest, fund 71 Slovakia, vol. 11, f. 112-113.

⁸ Ibid., f. 134.

⁹ Ibid., f. 117-122.

From the discussion with the Slovak leader, Lahovary noted that he believed that Germany could not be defeated. The Slovak Prime Minister had visited the Siegfried Line and considered it impenetrable. But Tuka expressed to the Romanian minister the opinion that Italy could be the key to German victory. Lahovary was surprised by the Slovak politician's view that Italy should play a more important role in the current war: *„If Italy ends up taking arms alongside Germany, because it has more to gain from a German victory, the war will end with a compromise favourable to the Reich.”* Tuka hoped that England should think of a compromise solution to reconcile both camps. If the war prolonged, there was, in Tuka's opinion at that time, the danger of the expansion of the Bolshevism that would represent the *„greatest catastrophe for Europe”*. But, in conclusion, the Slovak leader believed that at that moment there was no danger to Romania or Slovakia, but that at the end of the war it will be not possible for the two to find themselves in a federation of small states.¹⁰

A few days later, Lahovary had a meeting with Reich diplomat, Hans Bernard, who assured him that Germany was not seeing a possible Soviet aggression against Romania. He spoke of Molotov's speech as *„an unpleasant surprise for Berlin”*, and he was of the opinion that *„at least for the near future, Russia will not take any action against Romania”*.¹¹ After having had meetings with other members of the Diplomatic Corps, he sent to Bucharest, on April 22nd 1940, a report by which he made the first conclusions after the meetings he had had at the beginning of his mission in Slovakia. The Romanian minister believed that the German successes in Denmark and Norway secured a comfortable victory for Berlin and that it was a compromise solution for a return to a general peace. He also considered that Germany and Italy had enough military assets to prevent the war from widening in the south-eastern parts of the continent. He suggested that the Foreign Ministry should be cautious because it believed that Germany was not going to change the political situation in the region but could do so *„with all its means through a massive and flashing action”* if another power would threaten the interests in this space. He also warned that Hungary would let the German army transit it. Lahovary had information about the presence of numerous German divisions on the border between the former Austria and Hungary, which could be complemented by those in the Polish territory for a possible military action against Romania. He also expected Italy's political-diplomatic intervention in favour of Germany and even an attack in the Balkans if the situation was to be demanded. He was also convinced that the threat

¹⁰ Ibid., vol. 1, f. 105-106.

¹¹ LUNGU, Corneliu Mihail – NEGREANU Ioana Alexandra: *Romania in the Game of Great Powers 1939-1940*. Bucharest : Curtea Veche Publishing House, 2003, doc. 57, pp. 258-259.

from U.R.S.S. would take „*precise forms*” under these conditions. That is why he believed that Romania should not be involved in the war on the Anglo-French side. The Romanian diplomat had learned these from German sources and warned that Soviet military action in Bessarabia could not be avoided. But it was advised that Germany did not want it and that the German-Romanian friendship was in the interest of both. He also notes the optimism of the dominant circles in Slovakia that the situation in the Danube basin will remain quiet. The conclusions of Lahovary's report were influenced by suggestions from Slovak officials. They would have wanted Romania to seek German protection and even its unconditional support. Economic policy would be the asset that Romania should use in gaining the sympathy of the Nazi Reich.¹² It also meant that Bucharest should give up the alliance with England and France.

Slovakia's international political status. Relations with the great powers

The Treaty from March 23th 1939 regulated the German-Slovak relations and the international status of the small republic on the Danube. This document did not define Slovakia's independence but suggested it, leaving the Germans a significant influence on Slovakia's policy. Neither historians nor international law specialists have been able to explain the terms of the treaty, which preserve a number of ambiguities. A confidential memorandum specifies Slovakia's prerogatives but limits its sovereignty. The treaty can also be defined as an exercise by the Germans on how they could apply the rules of international law in the „New European Order”, which they wanted to create. They used a series of tools to master their „clients”, such as the army, intelligence services, various governmental agencies, but also the German minority in Slovakia. All these tools hide the idea of Slovakia's dependence on the Reich. Article 4th of the German-Slovak Treaty stipulated that Slovakia's foreign policy was to be done only with the consent of Germany. Eventually, the German and Slovak leaders agreed to explain to the media and public opinion that this type of protectorate was not imposed on Slovakia but was a guarantee that Germany gave to the Slovaks.¹³

Lahovary made his own clarification regarding the international status of Slovakia. He showed that the internal autonomy was complete, the 1939 Protection Treaty demanding that only foreign affairs be in line with those of the Reich. These included some military provisions, such as the presence of the Wehrmacht units in the western bor-

¹² A.M.F.A. Bucharest, fund 71 Slovakia, vol. 1, f. 111-114.

¹³ MIKUS, Joseph A.: *La Slovaquie dans le drame de l'Europe (Histoire politique de 1918 a 1950)*. Paris : Les Iles d'Or, 1955, p. 160-161.

der region of the country and the right of German troops to transit the country if needed.¹⁴

Slovak diplomacy had to organize very quickly. The lack of diplomacy personalities should not have been felt. The most experienced, such as Štefan Osuský or Vladimír Hurban, had been active in the structures of diplomacy of the former Czechoslovakia. And Ivan Milecz came from the Czechoslovak diplomacy as well. Ján Országh, Radúz Radlinský or Ladislav Szathmáry were consuls. Others, such as Karol Sidor, Matúš Černák and Jozef M. Kirschbaum, have been active in the domestic political life. Most came from other areas of public life.¹⁵ Being familiar with the pro-Western experience and orientation of the Foreign Office staff in Bratislava, Germany has made some clarifications in the text of the treaty. Thus, the recognition of Berlin was necessary for the new posts or functions in the Slovak diplomatic corps. The Germans knew the diplomatic activity and orientation of the Slovak diplomats, so an agreement was needed for all the personalities who had a career in the former Czechoslovakia. These, coordinated by Ferdinand Ďurčanský, sought to bring Slovakia out of isolation and bring it closer to Western diplomatic circles and, last but not least, Soviet ones. This was how the Slovak leaders understood that Slovakia might have its own foreign policy.

That is why, for the Slovaks, recognition from England and France would be a success. The French representative, Milon de Peillon, has sent some reports to his government that heavily addressed the situation of Slovakia after independence. Speaking about the status of the country, he admitted that it was superior to the protectorate, considering it to resemble that of a British dominion. But he concluded that the presence of the German troops in the West of the country turned independence into a fiction.¹⁶ The Consuls of England and France, although their countries recognized *de facto* Slovakia's independence, left the country in September 1939 due to the participation of Slovakia in the campaign against Poland. The lack of unity in foreign policy can also be seen in the way some of Slovak diplomats acted. For example, Ladislav Szathmáry, Slovak minister in Warsaw, refused to return to Bratislava after September 1st 1939, taking a hostile attitude to the Slovak government. His debauchery would be an important piece of the Ďurčanský's file as Foreign Minister.¹⁷ Instead, on

¹⁴ A.M.F.A. Bucharest, fund 71 Slovakia, vol. 1, f. 157.

¹⁵ PETRUF, Pavol: *Zahraničná politika Slovenskej republiky (1939-1945)*, In: IVANIČKOVÁ, Edita a kol.: *Slovenská republika 1939-1945 v medzinárodných súvislostiach*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2012, p. 18-19.

¹⁶ KIRSCHBAUM, Stanislav J.: *A History of Slovakia. The Struggle of Survival*. New York : Palgrave Macmillan, 2005, p. 189.

¹⁷ ĎURICA, Milan S.: *The Foreign Policy of the Slovak Republic*. Padova – Trieste : Edizioni Lint, 1984, p. 30.

September 16th 1939, the Soviet Union recognized Slovakia's independence, breaking relations with the Czechoslovakian representatives in London.¹⁸ For Slovakia it was an important foreign victory because there were many voices which would have wanted a closer relation with the Soviet Union. In Bratislava, the establishment of diplomatic relations with U.R.S.S. was seen as a possible alternative against the German domination. Nicolae Lahovary noted that the Slovaks maintain a good relationship with Soviet diplomats, speaking of a great twinning. Instead, *„although it cannot rely on Romania in the name of the Slavic solidarity which Slovakia is trying to use with Soviet Russia, it wants to strengthen our mutual relations, to that end, seeing Romania as a strong ally against the dangerous neighbour to the south [Hungary, our note]”*.¹⁹

During 1940, Slovakia tried to lead an independent policy, uncontrolled by the Third Reich. Slovakia did not declare war on France and the United Kingdom, trying to get in touch with the two countries through diplomats. Ďurčanský asked Ciano to pass this position to the British ambassador in Rome. He sent Fraňo Tiso, known as a philosopher and opponent of Germany, to the Soviet Union.²⁰ There were even some contacts between Tiso, Ďurčanský and Beneš. The Hungarians approached Berlin accusing Slovakia of being too close to the Soviet Union. These accusations have raised Berlin's interest. Thus, Martin Bormann has prepared a plan to occupy the country and turning it into a protectorate similar to the Protectorate of Bohemia and Moravia. On March 13th 1940, Alfred Frauenfeld was sent to Bratislava with a special mission to draw up a report on the situation in Slovakia. This report spoke of the clericalism of the Slovaks that would have been closer to liberalism than national-socialism. The Jewish problem unresolved by the Slovaks was also reached. For now, Hitler made no decision as the military campaign against France was around the corner. The state of affairs in Central Europe also depended on the outcome of this confrontation. All these fluctuations were known to Lahovary.

Slovakia's position regarding Hungary and its relations with Romania and Yugoslavia

The Slovaks understood that for Romania the political-diplomatic relations with Czechoslovakia were of great significance. They sought to present Slovakia as an equally important and credible partner, despite the fact that it was a much smaller state and its foreign policy was dominated by Berlin. Thus, the Slovak government stated on May 10th 1940,

¹⁸ MOLDOVEANU, Milica: *Slovak Independent State*. In: *The fascist and totalitarian regimes in Europe*, vol. III. Bucharest : Military Publishing House, 1979, p. 25.

¹⁹ A.M.F.A. Bucharest, fund 71 Slovakia, vol. 1, f. 134-135.

²⁰ ĎURICA, Milan S.: *op. cit.*, p. 21.

on the occasion of a gala representation for Romania's National Day, that „it inherited its friendship with us”, as a successor state of Czechoslovakia. The representation was opened by the speech of the Slovak Minister of Communications, Július Stano, who was the president of the Romanian-Slovak Society. Jozef Tiso also attended the ceremony, signalling that the desire to maintain the relations between the two countries was manifested at the highest level. After the performance, Lahovary was invited to Hotel Carlton together with several political figures from the Slovak economic environment. On this occasion King Charles II of Romania was decorated with the highest Slovakian order, being the first Royal Head of State to receive the distinction. Minister Lahovary proposed that Romania also decorate a few Slovak representatives who showed pro-Romanian sympathies.²¹ The „Slovak”, in its May 17th issue, wrote extensively about the audience of Minister Ivan Milecz to the King of Romania and the significance of the *Pribina order*, a decoration reserved only to the Heads of State.²²

In the report dated on May 15th, the Romanian diplomat quoted a few paragraphs from the discussion with Ján Sivák, the Minister of National Education, to prove the Slovak interest for Romania to „remain strong”. Sivák's best solution was to tighten the Romanian-German relations on economic terms. He considered that Hungary speculated the Germans' discontent with Romania, and that the government in Bucharest ought to pay more attention to such discontents. Moreover, Minister Sivák continues: „*The Slovak government would be happy if our relations with Soviet Russia could improve*”. And he continued by saying that although their influence in Moscow was small, the Slovaks would do their utmost to contribute to the Romanian-Soviet rapprochement. But Sivák was worried about the change in Moscow's foreign policy, which had become more aggressive „*on the path of the imperialist pan-Slavic and expansive imperialist politics of the Czar*”, expressing its concern over the Bessarabian problem. From the discussion with the Minister of National Education, Lahovary understood that Slovakia's attitude was similar to that of Yugoslavia.²³ He was sure that the Slovak leaders wanted to maintain a good relationship with the two partners of the Little Entente, but not in the spirit in which this structure was created. Understanding that any

²¹ A.M.F.A. Bucharest, fund 71 Slovakia, vol. 11, f. 130.

²² Ibid., f. 136. In his *Notes*, the Romanian sovereign wrote that he was pleased of Milecz's visit and given decoration, but without making any other comment. It is known that King Carol II had no confidence in Slovakia, he would have just wanted Slovakia not to be incorporated into Hungary. King Carol II of Romania: *Daily Notes, 1937-1951*, volume III (*December 15, 1939 - September 1940*). Ed. by Nicolae Rauş. Bucharest : Scripta Publishing House, 1998, p. 171.

²³ A.M.F.A. Bucharest, fund 71 Slovakia, vol. 1, f. 134-135.

increase in Hungary's power would mean an equivalent increase of a threat to the Slovak state, Romania and Yugoslavia were placed on the same side. Since the revisionist intentions of Hungary were well known both in Belgrade and in Bucharest, the two countries would offer Slovakia the tranquillity it needed and two partners in the common struggle against Hungarian revisionism.

He made the same impressions following a discussion with Polyak, Undersecretary of State at the Slovak Foreign Ministry in May 1940. Lahovary noted the Slovaks' desire to have good relations with Yugoslavia. They preferred the Yugoslav state to remain neutral in war to be attracted, alongside the Romanian-Slovak rapprochement, into a common anti-Hungarian policy. Moreover, Polyak expressed the hope that the Romanian-Soviet relations could relax and openly show support for this expansion by direct diplomatic initiatives in Moscow.²⁴ Slovak diplomats understood that the Soviet pressures against Romania, doubled by the German ones in Belgrade, were jeopardizing their interests. In Bratislava, the only enemy was Hungary, and a weakening of Romania or Yugoslavia was a danger to the Slovak interests. Instead, the three countries that surrounded Hungary were a guarantee for Slovakia's survival even without Berlin's insurance. It is hard to say how much the Slovak diplomacy was able to impose its influence on both Belgrade and Bucharest. Following the talks with Polyak, Lahovary understood his concern about the Italian-Hungarian rapprochement. He believed that Romania and Slovakia should pursue a common policy in Rome. But the Slovak politician considered that the Hungarians did not have much credit in Berlin, which would facilitate the Romanian-Slovak rapprochement.²⁵

The Romanian minister suggested in his report sent back to the country that the Slovak state authorities were not mere emanations of the German government. Lahovary compares them with the Romanians in Transylvania during the Austro-Hungarian national movements: „*The Slovaks were more similar to the Czechs, than they were to the Romanians in Transylvania.*” He concludes that the differences „*between the Czechs and the Slovaks were more clear-cut than the blurred out distinctions between Transylvanians and Regateans*”.²⁶ The call to a common past made it clear that the Romanians in Transylvania and the Slovaks had a common enemy, and that the relations between Romania and Slovakia could be articulated precisely against it, without the necessity for them to be

²⁴ Ibid, vol. 11, f. 143

²⁵ Ibid, vol. 1, f. 168-169.

* By the inter-war Romania *regatean* it was understood the Romanians from the Old Kingdom before 1918.

²⁶ Ibid, vol. 11, f. 130-32.

made public. The integration of the Slovaks in the Czechoslovak state was perceived as artificial and completely different from the unity of the Romanians in Transylvania and those in the Old Kingdom. Those were the first steps in establishing ties with the Slovaks, which had to prove in Romania that the relations between the two countries could be established on durable bases, with a long history. The public opinion in Romania knew relatively little about the Slovak nation, and Lahovary's suggestions were to open a series of mutual contacts.

Two days later, on June 17th, Lahovary handed over to Bucharest a new report in which he shed a light on what he had stated earlier about the Slovak state being a German creation. He believed that Berlin did not occupy Slovakia, since it did not want to upset the Italians, who supported the Hungarian claims, nor the Russians, because *„the sympathy between Slovaks and Russians is well known”*. He said that there were many voices in Slovakia who wanted a rapprochement with the Soviet Union as a guarantee of the state existence, as Germany would no longer be able to support the Slovak state. Some went so far as to prefer the country to be occupied by the Russians *„rather than relive the Hungarian oppression”*²⁷. For the time being, however, Germany was against too much proximity between Slovakia and the Soviet Union.

Internal political situation

The Romanian diplomat was also concerned with the domestic situation of Slovakia. Lahovary appreciated the national and Christian character of the Slovak Constitution, which was due to the ideology of Hlinka's party. He added that *„the Christian idea that derives and is further propagated from the Constitution is viewed favorably by the Germans, who, being aware of the religiousness of the Slovak people, see this as yet another obstacle in the path of communist propaganda”*²⁸. Lahovary's report from June 17th details the system of the Slovak political life, Hlinka's Slovak People's Party and Hlinka Guard, so he concludes that *„the political organization of Slovakia is formed on a mixed regime: parliamentary and totalitarian”*. It was this mix that caused the political crisis, the radical tendencies of the Hlinka Guard, colliding with the followers of a more moderate form of dictatorship. For Lahovary it was clear that the Slovak political system *„gives people the impression of being in charge”* and *„prevents the government from drafting decrees that would be in contradiction with party spirit and guidelines”*. Lahovary gave importance to the status of minorities in Slovakia. Although there was no Romanian community

²⁷ Ibid., vol. 1, f. 154-155.

²⁸ Ibid, f. 157.

in Slovakia, he drew special attention to the status of the Germans, who enjoyed rights over constitutional regulations.²⁹

Another report sent by Lahovary in June 1940 was about the internal political situation in Slovakia. Alexander Mach's resignation from Hlinka Guard triggered a ministerial crisis that the Slovak authorities failed to hide. Although Ferdinand Ďurčanský denied that there was a conflict at the top of Slovakia's leadership, the absence of German diplomat Hans Bernard for more than two weeks in the country drew the attention of the Diplomatic Corps. Even though they had been invited, the German journalists didn't attend the Foreign Minister's press conference, which led to an amplification of the rumours about the struggle at the top of the Slovak power, between the pro-German side and that of Ferdinand Ďurčanský. Apparently, Mach had certain ambitions about the posts in the Slovak government, and accused the Foreign Minister of being a '*pro forma*' anti-Semite and of accepting benefits from the Jewish economic environments. He was even accused of his attitude to Germany not being honest.

Lahovary correctly guessed that there was a political power dispute in Slovakia between the moderate representatives, who wanted to implement their political program gradually – with the regard to the evolution of the events – and the radicals of Tuka and Mach, who went alongside Germany unconditionally. The situation was complicated by the fact that Franz Karmasin, the leader of the German Party in Slovakia, encouraged Mach by promising him the Reich's support. Although the German community in Slovakia was not very numerous, it had an important support in Bratislava. Any protest of the Hlinka Guard might receive the support of the German National Socialists in the capital and would hinder the position of the government. As the Hlinka Guard enjoyed an important support in the country's capital, Ferdinand Ďurčanský refused to take tough action. He preferred to seek support in the certain Slovak regions by undertaking a tour in the north of the country to support his point of view and respond to the accusations they brought to him. In this dispute, the Jewish community became a victim, as the measures taken by Ferdinand Ďurčanský to prove his anti-Semitic policy affected the Jews. In turn, the Czechs were also victims of this conflict. Ferdinand Ďurčanský denied the accusation of „moderation” towards the Czechs, eliminating them from state structures or expelling them across the border. Ďurčanský wanted to prove his anti-Semitic policy, showing that „*while others talk, he acts*”. He also stated that 9,000 Czechs who had functioned in the state apparatus had been „*dismissed and sent across the border*”. Another 2,000 were to be evicted to the Protectorate in a maxi-

²⁹ Ibid., f. 168.

mun of one month. Lahovary did not take a stand on the outcome of this political crisis, because he did not know what the position of Germany would be.³⁰ The French offensive did not allow Berlin to deal with the Slovak crisis as a priority, which led to its delay. Lahovary believed that Ďurčanský was an „energetic and positive spirit”, but he considered that Tuka „though having a wider and less provincial culture, is more of a theoretician and a dreamer, a little too cautious”.³¹

The fate of the regime in Slovakia was decided by Germany’s victory in France. Soon, Hitler made the decision to impose the Treaty of Protection the way he chose to interpret it. On July 27, he invited the Slovak leaders to consultations in the Austrian city of Salzburg. The meeting of July 27th – 28th 1940 between Hitler and Tiso, Tuka and Mach represented the end of Ďurčanský’s ambitions to pursue his own foreign policy. Von Ribbentrop criticized Slovakia’s brutal policy and Hitler had a long monologue in which he presented his point of view. The meeting led to the replacement of Ďurčanský with Tuka in the Ministry of the Foreign Affairs, and this was a drastic intervention in the internal politics of the country. The appointment of the radicals Tuka and Mach, approved by Berlin, meant changing the country’s political orientation. On this occasion, Ribbentrop told Tuka about the need to appoint German advisors to the Ministries of the Internal Affairs, Propaganda, Economics, and in dealing with the Hlinka Guard and the Jewish problem. They were considered experts in various issues who had to make their contribution to the implementation of the „new order” in the European countries.³²

The obtention of numerous positions and functions within the state by the representatives of the Hlinka Guard was another German brutal intervention in the internal politics of Slovakia. Then the appointment of Manfred von Killinger as the diplomatic representative of the Reich in Slovakia was not just a change of diplomats. Killinger had the task of imposing German claims on Bratislava. Moreover, it has been suggested on various occasions that after the meeting in Salzburg the position of the Slovak Republic became a similar to the Protectorate of Bohemia and Moravia.³³ Documents issued by the Romanian Legation made this change visible. The Salzburg meeting between Adolf Hitler and the Slovak delegation was further evidence of the „synchronization between the

³⁰ Ibid., f. 144-147.

³¹ Ibid., f. 174.

³² HRADSKÁ, Katarína: *The Influence of German on the „Solution of the Jewish Question” in Slovakia*. In: DŁUGOBORSKI, Waław and others: *The Tragedy of the Jews of Slovakia, 1938-1945: Slovakia and the „Final Solution of the Jewish Question”*, Oświęcim – Banská Bystrica : Auschwitz-Birkenau State Museum – Museum of the Slovak National Uprising, 2002, p. 89.

³³ ĎURICA, Milan S.: *op. cit.*, p. 24-25.

political regimes of the two countries". In fact, by approaching the Reich, Slovakia has integrated itself into the German sphere of interests, giving up a series of prerogatives of being an independent state. The fact that this process was delayed by the leaders in Bratislava was due to their tendencies to preserve the appearance of an independent state. The Slovak delegates motivated the delay with the argument that between 1939 and 1940 it was necessary to remove from the structures of the new state all those who „suffered from a Czechoslovak sentimental inertia”³⁴.

The Romanian crisis and its echo in Slovakia

Romania was going through a much deeper crisis at that time to pay close attention to Slovakia's problems. This important moment in Romania's drama held Lahovary in Bratislava. The position of the Slovaks towards the Bessarabia and Bukovina issue was taken in his analysis. In a visit he made to Lahovary, Minister Stano showed his compassion for the drama suffered by Romania. He expressed his conviction that Germany did not make an understanding with the Soviet Union about Bessarabia and Bukovina. He was of the opinion that Berlin could not approve the Soviet expansionist policy towards Central Europe and that it could lead to a war between the two. He also believed that U.R.S.S. will also claim Ruthenia, which will force Germany to support Hungary. At the same time, he believes that Soviet successes will not strengthen Slovakia's pro-Bolshevik feelings and that it will remain faithful to pro-German orientation.³⁵ And Ferdinand Ďurčanský called Lahovary to ensure that Slovakia was on the side of Romania and that he could rely on any advice.³⁶

The Slovaks were not as honest about the Transylvanian issue. The politicians in Bratislava paid interest in the Romanian-Hungarian negotiations and hoped that the signing of a bilateral agreement could provide a model for the settlement of the situation of Hungarians living in the country.³⁷ The circles around the Hlinka Guard believed that Romania would share the fate of Czechoslovakia and that it was better for Slovakia because a new amputation of Romania would throw it in the hands of Germany.³⁸ The proximity of Germany will force Romania to find its way to Bratislava in its desire to face other Hungarian claims. On the other hand, the moderates around Ďurčanský were anxious in realizing that any territorial enlargement of Hungary would represent an

³⁴ Service of Central National Historical Archives, Bucharest. Fund Ministry of National Propaganda. External press, d. 1120, f. 5 (infra: S.C.N.H.A.).

³⁵ A.M.A.E. Bucharest, fund 71 Slovakia, vol. 11, f. 161-162.

³⁶ BAUEROVÁ, Jana: *op. cit.*, p. 38.

³⁷ S.C.N.H.A. Bucharest, fund Ministry of National Propaganda. External press, d. 1120, f. 5.

³⁸ A.M.F.A. Bucharest, fund 71 Slovakia, vol. 11, f. 164.

increase in its political-military capacity. They would have wanted a strong attitude of Romania, convinced that the Hungarians did not have support in Berlin.³⁹

The Slovaks hoped that an ethnic rectification in Transylvania could lead to one between Slovakia and Hungary on the same coordinates. They supported the Romanian point of view and solved the ethnic problem with the exchange of the population.⁴⁰ Lahovary was concerned about the fact that the Slovaks were asking for a status in Hungary similar to that of the Hungarians in Slovakia. This status was imposed by Germans who had an important minority and could have repercussions in Transylvania. Lahovary was more willing to accept the current situation because it would be „*a very strong argument against the Hungarian revisionist theses*”.⁴¹ The conviction of the Romanian press attaché, Moise Baltă, was that „*the Hungarian governors treat the Slovaks with an arrogance of world power*”.⁴² „Slovák”, the central press of the regime, has permanently informed the public about the negotiations between the Romanians and the Hungarians, creating a certain state of mind that would favour a possible Slovak revocation of the border. When the negotiations were blocked, Hungary mobilized the reservists and prepared to cross the border against Romania. Milecz reports that the war between the two is sure.⁴³

In July 1940, in the context of the Romanian-Hungarian negotiations, Lahovary came to Bucharest to discuss with Romanian Foreign Minister Manoilescu about the details of the Romanian-Slovak cooperation. Now he had the opportunity to meet Ivan Milecz. Lahovary told his counterpart that his stay in Slovakia was enough to convince him of Slovaks' sympathy for Romania.⁴⁴ Returned to Bratislava in August 1940, Lahovary met the newly-appointed head of German diplomacy in Bratislava, Manfred von Killinger. The German diplomat said the Reich wanted an approach with Romania. He explained to Lahovary that Romania would not have missed Bessarabia if, immediately after Poland's defeat, Bucharest had allied with Berlin. The settlement of the Soviet Union at the entering sides of the Danube was „*in the first place disliked*” by Germany. But Killinger suggested to the Romanian minister that once Romania's territorial problems were resolved, it would have no reason to fear the Soviet Union. Killinger notified Lahovary ten days

³⁹ Ibid., f. 172.

⁴⁰ Ibid., f. 169.

⁴¹ Ibid., f. 147-148.

⁴² S.C.N.H.A. Bucharest, fund Ministry of National Propaganda, Internal press, d. 1170, f. 107.

⁴³ BAUEROVÁ, Jana: *op. cit.*, p. 75.

⁴⁴ *Eabidem*, p. 38.

before the Vienna Agreement that Germany could guarantee in the future all of Romania's borders.⁴⁵

The second Vienna agreement followed, whereby Transylvania was divided between Hungary and Romania. Nicolae Lahovary and Moise Baltă participated alongside their colleagues from the capitals of the states involved, claiming the Romanian delegation but not receiving them at the Belvedere Palace.⁴⁶ The decision made in Vienna offended the public opinion in Slovakia which was hoping to receive some compensation. Instead, the strengthening of Hungary was perceived as a potential increased threat to them. The Slovaks again relied on the hope that the satisfaction of the Hungarian claims that brought them a large territory from Transylvania would temper the Hungarians who would be willing to renegotiate a rectification of the Slovak-Hungarian border.⁴⁷ The Romanian diplomat in Bratislava has suggested to the Slovaks to demand that the rectification that might occur should be made at a conference from which Romania could not miss.⁴⁸ The press talked about the price that Romania had to pay to get the security guarantees in the New Europe.⁴⁹ The „Grenzbote”, the newspaper of the German community in Slovakia, influenced by Berlin, concluded that the former king of Romania „became the political instrument of the Western Powers, especially of England”.⁵⁰ Instead, the official „Slovak” publishes an article condemning the Vienna Agreements that allowed the enlargement of Hungary's territory on behalf of Slovakia and Romania.⁵¹

The political transformations that took place in Romania in September brought Slovakia closer to Romania. The mission of Nicolae Lahovary did not end with the change of the Bucharest regime in September 1940. But in the new context his activity was rethought and put on other bases. The proximity of Germany and the guarantees granted to Romania led to a tightening of the bilateral ties between Bratislava and Bucharest.

Conclusions

The international status of the newly created Slovak Republic was defined by the German-Slovak Treaty of Protection signed on March 1939. The ambiguities of this document – which gave Germany the opportunity to interpret it – and the danger of influencing the policy pur-

⁴⁵ LUNGU, Corneliu Mihail – NEGREANU, Iona Alexandra: *op. cit.*, doc. 117, p. 352.

⁴⁶ BOSSY, Raoul: *Memories of Diplomatic Life (1918-1940)*, volume II, 1938-1940. Ed. by Stelian Neagoe. Bucharest : Humanitas Publishing House, 1993, p. 279.

⁴⁷ A.M.F.A. Bucharest, fund 71 Slovakia, vol. 11, f. 173.

⁴⁸ *Ibid.*, f. 174.

⁴⁹ BAUEROVÁ, Jana: *op. cit.*, p. 74.

⁵⁰ S.C.N.H.A. Bucharest, fund Ministry of National Propaganda. External press, d. 1170, f. 90.

⁵¹ *Ibid.*, f. 98.

sued in Bratislava, diminished the confidence of Romanian authorities in the Slovak state. However, after the development of political events in winter of 1939 – 1940, Slovakia became increasingly interesting for Romanian diplomacy. It could be treated as an ally against Hungary, but also as a transmission belt in relation to Berlin. In the political balance of the Bucharest regime in the first half of 1940, the mission of Nicolae Lahovary played a significant role. His reports focused on a wide range of issues, aiming to lay the foundations for a future Romanian-Slovak collaboration. This required a clear definition of the Slovakia's dependence on Germany.

The central objective of the Slovak diplomacy was to defend itself against Hungarian aggression. Hungary would have wanted the entire Slovak state to be incorporated into its frontiers. As these intentions were well known in Bratislava, the dependence on Berlin assured the Slovak statehood. Romania had to define its interests towards Slovakia according to this reality. Therefore, it declared of its support for Slovakia's integrity, but did not get too close to it, as long as the Anglo-French guarantees could still ensure its own integrity. Instead, the collaboration intensified in areas where the common interest was evident. The Hungarian danger played a decisive role in the Romanian-Slovakian rapprochement. Lavohary always informed Bucharest about the feelings of the Slovaks towards the Hungarians, and their desire to cooperate with Romania and Yugoslavia against this peril. In order to give consistency to the Romanian-Slovak relations, a good knowledge of the Slovak political class and of the internal political system was needed. Lahovary had also done his duty in this regard by reporting in detail the domestic political crisis in Slovakia and defining the two sides. But it was not the common interests and the better knowledge of the Slovak society by Romanian diplomacy that led to the rapprochement between the two countries. The suspicion with which Slovakia was regarded in Bucharest before the summer of 1940 was mutual in Bratislava. This fact was also demonstrated by the attitude of the Slovaks during the Transylvanian crisis. The lack of unity in Slovakia's internal politics was "solved" by the Germans through an arbitrary act. Lahovary captured Bratislava's reluctance. The Romanian-Slovak rapprochement did not take into account the wishes of the two nations, but the political developments of 1940. The collapse of Greater Romania and the change in the political orientation of Bucharest in September 1940 made possible a closer cooperation between the two countries.

Zhrnutie

Reflexia slovenskej politiky v roku 1940 v diplomatických správach Nicolae Lahovaryho

Nicolae Eric Lahovary bol rumunský diplomat, patriaci do starej rodiny, ktorá dala Rumunsku viacero politikov a diplomatov. V medzivojnovom období a počas druhej svetovej vojny absolvoval niekoľko diplomatických misií. Medzi jeho najúspešnejšie misie patrilo pôsobenie na Slovensku, ktoré sa osamostatnilo v marci 1939 po rozpade Československa. Naša štúdia analyzuje jeho diplomatickú činnosť v hlavnom meste Slovenska. Za veľvyslanca bol menovaný v marci 1940 a stal sa tak posledným rumunským diplomatom počas režimu kráľa Karola II., ktorý bol vyslaný do jedného z partnerských štátov nacistickej ríše. Hoci bol veľvyslancom až do marca 1941, v štúdiu analyzujeme len prvý polrok jeho pôsobenia, teda od marca do septembra 1940. Zameriavame sa najmä na jeho vnímanie vnútornej a zahraničnej politiky Slovenskej republiky a tiež na podobu vzťahov medzi Slovenskom a Rumunskom. Po zmene politického režimu v Bukurešti bola Lahovaryho činnosť ovplyvnená novou zahraničnopolitickou orientáciou krajiny.

Z jeho správ nás prekvapila pozícia Slovenska v medzinárodnom politickom systéme a snaha jeho vlády o upevnenie čo najnezávislejšieho postavenia voči Berlínu. Vzťahy s Rumunskom boli silne ovplyvnené celkovou situáciou v Európe v prvých mesiacoch roku 1940. Lahovary hodnotil aj vzájomné vzťahy medzi Rumunskom, Slovenskom a Maďarskom, ktoré boli výrazne poznačené nepriateľstvom a otvorenými konfliktmi. Tie tvorili základ pre vzájomné zblíženie medzi Bratislavou a Bukurešťou. V jeho správach boli zohľadnené aj špeciálne vzťahy, ktoré slovenská diplomacia budovala so Sovietskym zväzom, a oscilácie vzťahov s Nemeckom, ktoré z toho vyplynuli.

V samostatnej časti textu štúdie sme upozornili na Lahovaryho správy, ktoré hodnotili vnútropolitickú situáciu Slovenska. Pozornosti rumunského diplomata neušiel ani konflikt medzi mocenskou skupinou okolo prezidenta Jozefa Tisu a predstaviteľmi Hlinkovej gardy, v ktorej dominoval Alexander Mach. Lahovarymu tento konflikt pripomínal konflikt medzi Legionárskym hnutím a rumunskou vládou, ktorý na konci tretieho desaťročia definoval rumunskú vnútornú politiku. V záverečnej časti štúdie sme analyzovali rozpory v rumunsko-slovenských vzťahoch, ktoré boli zapríčinené rozpadom Veľkého Rumunska, a na ktoré v diplomatických správach upozornil samotný Lahovary. Zmena politického režimu v Bukurešti v septembri 1940 a preorientovanie sa rumunskej zahraničnej politiky prinútili Lahovaryho zmeniť niektoré stanoviská a ciele jeho pôsobenia. Napokon bol v marci 1941 z pozície veľvyslanca odvolaný a nahradený Gheorghe Elefterescu.

Franz Josef Beranek a jeho výskum nemecky hovoriacich drevorubačov – Huncokárov

PAVOL KRAJČOVIČ

Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave

Franz Josef Beranek and his research of german speaking woodsmen – Huncokars

Abstract: This paper deals with the person of sudetengerman ethnographic researcher Franz Josef Beranek and his research about the community of german speaking woodsmen – Huncokars. The first part is focused on the historico-geographical characteristics of huncokar settlements. The second part deals with the person of Beranek and his career. The third part deals with the Beranek's research of huncokar community. Main goal of my study is analysis of scientific literature, articles or monographies written by Beranek, which deals with the Huncokars primarily or secondarily.

Keywords: Franz Josef Beranek, Huncokars, Ethnographic research, Little Carpathians, Western Slovakia, Nazi Germany.

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2021.24.01.114-135>

Úvod¹

Po vzniku samostatnej Československej republiky v roku 1918 bol počet nemeckého obyvateľstva tohto štátu zhruba tri milióny. Z majoritného národa v podunajskej monarchii sa zo dňa na deň stala menšina, ktorá z veľkej časti nechcela byť súčasťou tohto štátu. A to aj napriek tomu, že prezident Tomáš Garrigue Masaryk (1850 – 1937) považoval nemeckú menšinu za neobyčajne dôležitú a jej uspokojenie pre nový štát za kľúčové, jej zástupcovia de facto vznik republiky ani neuznali. To určilo smer ich politiky v najbližších rokoch, kedy prevládli negativistické tendencie, a to nielen na strane nemeckej, ale aj československej, ktorá cítila, že Nemcom nie je možné dôverovať a bola ostrážitá voči ich ďalšiemu postupu.²

V znamení boja za národné práva začala sudetonemecká³ menšina využívať etnografický výskum, ktorý slúžil konkrétnym národnopolitickým

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu VEGA č. 1/0383/18 *Dynamika a revitalizácia kultúrneho dedičstva v kontexte transformácie kolektívnej identity*.

² KURAL, Václav et al.: „*Sudety*“ pod hákovým křížem. Ústí nad Labem : Albis international, 2002, s. 20-23.

³ Po roku 1918 sa začínalo presadzovať pre Nemcov žijúcich na území Čiech, Moravy a Sliezska všeobecné označenie „*sudetští Nemci*“. Toto označenie vzniklo od pomenovania jednej

cieľom. Ciele a úlohy tohto výskumu načrtol sudetonemecký etnograf Gustav Jungbauer v roku 1928 nasledovne: „*Tak ako všade, aj v prípade sudetonemeckých reálií má etnografický výskum tri stránky, a to zber materiálu, jeho vedecká analýza a uplatnenie získaných poznatkov v praxi, pri vzdelávaní ľudu.*“⁴ Postupne od dvadsiatych rokov 20. storočia začali zástupcovia sudetonemeckých národno-vzdelávacích inštitúcií prichádzať aj na Slovensko.⁵ Ich prínosom bola prednášková činnosť týkajúca sa histórie nemeckého národa, ďalej zvykoslovie a folklórnych tradícií. V trid-

z tých provincií, ktoré sa chceli pripojiť k Nemeckému Rakúsku, Sudetenland. Postupne sa začalo uplatňovať ako označenie pre všetkých Nemcov žijúcich na území českých krajín. Pozri: GEBEL, Ralf: „*Domů do říše*“ Konrád Henlein a říšská župa Sudety (1938 – 1945). Praha : Argo, 2018, s. 43. Vo vzťahu k nemeckej menšine žijúcej na Slovensku sa používalo približne od prvej polovice 20. storočia označenie „*karpatskí Nemci*“ („*Karpatendeutsche*“), ktorého autorom bol rakúsky historik a etnológ Raimund Friedrich Kaindl. Pozri: HORVÁTHOVÁ, Margaréta: *Nemci na Slovensku: etnokultúrne tradície z aspektu osídlenia, remesiel a odievania*. Komárno : Fórum inštitút pre výskum menšín, 2002, s. 8. V dvadsiatych rokoch 20. storočia sa znížil význam pomenovania „*karpatskí Nemci*“ pre Nemcov žijúcich na Slovensku. V nadväznosti na to nazval sudetonemecký historik Hans Kaser v roku 1934 Nemcov žijúcich na Slovensku termínom „*slovenskí Nemci*“ (*Slowakeideutsche*). Bol zároveň prvým, kto tento termín oficiálne v odbornej literatúre použil. Pozri: KASER, Hans: *Der Volks- und Kulturboden des Slowakeideutschtums*. Breslau : Oestereuropa-Institut in Breslau, 1934, 196 s. Pre viac informácií k tejto téme Pozri: EGBERT, Jahn: *Die Deutschen in der Slowakei in den Jahren 1918 – 1929. Ein Beitrag zur Nationalitätenproblematik*. München – Wien : Oldenbourg Verlag, 1971, s. 14-15.

⁴ ZÜCKERT, Martin: Veda a „riadenie identity“, „Sudetonemeckí“ etnografi a ich vzťah k Slovensku na príklade časopisu „*Karpathenland*“ (1928–1938). In: *Historický časopis*, tom. 56, vol. 1, 2008, s. 147-160. Jungbauer na začiatku 30. rokov 20. storočia zastával názor, podľa ktorého rozvoj sudetonemeckej etnografie slúžil predovšetkým na získanie teritória pre „*nemecký ľud*“, bez priestoru (*Volk ohne Raum*). Pozri: KURLANDER, Eric: *Hitler's Monsters: A Supernatural History of the Third Reich*. New Haven, Connecticut : Yale University Press, 2017, s. 204.

⁵ Boli to predovšetkým skupiny študentov nemeckých vysokých škôl z Prahy a Brna, ktorí pôsobili v mládežníckom hnutí tzv. „*Šťahujúcich vtákov*“ (*Wandervogel*). V spolupráci s miestnymi spolkami nemeckých kultúrnych zväzov (Deutscher Kulturverband) boli títo študenti pridelení do nemeckých miest a dedín v časoch žatevných prác. Ich prínosom bola prednášková činnosť týkajúca sa histórie nemeckého národa, zvykoslovie a folklórnych tradícií. Nemecký výbor národného vzdelávania v Litoměřiciach vyslal v lete v roku 1920 na Slovensko 16 dvoj až trojčlenných skupín študentov. Pozri: HORVÁTHOVÁ, M.: *Nemci na Slovensku*, s. 109. Zámery skupín sudetonemeckých „*Wandervogel*“ sa v niektorých bodoch výrazne líšili od mládežníckeho hnutia v Nemeckej ríši. Kým mládežnícke organizácie v Nemecku pôsobili prevažne mimo etablovaných spoločenských štruktúr, záujmy sudetonemeckých „*Wandervogel*“ sa zhodovali so záujmami mnohých etablovaných skupín Nemcov žijúcich v českých krajinách. Pozri: ZÜCKERT, M.: Veda a „riadenie identity“, s. 147-160. Medzi nemeckým obyvateľstvom v Čechách a na Slovensku však v období prvej československej republiky existoval jeden podstatný rozdiel, ktorý sudetonemeckí bádatelia museli vo svojom výskume brať do úvahy. Nemecké obyvateľstvo na Slovensku, na rozdiel od sudetských Nemcov v Čechách, neobývalo nikdy súvislé územie. Bolo to spôsobené predovšetkým časovou disparitou príchodu jednotlivých skupín nemeckého obyvateľstva. Dôsledkom toho bola geografická heterogenita ich osídlenia. Oblasti osídlenia možno geograficky rozdeliť do troch väčších regiónov: 1. región juhozápadného Slovenska; 2. región stredného Slovenska; 3. spíšský región. Pozri: GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, Soňa et al.: *Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny*

siatyh a štyridsiatyh rokoch 20. storočia už bola vedecko-výskumná činnosť a z nej vychádzajúce publikácie ovplyvnené národnosocialistickou ideológiou prenikajúcou z vtedajšej Tretej ríše.⁶

V tomto období sa po prvý raz začali v odborných štúdiách, predovšetkým vlastivedného zamerania, spomínať aj nemecky hovoriaci drevorubači – Huncokári žijúci predovšetkým na území pohoria Malých Karpát. Ich najrozsiahlejší výskum je spojený s nemeckým jazykovedcom, historikom osídlenia, etnografom a pedagógom Franzom Josefom Beranekom (1902 – 1967).⁷

V rámci môjho príspevku sa zaoberám osobou Beraneka a zároveň jeho výskumom Huncokárov. Obdobie jeho výskumu som v rámci príspevku rozdelil na dve časové etapy. Do prvej som zaradil obdobie rokov 1928 až 1930, počas ktorého pôsobil predovšetkým v Čechách a na Morave. Do druhej etapy obdobie rokov 1941 – 1943, kedy striedavo žil a pracoval na Slovensku. Cieľom príspevku je analýza odborných prác, článkov či monografií Beraneka, ktoré sa Huncokármi zaoberajú primárne alebo sekundárne. Väčšina autorov sa doteraz zaoberala buď Beranekovými aktivitami na Slovensku vo všeobecnosti⁸, alebo jeho spojitosťou s nacistickým režimom Tretej ríše.⁹ Metodický postup s cieľom analyzovať Beranekov výskum Huncokárov tvoria predovšetkým:

do roku 1953. Bratislava : Spoločenskovedný ústav SAV – Slovenské národné múzeum-Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 2004, s. 9.

⁶ Napriek tomu, že sa záujem o „zahraničné nemecko“ (*Auslanddeutschtum*) od počiatku dvadsiatyh rokov 20. storočia vo zvýšenej miere prejavoval v samotnom Nemecku, zostáva faktom, že politická relevantnosť etnografického výskumu viedla pri tomto bádateľskom záujme k nadproporčnému zastúpeniu etnografov pochádzajúcich z oblastí tzv. „zahraničného nemecka“. Práve v týchto regiónoch (predovšetkým stredovýchodnej Európy) bola najvýraznejšie pociťovaná potreba formulovať novú ideológiu, ktorá by reagovala na územno-politické zmeny z rokov 1918 – 1920. Preto nie je náhoda, že medzi významnými bádateľmi na tomto poli figuroval celý rad nemeckých národopiscov z Čiech, Moravy aj Sliezska. Medzi troma najvýznamnejšími predstaviteľmi akademického národopisu na pražskej Nemeckej Karlovej univerzite (Adolf Hauffen, Gustav Jungbauer, Josef Hanika) dokonca prevládá názor, že práve štúdium periférnych oblastí, teda nemeckého pohraničia prvej československej republiky a národnostných enkláv v nenemeckom prostredí, prináležik k hlavným špecifikám nemeckého národopisu v Čechách a na Slovensku. Pozri: LOZOVIUK, Petr et al.: *Etnicita a nacionalismus v diskurzu 20. století: příspěvek intelektuálů z českých zemí ke studiu kolektivních identit*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2012, s. 18.

⁷ KANTEK, Karol: Život späť s lesom: Osudy zabudnutej nemeckej komunity v Malých Karpatoch. In: *História*, tom. 8, vol. 6, 2008, s. 33-35.

⁸ KUBISA, Tomáš: Franz Beranek and his activities in Slovakia. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*. tom. 8, vol. 2, 2020, s. 76-89; PANCZOVÁ, Zuzana: Pôsobenie Franza J. Beranka na Slovensku v 30. a 40. rokoch 20. storočia: výskum „Huncokárov“ a Institut für Heimatforschung. In: *Ethnologia Europae Centralis : Journal of Central European Ethnology*. tom. 14, vol. 1, 2017, s. 23-39.

⁹ FAHLBUSCH, Michael et al.: *Handbuch der völkischen Wissenschaften: Akteure, Netzwerke, Forschungsprogramme*. Berlin : Walter de Gruyter, 2017, s. 1421-1427; HÖHNE, Stephen et al.:

a) Heuristika ako metóda získavania a triedenia historických prameňov a informácií.

b) Kritická analýza prameňa a jeho následná interpretácia – zhromaždené pramene získané heuristikou je nevyhnutné zhodnotiť z hľadiska ich historickej hodnoty, pravosti, vierohodnosti a vyťažiť z nich maximum, pre poznanie historickej skutočnosti. Z hľadiska môjho výskumu je kritická analýza dôležitým prvkom na skúmanie objektívnej historickej reality. Výskumy a z nich vychádzajúce práce sudetonemeckých autorov totiž boli od tridsiatych rokov 20. storočia poznačené národnosocialistickou (nacistickou) ideológiou.

c) Biografická metóda – v práci som sa snažil využiť aj biografickú metódu. Jej cieľom bolo vypracovať individuálnu biografiu, ktorá by ukázala život Franza Josefa Beraneka v širších súvislostiach doby a prostredia. Postupoval som pri tom chronologicky od jeho narodenia až po jeho smrť, čo považujem v tomto prípade za najvhodnejšie. Ústredným obdobím Beranekovho života, na ktoré sa v práci zameriavam je však obdobie konca dvadsiatych rokov 20. storočia až po päťdesiate roky 20. storočia. V tomto časovom horizonte sa viac či menej venoval výskumu nemecky hovoriacich drevorubačov – Huncokárov. Beranekov život je zaujímavé sledovať ako život typického predstaviteľa sudetonemeckej inteligencie narodeného po roku 1900. Patril k mladšej, radikálnejšej generácii. Študoval germanistiku a slavistiku. Neskôr nastúpil k útočným oddielom SA a stal sa členom NSDAP.¹⁰ V pomerne mladom veku bol zasiahnutý nacistickou ideológiou a tej neskôr podriadil svoj výskum. Aj preto sa zdá prírodné sledovať životné osudy a postupný myšlienkový vývoj človeka, ktorý svojimi výskumami ovplyvnil mladšie generácie a z ktorého výsledkami práce sa stretávajú dodnes odborníci z radov jazykovedcov, etnológov, historikov či dokonca judaistiky.

d) Vyššie uvedené metodické postupy mi umožnili syntetizovať a zároveň koncipovať výsledky môjho výskumu.

Deutsche – Tschechen – Böhmen. Kulturelle Integration und Desintegration im 20. Jahrhundert. Köln – Wien – Weimar : Böhlau Verlag, 2010, s. 252-253; HUTTON, Christopher: *Linguistics and the Third Reich: Mother-tongue fascism, race and the science of language.* London – New York : Routledge, 1999, s. 212-220; MORRISEY, Christof: Ethnic Politics and Scholarly Legitimation: The German Institut für Heimatforschung in Slovakia, 1941 – 1944. In: *German Scholars and Ethnic Cleansing, 1919 – 1945.* Eds. I. Haar – M. Fahlbusch. New York – Oxford : Berghahn Books, 2005, s. 100-109; STEINWEIS, Alan: *Studying the Jew. Scholarly Antisemitism in Nazi Germany.* Cambridge, Massachusetts : Harvard University Press, 2006, s. 152-156; VESELSKÁ, Magda: Jüdische Volkskunde in der Tschechoslowakei vor 1939? Eine Bestandsaufnahme. In: *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde.* tom. 64/13, vol. 3, 2010, s. 457-473; WEISER, Kalman: "One of Hitler's Professors": Max Weinreich and Solomon Birnbaum confront Franz Beranek. In: *The Jewish Quarterly Review.* tom. 108, vol. 1, 2018, s. 106-124.

¹⁰ KANTEK, K.: Život späť s lesom, s. 33-35; PANCZOVÁ, Z.: Pôsobenie Franza J. Beranka na Slovensku, s. 23-39.

Historické a geografické charakteristiky huncokárskeho osídlenia

Z dejinného hľadiska zatiaľ nemáme podrobnejšie správy ani dostatočné archívne materiály dokladajúce jednoznačné okolnosti, príčiny a spôsob príchodu nemecky hovoriacich drevorubačov – Huncokárov¹¹ na územie Slovenska. V odbornej literatúre zaoberajúcej sa príchodom nemeckých drevorubačov sa ich príchod dáva do súvislosti s privátnou kolonizáciou šľachtickej rodiny Pálfiovcov.¹² Tí boli v 18. storočí najväčšími pozemkovými vlastníkmi v rámci vtedajšej Bratislavskej stolice. Zároveň príchod drevorubačov mohol do veľkej miery súvisieť aj s merkantilistickou politikou habsburského panovníckeho dvora, ktorý sa usiloval hospodársky využiť dovtedy značne nevyužívané lesné priestory.¹³

Pôvod Huncokárov je nejednoznačný. Prichádzali predovšetkým z alpských oblastí nemeckých a rakúskych krajín. Najčastejšie sa medzi týmito krajinami uvádza Bavorsko, Horné Rakúsko, Dolné Rakúsko či Štajersko.¹⁴ Istá časť kolonistov však pochádzala aj z územia Moravy a Sliezska.¹⁵ Na územie juhozápadného Slovenska prichádzali vo viacerých kolonizačných etapách v priebehu celého 18. až začiatku 19. storočia.¹⁶ Jazyk, ktorým sa

¹¹ Pomenovanie *Huncokár* vzniklo z nemeckého pomenovania ich profesie *Holzacker* či *Holzfäller*. Nazývalo ich tak majoritné, prevažne slovenské obyvateľstvo okolitých malokarpatských obcí. Nemecky hovoriaci drevorubači vnímali toto pomenovanie (*Huncokár*) ako hanlivé. Sami seba nazývali predovšetkým *Horskými* či *Lesnými ľudmi* (*Bergleute*, resp. *Waldleute*). V odbornej etnologickej a historickej spisbe je etnonymum Huncokár zaužívané. Pozri: BOTÍK, Ján: *Etnická história Slovenska: K problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov*. Bratislava : Lúč, 2007, s. 92; SLOBODOVÁ-NOVÁKOVÁ, Katarína: Partnerský a erotický život v špecificky izolovanom horskom prostredí. In: *Erotika v ľudovej kultúre*. Zost. P. Číhal, Uherské Hradište : Slovákcke muzeum v Uherském Hradišti, 2017, s. 67-80.

¹² BERANEK, Franz Josef: *Die deutsche Besiedlung des Pressburger Grossgaus*. München : Max Schick Verlag, 1941, s. 87; HABÁNOVÁ, Gabriela: K problému zamestnaneckých vzťahov etnokultúrnej skupiny tzv. Huncokárov v Malých Karpatoch. In: *Stredoeurópske kontexty ľudovej kultúry na Slovensku*. Zost. J. Michálek, Bratislava : Stimul, 1995, s. 144-154; SCHEWITZ, Ilona: *Pressburg und Umgebung: Lage, Wirtschaft und Deutschtum*. Tübingen : Günthers Buchdruckerei, 1932, s. 80.

¹³ MAREK, Miloš: *Národnosti Uhorska. Vysokoškolský učebný text*. Trnava : Filozofická fakulta v Trnave, 2011, s. 285-286.

¹⁴ BERANEK, F. J.: *Die deutsche Besiedlung*, s. 69; HORVÁTHOVÁ, M.: Nemci na Slovensku, s. 29.

¹⁵ FOCHLER-HAUKE, Gustav: *Deutscher Volksboden und Deutsches Volkstum in der Tschechoslowakei: Eine geographisch-geopolitisch Zusammenschau*. Heidelberg : Kurt Vowinkel, 1937, s. 174.

¹⁶ SLOBODOVÁ-NOVÁKOVÁ, Katarína et al.: Rozšírenie kultu sv. Vincenta na Slovensku a v Rakúsku ako výsledok migrácií alpských drevorubačov v priebehu 18. storočia. In: *Slovenský národopis*. tom. 68, vol. 1, 2020, s. 7-28. Príchod Huncokárov na územie Slovenska považuje Péter Kárpáty z historického hľadiska ako tretiu až štvrtú etapu osídľovania Slovenska nemeckým obyvateľstvom. Pozri: KÁRPÁTY, Péter: Karpatskí Nemci a nemecká otázka na Slovensku. In: *Folia geographica*. tom. 38, vol. 6, 2002, s. 41-53. V matričných záznamoch

títo nemecky hovoriaci drevorubači dorozumievali, je zásluhou nedávneho akademického výskumu priradovaný k stredobavorskému nárečiu (mittelbairisch).¹⁷

Profesijne boli Huncokári zameraní predovšetkým na prácu v lese, čo je predpokladom toho, že si so sebou priniesli štýl života charakteristický pre spoločenstvá žijúce v lesnom prostredí. Popritom sa zaoberali vysádzaním nových stromov, rezbárskou, šindliarskou činnosťou a inými prácami súvisiacimi s drevom.¹⁸ Časť z nich taktiež vykonávala profesiu hájnikov, horárov a uhliarov.

Huncokári nebudovali žiadne osady. Po svojom príchode žili rozptýlene na usadlostiach nachádzajúcich sa priamo v horskom prostredí Malých a čiastočne Bielych Karpát.¹⁹ Panstvo pre nich vybudovalo domy v podobe drevených horární s dvoma až štyrmi bytmi, ktoré obsahovali izbu, pitvor, kuchyňu a komoru. Horáreň dostávali do bezplatného užívania v konkrétnej lokalite, na ktorú sa ich práca vzťahovala.²⁰ Výnimku medzi huncokárskymi usadlosťami tvorí azda najznámejšia lokalita – Modra-Piesok. Je to spôsobené tým, že toto drevorubačské sídlo tvorilo niekoľko obývaných domov, ku ktorým prislúchali záhrady.²¹

Na základe prvých údajov z konca 18. storočia žilo na Slovensku zhruba 500 Huncokárov. V prvej polovici 20. storočia sa ich počet zvýšil na takmer 800.²² Približne od roku 1850 sa časť Huncokárov žijúcich v

z druhej polovice 18. storočia sú Huncokári evidovaní ako príslušníci katolíckeho vierovyznania bez udania krajiny pôvodu či miesta narodenia. V záznamoch je uvádzané, že pochádzajú z *lesov* (*ex sylvis*), či z *hôr* (*ex montibus*). Často sa im pripisuje aj táto profesia (*lignicida/lignisector*). Pozri: HABÁŇOVÁ, G.: K problému zamestnanecských vzťahov, s. 144-154.

¹⁷ FEDIČ, Dušan: Analysis of Huncokars' Dialect. In: *Ethnologia Actualis*. tom. 14, vol. 2, 2014, s. 109-119.

¹⁸ BLAŽO, Jozef: Po stopách Huncokárov. In: *Lesník*. tom. 1, vol. 4, 2003, s. 11.

¹⁹ HORVÁTHOVÁ, M.: Nemci na Slovensku, s. 29. Po prvý raz sa spomínajú usadlosti nemecky hovoriacich drevorubačov v Malých Karpatoch v *Štatistickom výkaze Bratislavskej župy* (*Statistische Nachweisungen über das Pressburger Comitatz*) z roku 1866, ktorý vydala komora priemyslu a obchodu. Uvádza sa tu, že v Malých Karpatoch sa nachádzajú v jednotlivých horských údoliach osamotené drevorubačské usadlosti, ktoré sú obývané nemeckým obyvateľstvom, ktoré sem prišlo v 18. storočí. Pozri: *Statistische Nachweisungen über das Pressburger Comitatz*. Pressburg: Druck von Alois Schreiber, 1866, s. 176.

²⁰ SLOBODOVÁ-NOVÁKOVÁ, K.: Partnerský a erotický život, s. 67-80.

²¹ SCHEWITZ, I.: Pressburg und Umgebung, s. 80.

²² BERANEK, F. J.: Die deutsche Besiedlung, s. 87. Na základe súčasných výskumov sa predpokladá, že Huncokári žili rozptýlení vo viac než 49 sídlach prevažne charakteru samôt. Tento údaj sa však týka len geomorfologického podcelku pohoria Malých Karpát, a to Pezinských Karpát. K ďalším geomorfologickým podcelkom a taktiež k usadlostiam nachádzajúcim sa v pohorí Bielych Karpát v súčasnosti prebiehajú historicko-geografické výskumy. Pozri: KRAJČOVIČ, Pavol: Problematika huncokárskeho osídlenia v Malých Karpatoch na starých mapách. In: *My a Oni – Domáci a cizí v lidové tradici*. Zost. P. Číhal, Uherské Hradiště: Slovákcké muzeum v Uherském Hradišti, 2019, s. 133-142.

Malých a Bielych Karpatoch presunula na druhú stranu rieky Váh, kde postupne zakladali niekoľko usadlostí na území pohoria Považského Inovca. Obývali tu zväčša kopanice v blízkosti tamojších obcí.²³

V období existencie prvej Československej republiky dochádzalo k narušeniu tradičného spôsobu huncokárskeho života. Deti začali postupne dochádzať do škôl v spádových obciach, zväčša na obdobie jedného týždňa, a meniť sa začal aj celý systém lesných prác.²⁴ Po skončení druhej svetovej vojny bola časť Huncokárov v dôsledku tzv. Benešových dekrétov násilne vysídlená do povojnového Nemecka a Rakúska.²⁵ Tí, čo ostali žiť na Slovensku sa museli prispôbiť novým celospoločenským podmienkam. Ich potomkovia sa v súčasnosti aktívne hlásia ku kultúrnemu dedičstvu svojich predkov, identifikujú sa s nimi a snažia sa o revitalizáciu.²⁶

Osoba Franza Josefa Beraneka a jeho kariéra

Franz Josef Beranek sa narodil 8. augusta 1902 v juhomoravskom meste Břeclav.²⁷ Narodil sa do železničarskej rodiny Bohumíra Beránka a jeho manželky Antónie, rodenej Ježkovej. Napriek tomu, že mal po oboch rodičoch český pôvod, hrdo sa v dospelosti hlásil k Nemcom.²⁸ Po maturite na nemeckom štátnom gymnáziu v Břeclavi začal študovať germanistiku a slavistiku vo Viedni. Zaujímal ho predovšetkým *nauka o dialektoch* (*Mundartkunde*). Po dvoch rokoch začal študovať na Nemeckej Karlovej univerzite v Prahe.²⁹ Tu následne získal aj doktorát z filológie.³⁰

²³ HORVÁTHOVÁ, M.: Nemci na Slovensku, s. 29; MAREK, M.: Národnosti Uhorska, s. 287. Populačné údaje o nemecky hovoriacich drevorubačoch žijúcich v oblasti Považského Inovca neboli predmetom širšieho vedeckého záujmu a z tohto dôvodu je v súčasnosti zložitá určiť ich čo i len približný počet.

²⁴ HORVÁTHOVÁ, M.: Nemci na Slovensku, s. 30.

²⁵ PANCZOVÁ, Z.: Pôsobenie Franza J. Beranka na Slovensku, s. 23-39. Ohľadne perzekúcií Huncokárov po skončení druhej svetovej vojny. Pozri: PETRANSKÝ, Ivan Albert: Perzekúcie nemeckých drevorubačov v Modre v rokoch 1945 – 1950. In: *Studia Historica Nitriensia*. tom. 23, vol. 2, 2019, s. 488-507.

²⁶ LENOVSÝ, Ladislav: The language, identity and culture of ethnic minorities in the Central European contexts. In: *Xlinguae, European scientific language journal*. tom. 11, vol. 4, 2018, s. 125-142.

²⁷ Vtedy malo mesto nemecký názov Lundenburg.

²⁸ NOVOTNÝ, René: *Národnost, rasa a pospolitost. Německé obyvatelstvo v Protektorátu Čechy a Morava: Disertační práce*. Pardubice : Univerzita Pardubice, 2019, s. 346.

²⁹ SCHWARZ, Ernst: Nachruf – Franz J. Beranek (8. 8. 1902 – 11. 8. 1967). In: *Die Jahrbücher des Collegium Carolinum. Forschungsstelle für die böhmischen Länder. Band 9*. hg. K. Bosl, München : Verlag Robert Lerche, 1968, s. 401-403.

³⁰ V tomto období už začal používať nemeckú variantu svojho mena – Franz Josef Beranek. V tridsiatych rokoch 20. storočia, keď sa živil ako učiteľ nemčiny na českých školách používal naopak český variant svojho mena dr. František Josef Beránek. Pozri: NOVOTNÝ, R.: *Národnost, rasa a pospolitost*, s. 346.

Napriek tomu, že Beranek krátko po svojich štúdiách pracoval ako stredoškolský profesor, bol zapáleným vedcom. Na rodnej Morave začal vykonávať terénny výskum formou návštevy rôznych usadlostí, na ktorých žilo prevažne obyvateľstvo nemeckého pôvodu. Tamojších ľudí sa pýtal predovšetkým na ich nárečie. Poznatky a materiály z terénnych výskumov následne v roku 1936 spracoval v monografii s názvom *Nárečie z južnej Moravy: Fonetika (Die Mundart von Südmähren: Lautlehre)*.³¹ V tom istom roku sa stal učiteľom nemčiny na obchodnej škole (neskoršia obchodná akadémia) v Pardubiciach. Príchodom do tohto mesta objavil novú výskumnú tému – zaniknuté nemecké osídlenie v Pardubickom kraji, ktorý považoval za *jazykový* či *národnostný ostrov (Volksinsel)*.³² Zaujímavosťou Beraneka je jeho vzťah k židovskému jazyku – jidiš. Po prvý raz sa s ním zoznámil v roku 1927 počas návštevy Podkarpatskej Rusi. Jidiš ho zaujal natoľko, že po ďalších cestách po vtedajšom Poľsku, Maďarsku a baltských štátoch sa stal jedným z najuznávanejších odborníkov na tento jazyk v rámci celej strednej Európy.³³

Svoj výskum v tomto období vykonával pod záštitou *Sudetonemeckého vlastivedného výskumu (Anstalt für Sudetendeutsche Heimatforsch-*

³¹ SCHWARZ, E.: Nachruf, s. 401-403. Ešte pred vydaním svojej knihy o juhomoravskom nárečí vystupoval Beranek s touto tematikou na niekoľkých konferenciách. Príkladom je prednáška v Mikulove (Nikolsburg), ktorú usporiadalo vedenie *Zväzu Nemcov na južnej Morave (Bundes der Deutschen in Südmähren)*. Pozri: Veranstaltungen: Zweite südmährische heimatwoche. In: *Tagesbote* Jahrgang 78, vol. 592, 1928, s. 6. Zásady vedeckého skúmania juhomoravského nárečia publikoval v rovnomenom článku na stránkach periodika *Neues Pressburger Tagblatt*. Pozri: BERANEK, Franz Josef. Grundsätzliches zur südmährischen Mundartforschung. In: *Neues Pressburger Tagblatt*. tom. 2, vol. 101, 1931, s. 12.

³² NOVOTNÝ, R.: Národnost, rasa a pospolitost, s. 347. Beranekove zistenia z pardubického jazykového ostrova sú z dnešného hľadiska nedoceneniteľné, pretože už nie je nik, kto by o etnografickej svojráznosti vtedajšieho nemeckého obyvateľstva niečo konkrétne vedel. Pozri: NOVOTNÝ, René: Príspevek k dejinám zaniklého nemeckého osídlení na Pardubicku: predpoklady a východiska. In: *Východočeský sborník historický*. tom. 29, vol. 1, 2016, s. 79-141.

³³ SCHWARZ, E.: Nachruf, s. 401-403. S Beranekom a jeho štúdiom jazyka jidiš sa spája aj značná kontroverzia. Krátko po vojne sa totiž snažil spolupracovať s viacerými odborníkmi na jidiš, ktorí mali židovský pôvod. Tí však s ním odmietli spolupracovať vzhľadom na jeho minulosť. Značnú pozornosť venoval Beranekovi predovšetkým jazykovedec židovského pôvodu a zároveň spoluzakladateľ *Židovského vedeckého inštitútu (YIVO)* Max Weinreich. Ten v roku 1956 publikoval na stránkach newyorského židovského časopisu *Forverts* dva články, v ktorých ostro kritizoval Beranekovu kariéru. Nazval ho dokonca „jedným z Hitlerových profesorov“. Beranek sa však bránil, že jeho pôsobenie v nacistických organizáciách bolo podmienené výlučne k prospechu vedy. Diametrálne odlišný vzťah mal Beranek so židovským lingvistom Solomonom Birnbaumom. Viedol s ním pravidelnú korešpondenciu a obaja sa vzájomne rešpektovali. Pozri: STEINWEIS, A.: Studying the Jew, s. 156; WEISER, K.: „One of Hitler's Professors“, s. 106-124. Beranek je považovaný za unikát spomedzi ostatných nacistických vedeckých pracovníkov. Jeho práce o jidiš sú aj v dnešnej dobe používané mnohými lingvistami zaoberajúcimi sa týmto židovským jazykom. Pozri: HUTTON, Ch.: Linguistics and the Third Reich, s. 219-220.

ung)³⁴ a neskôr pracoval aj v *Sudetonemeckom ústave pre výskum zeme a ľudu* (*Sudetendeutsche Anstalt für Landes- und Volksforschung*).³⁵

Beranekova kariéra však nie je spojená len s vedeckým výskumom. Napriek českému pôvodu sa cítil byť sudetským Nemcom a prejavoval náklonnosť k rozdmáhajúcej sa Sudetonemeckej strane (Sudetendeutsche Partei) pod vedením Konráda Henleina. So svojím učiteľským kolegom Eduardom Kurzom opustil v roku 1938 pardubickú obchodnú akadémiu a pridol sa k sudetonemeckým bojovým skupinám pôsobiacim v pohraničí. Neskôr v tom istom roku sa stal členom NSDAP a taktiež SA.³⁶

Po vzniku Protektorátu Čechy a Morava sa Beranek vrátil k vedeckej práci. Okrem práce o jazykových ostrovoch v Čechách a na Morave začal pôsobiť na území vtedajšieho Slovenského štátu.³⁷ Od roku 1942 sa spolu s manželkou Herthou Wolf-Beranek³⁸ ujal vedúcej pozície na *Inšti-*

³⁴ JOSEFOVIČOVÁ, Milena: *Německé vědecké instituce v Liberci 1923 – 1945: od vlastivědy k nacistickému „bádání o zemi a lidu“*. Praha : Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2014, s. 37. Ústav fungoval v rokoch 1924 až 1939. Oficiálne však bol založený v roku 1925. Práve od tohto dátumu organizoval ústav nasledujúcich pätnásť rokov celý rad projektov zameralých na sudetonemecký výskum v rozsahu od vlastivedy, histórie, kultúrnych dejín, národopisu až po archeológiu. Pozri: NĚMEC, Jiří: *Eduard Winter 1896 - 1982. Zpráva o originalitě a přizpůsobení se sudetoněmeckého historika*. Brno : Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2017, s. 53.

³⁵ JOSEFOVIČOVÁ, M.: *Německé vědecké instituce v Liberci*, s. 13. Ústav fungoval v rokoch 1938 až 1946. V časovom období (1940 – 1945) však bol transformovaný podľa politických požiadaviek nacistického Nemecka. Do výskumu v rámci tohto ústavu bolo zapojených viac než 300 bádateľov predovšetkým sudetonemeckého pôvodu. Podľa výskumnej správy z roku 1943 bolo do výskumnej práce zapojených celkovo 176 riadnych a 138 mimoriadnych členov ústavu, ktorí pôsobili v desiatich odborných komisiách. Beranek pôsobil v *Odbornej komisii pre sídelný a jazykový výskum* (*Kommission für Siedlungs- und Sprachforschung*). Pozri: JOSEFOVIČOVÁ, M.: *Německé vědecké instituce v Liberci*, s. 13-14.

³⁶ NOVOTNÝ, R.: *Národnost, rasa a pospolitost*, s. 352; V rámci SA, získal hodnosť veliteľa družstva (Scharführer) a zároveň tlačového dôstojníka (Presseoffizier), čo bol v tej dobe ekvivalent pre hovorcu miestnej organizácie SA. Pozri: HÖHNE, S.: *Deutsche – Tschechen – Böhmen*, s. 253. Ešte počas študentského pobytu vo Viedni pôsobil Beranek v radikálnom nacionalistickom spolku (Germanistenverein). Pozri: PANCZOVÁ, Z.: *Pôsobenie Franza J. Beranka na Slovensku*, s. 23-39. Vzťah Beranka k nacistickej ideológii je zložité určiť. Vo svojich textoch sa vyhýbal priamym prejavom sympatií k nacizmu. Na druhej strane sa aspoň čiastočne nechal inšpirovať vtedajšími rasovými teóriami. Pozri: NOVOTNÝ, R.: *Národnost, rasa a pospolitost*, s. 352. Počas pôsobenia v Kežmarku lektoroval články svojich spolupracovníkov, ktorí mali k nacistickému Nemecku otvorene pozitívny vzťah. Príkladom toho je Johan Lang, ktorý dokonca z nárečia nemeckého obyvateľstva z Mníška nad Hnilcom (Einsiedel an der Göllnitz) vytvoril oslavnú báseň na počesť Adolfa Hitlera. Pozri: LANG, Johann: *Gedichte in der Mundart von Einsiedel*. In: *Deutsche Stimmen*. tom. 10, vol. 6, 1943, s. 5.

³⁷ Tematike Nemcov žijúcich na Slovensku sa venoval aj v období dvadsiatych a tridsiatych rokov 20. storočia. Tento výskum však nebol vedený v takej kvalitatívnej rovine ako počas jeho neskoršieho pôsobenia, v období rokov 1942 až 1943.

³⁸ Hertha Wolf-Beranek sa narodila 24. júla 1912 v Bohosudoch (Mariaschein), dnes časť obce Krupka, ktorá sa nachádza v severných Čechách. Od roku 1931 študovala na pražskej Nemeckej Karlovej univerzite slavistiku, germanistiku a národopis. Od roku 1936 do roku

*túte pre výskum vlasti*³⁹ (*Institut für Heimatforschung – IHF*) v Kežmarku.⁴⁰ Svojím výskumom na Spiši mali manželia Beranekovci podporiť snahy vtedajšieho predsedu Nemeckej strany na Slovensku Franza Karmasina. Ten od nich očakával, že svojím výskumom podpora národnobuditeľsko-emancipačné snahy a zároveň posunú počiatky nemeckej kolonizácie Spiša na skorší dátum než bol dovtedy uvádzaný v odbornej literatúre. Počas tohto obdobia sa Beranek koncepcne venoval nemeckému osídleniu na Slovensku. Lektoroval články ostatných kolegov z Inštitútu, zúčastňoval sa na vedeckých konferenciách a napísal viacero článkov či odborných štúdií.⁴¹ Keďže sa veľká časť z jeho materiálov stratila, ostávajú mnohé jeho štúdie roztrúsené po periodikách vtedajšej nemeckej menšiny na Slovensku.⁴² Okrem toho písal nad'alej aj o jazyku

1942 bola odbornou asistentkou profesora Gustava Jungbauera. Doktorát získala z odboru národopisu. V roku 1942 so svojím manželom Franzom Josefom Beranekom odišla pracovať ako riaditeľka do Inštitútu pre výskum vlasti v Kežmarku. Po odchode zo Slovenska sa vrátila do Prahy, kde pracovala až do mája 1945 ako odborná asistentka pri profesorovi slavistiky Edmundovi Schneeweisovi na národopisnom oddelení Inštitútu slavistiky na Nemeckej Karlovej Univerzite. Po skončení vojny bola s manželom vysťahovaná do Hesenska. Zomrela 2. júna 1977 v Giessene. Pozri: SCHWARZ, Ernst: Zum Tode von Dr. Hertha Wolf-Beranek (1912 – 1977). In: *Bohemia: Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder*. tom. 18, vol. 1, 1977, s. 407-408.

³⁹ Beranek nahradil na riaditeľskom poste Inštitútu dovtedajšieho riaditeľa Johana Liptáka. V kontraste voči Liptákovi reprezentovali Beranek a jeho manželka moderný akademický výskum v Tretej ríši. Manželka sa zároveň pýšila dobrými kontaktmi na vedúcu sieť vtedajších akademikov. Ríšske orgány ich považovali za politicky spoľahlivejšie osoby než bol Lipták. Ten bol totiž ženatý so ženou, ktorá mala maďarský pôvod a okrem toho bol členom slobodomurárskej lôže. Vzhľadom na okolnosti strácal v očiach Nemeckej strany dôveru. Pozri: FAHLBUSCH, M.: Handbuch der völkischen Wissenschaften, s. 1421-1427. Pre viac informácií ohľadne fungovania Vlastivedného inštitútu v Kežmarku pozri: FETKO, Filip: "Institut für Heimatforschung" in Käsmark – Wissenschaftliche Einrichtung und ihre politische Funktion. In: *Pocta Ivanovi Chalupckému. Zborník príspevkov k slovenským dejinám vydaný pri príležitosti osemdesiatin doc. PhDr. Ivana Chalupckého*. zost. F. Fetko, Levoča : Spišský dejepisný spolok, 2012, s. 226-235.

⁴⁰ Inštitút bol založený 9. januára 1941 v Kežmarku s podporou Nemeckej strany na Slovensku (Deutsche Partei) a *Strediska na podporu etnických Nemcov (Volksdeutsche Mittelstelle – VoMi)*. Koncipovaný bol predovšetkým ako inštrument kultúrnej a politickej „glajchšaltácie“ slovenských Nemcov ako celku. Medzi hlavné úlohy Inštitútu malo pôvodne patriť vybudovanie ústrednej knižnice *národnostnej skupiny (Volksgruppe)*, vybudovanie rozsiahlej fotodokumentácie, podpora literárnej a vedeckej tvorby, výchova vedeckého dorastu a archívnictvo. Pozri: SCHVARC, Michal: „Kulturraub“ alebo záchrana kultúrneho dedičstva? Evakuácia archívov a kultúrnych pamiatok nemeckými orgánmi zo Slovenska koncom 2. svetovej vojny. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*. tom. 1, vol. 1, 2013, s. 75-82.

⁴¹ KANTEK, K.: Život späť s lesom, s. 33-35.

⁴² Veľká časť článkov o nemeckom obyvateľstve na Slovensku od Beraneka sa nachádza predovšetkým v týždenníku nemeckej komunity na Slovensku s názvom: *Nemecké hlasy (Deutsche Stimmen)*. Toto periodikum bolo tlačovým orgánom Karpatonemeckej, neskôr Nemeckej strany. Vychádzal od novembra 1934, do marca roku 1945. Pozri: FEDOR, Michal

jidiš.⁴³ V roku 1943 sa habilitoval a o rok neskôr sa stal mimoriadnym profesorom *etnológie* (*Volkskunde*) pre *kmeňové dejiny Moravy* na Nemeckej Karlovej univerzite v Prahe.⁴⁴ Nadviazal taktiež nepriamu spoluprácu s *Nadáciou Reinharda Heydricha* (*Reinhard Heydrich-Stiftung*),⁴⁵ pre ktorú spracovával štúdiu na tému novovekého nemeckého osídlenia v Čechách.⁴⁶ Svoje štúdie v tomto období publikoval predovšetkým v odborných časopisoch, akými boli napríklad *Nemecký ľudový výskum v Čechách a na Morave* (*Deutsche Volksforschung in Böhmen und Mähren*)⁴⁷ a *Karpatsko* (*Karpathenland*).⁴⁸

V decembri roku 1943 Beranek spolu s manželkou opustil Slovensko a odišiel do Prahy. Po skončení druhej svetovej vojny bol nútený opustiť územie Čiech a začal pôsobiť v Hesensku a od roku 1962 na univerzite v Giessene.⁴⁹ Po vojne pokračoval naďalej vo výskumnej činnosti a okrem iného pracoval na vydaní *Atlasu sudetonemeckého hovorového jazyka* (*Atlas der Sudetendeutschen Umgangssprache*).⁵⁰ Prvý zväzok tohto dovedna

et al.: *Súpis novín a časopisov na Slovensku za roky 1939 – 1944. Časť druhá*. Martin : Matica slovenská, 1960, s. 123.

⁴³ V snahe o získanie lingvistických dát Beranek dokonca navštívil ortodoxného trnavského rabína Izidora Friedmana. Stretnutie prebehlo v čase, kedy boli židia na Slovensku prenasledovaní a deportovaní. Pozri: WEISER, K.: „One of Hitler’s Professors”, s. 106-124.

⁴⁴ MORRISEY, Ch.: *Ethnic Politics*, s. 100-109. K tejto funkcii mu dopomohli aj styky s nacistickou organizáciou – *Dedičstvo predkov* (*Ahnenerbe*). Pozri: NOVOTNÝ, R.: *Národnosť, rasa a pospolitosť*, s. 79-141; PANCZOVÁ, Z.: *Pôsobenie Franza J. Beranka na Slovensku*, s. 23-39. Organizácia *Dedičstvo predkov* (*Ahnenerbe*) zastávala významné miesto pri formovaní ideológie ochranných oddielov SS (*Schutzstaffel*) nacistického Nemecka. Založená bola 1. júla 1935 a za svoj cieľ si stanovila výskum dosahu ducha, činov a dedičstva indogermánskej nordickej rasy. Sekundárne sa snažila sprostredkovať výsledky svojich výskumov čo najzaujímavejšou formou širokej verejnosti. Antropológovia a etnografovia spolupracujúci s *Ahnenerbe* sa podieľali na expedíciách do rôznych kútov sveta. Tieto výskumy mali za cieľ objaviť stopy tam existujúcej germánskej prakuľtúry, zdôvodniť rasovú nadradenosť Germánov a predovšetkým zdôvodniť ich odveké právo zohrávať vedúcu úlohu v celosvetovom meradle. Pozri: GRÜNBERG, Karol: *SS – Hitlerova černá garda*. Praha : Nakladatelství Svoboda, 1981, s. 109-111.

⁴⁵ Nadácia Reinharda Heydricha (*Reinhard Heydrich Stiftung*) sa v rokoch 1942/1943 až 1945 stala centrálnou vedeckou inštitúciou nacistického režimu v Protektoráte Čechy a Morava. Bola zriadená ríšskym protektorom s cieľom prípravy účelových štúdií a odborných podkladov pre nacistických okupantov. Pozri: NĚMEC, Jiří: *Pražská věda mezi Alfredem Rosenbergem a Reinhardem Heydrichem. K prehistorii Říšské nadace Reinharda Heydricha pro vědecké bádání v Praze*. In: *Studia Historica Brunensia*. tom. 58, vol. 2, 2011, s. 85-105.

⁴⁶ NOVOTNÝ, R.: *Národnosť, rasa a pospolitosť*, s. 352-353.

⁴⁷ Tento časopis bol založený v roku 1939 a vychádzal až do roku 1944. Bol zameraný predovšetkým na etnografické výskumy. Pozri: NOVOTNÝ, R.: *Národnosť, rasa a pospolitosť*, s. 188.

⁴⁸ Časopis bol založený v roku 1928 v severočeskom Liberci. Mal slúžiť ako platforma na podporu vedeckého výskumu na Slovensku. Od roku 1941 sa nemecký názov pre *Karpatsko – Karpathenland* – písal bez „h“. Pozri: ZÜCKERT, M.: *Veda a „riadenie identity“*, s. 147-160.

⁴⁹ NOVOTNÝ, R.: *Národnosť, rasa a pospolitosť*, s. 353; SCHWARZ, E.: *Nachruf*, s. 401-403.

⁵⁰ Prvotná myšlienka na spracovanie sudetonemeckých nárečí pochádza podľa slov Herthy Wolf-Beranek z roku 1930. Vzišla od nemeckého jazykovedca Theodora Fringsa, ktorý bol

trojzväzkového diela však vyšiel až tri roky po jeho smrti v roku 1970. Beranek zomrel v roku 1967 v Giessene.⁵¹

Beranek a Huncokári

Beranek sa podľa svojich vlastných slov dozvedel o menšine nemecky hovoriacich drevorubačov – Huncokárov počas svojho pobytu v Bratislave v máji 1928.⁵² Osobou, ktorá mu o nich podala prvotné informácie bol jeho priateľ Samuel Sandtner.⁵³ O nutnosti skúmania ho definitívne presvedčila správa Viedenčana Wilhelma Biera. Ten v roku 1929 na stretnutí *Nemeckého kultúrneho zväzu (Deutscher Kulturverband)* referoval o svojej ceste po malokarpatských lesoch. Počas nej podľa vlastných slov objavil *dovtedy neznáme nemecké drevorubačské usadlosti (unbekannte deutsche holzhauersiedlungen fand)*.⁵⁴

vtedajším riaditeľom *Lipského inštitútu germanistiky (Leipziger Germanistischen Instituts)*. Frings vypracoval plán na vytvorenie Atlasu, ktorý následne zaslal k vedúcim postávam germanistiky na pražskej Nemeckej Karlovej univerzite, Ericovi Gierachovi a Ernstovi Schwarzovi. Pozri: ENGELS, Heinz: Aufbau und Anliegen des Sudetendeutschen Wörterbuchs. In: *Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder*. tom. 24, vol. 2, 1983, s. 348-357.

⁵¹ SCHWARZ, E.: Nachruf, s. 401-403.

⁵² Prvou osobou pôsobiacom v sudetonemeckom vlastivednom výskume, ktorá spomenula malokarpatských Huncokárov bol historik a sociológ Eugen Lemberg. V roku 1925 sa zúčastnil v rámci vysokoškolského spolku Wolframsbruder zájazdu na Slovensko. Táto cesta mala predovšetkým vedecký charakter. Pozri: LEMBERG, Eugen: *Volkskundliche Übersicht. In: Die Deutschen in der Slowakei und Karpathorussland*. hg. E. Winter, Münster : Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, 1926, s. 41-43. Po skončení druhej svetovej vojny koordinoval Lemberg s manželmi Beranekovcami založenie výskumného pracoviska – *Collegium Carolinum* v Mníchove. Cieľom tohto pracoviska bolo iniciovať a koordinovať vedecký záujem a zároveň mapovať podiel Nemcov na kultúre a histórii českých krajín a v menšej miere aj Slovenska. Pozri: LOZOVIUK, P.: *Etnicita a nacionalismus*, s. 27. Pred systematickým sudetonemeckým výskumom z prvej polovice 20. storočia boli Huncokári spomenutí v nemecko-jazyčnej vedeckej literatúre prostredníctvom článku Richarda Pfaundlera z roku 1910. Pozri: PFAUNDLER, Richard: Das Verbreitungsgebiet der Deutschen sprache in Westungarn. In: *Deutsche Erde*. tom. 9, vol. 1, 1910, s. 14-18.

⁵³ BERANEK, Franz Josef: Beiträge zur Kenntnis des Volkstums der deutschen Holzhacker in den Kleinen Karpathen I. In: *Karpatenland*. tom. 12, vol. 2, 1941, s. 148-155. V októbri toho istého roka Beranek uviedol, že táto svojrázna skupina ľudí (eigenartiges Völkchen) bola sudetonemeckej verejnosti predstavená len nedávno. Pozri: BERANEK, Franz Josef: Die letzten Deutschen von Ungvar. In: *Tagesbote*. tom. 78, vol. 491, 1928, s. 3. Samuel Sandtner pochádzal z malokarpatskej podhorskej obce Limbach. Mal nemecký pôvod, ku ktorému sa začal hlásiť v priebehu 20. rokov 20. storočia. Rovnako ako Beranek, aj on sa živil učením nemčiny. Pozri: Deutsche Volkshochschule in Pressburg. In: *Neues Pressburger Tagblatt*. tom. 2, vol. 228, s. 8.

⁵⁴ Správu zo svojej cesty následne Bier uverejnil v časopise *Karpathenland*. V ňom uviedol, že v lesoch medzi obcami Modra, Pernek a Sološnica v tej dobe žilo zhruba 500 Huncokárov. Pozri: BIER, Wilhelm: Von den deutschen Holzfallern in den Kleinen Karpathen. In: *Karpathenland*. tom. 3, 1930, vol. 1, s. 28-30.

Na konci dvadsiatych, resp. začiatkom tridsiatych rokov 20. storočia Beranek absolvoval niekoľko okružných ciest po malokarpatských horách, počas ktorých začal spoznávať huncokársku komunitu.⁵⁵ Materiály z týchto ciest následne spracoval v niekoľkých článkoch, ktoré mali rovnaký názov – *Nemeckí drevorubači v Malých Karpatoch (Deutsche Holzhacker in den Kleinen Karpathen)*. V prvom článku z roku 1929, ktorý vyšiel v denníku *Tagesbote*⁵⁶ sa rečnícky pýtal, či v tomto *predpolí (Vorlande)*⁵⁷ našli Nemci svoje posledné útočisko.⁵⁸ Text článku mal predovšetkým etnografický charakter.

Zaujímavá je komparácia Huncokárov a ostatného *nemectva* žijúceho priamo v malokarpatských *obciach (Dorfdeutschen)*. V prvom rade ich odlišuje profesijným zameraním. Huncokári boli buď *drevorubači (holzhacker)*, alebo *hájniki (hegerer)*. Nemci žijúci v obciach zas boli prevažne *vinohradníkmi (Weinbauern)*.⁵⁹ Obe skupiny nemecky hovoriaceho obyvateľstva však odlišil aj fyziognomicky. Huncokári boli podľa jeho slov *stavbou tela (körperbau)*⁶⁰ *šľachovití (sehniger)* a *svetlí (lichter)*.⁶¹ Odlišný bol aj ich pôvod. Beranek popísal tiež niektoré huncokárske usadlosti. Explicitne uvádza predovšetkým lokality: *Biely Kríž*,⁶² *Lindava* (Lindavský les), usadlosť pri zrúcanine bývalého kláštora *svätej Ka-*

⁵⁵ BERANEK, F. J.: Beiträge zur Kenntnis, s. 148-155. V tomto období sa Beranek vo zvýšenej miere venoval aj výskumu nemecky hovoriacich Habánov. Pozri: KUBISA, T.: Franz Beranek, s. 76-89.

⁵⁶ BERANEK, Franz Josef: Deutsche Holzhacker in den Kleinen Karpathen. In: *Tagesbote*. tom. 79, vol. 156, 1929, s. 3-4.

⁵⁷ Beranek mal na mysli horské územie Malých Karpát.

⁵⁸ Vhodným materiálom na komparáciu s Beranekovým článkom je cestopisná práca slovenského spisovateľa Ferdinanda Dúbravského z roku 1910. Spomína v nej okrem iného aj Huncokárov, o ktorých tvrdí, že síce boli Nemcami, ale poslovenčenými. Pozri: DÚBRAVSKÝ, Ferdinand: *Malé Karpáty a Biela Hora. Turistická úprava po juhozápadnej časti prebudného Slovenska*. Olomouc : Romuald Promberger, 1910, s. 27.

⁵⁹ BERANEK, F. J.: Deutsche Holzhacker, s. 3-4.

⁶⁰ Zaujímavosťou je, že termín stavba tela (körperbau) patril v rámci rasového výskumu *Hlavného rasového a osídľovacieho úradu SS (Rasse- und Siedlungshauptamt – RuSHA)* na prvé miesto z celkovo troch faktorov, ktoré určovali rasu. Pozri: NOVOTNÝ, R.: Národnost, rasa a pospolitost, s. 145.

⁶¹ BERANEK, F. J.: Deutsche Holzhacker, s. 3-4. Svetlosťou mal pravdepodobne na mysli farbu vlasov. Pozoruhodné je, že sa Beranek vyhol fyziognomickému porovnaniu Huncokárov a Slovákov. Spôsobené to však môže byť tým, že v tejto dobe ešte vo svojich textoch nepoužíval nacistickú rasovú terminológiu. Tú po prvý raz implementoval v roku 1939 vo svojej štúdii, ktorá sa týkala pardubického jazykového ostrova. Uviedol, že „*nemecká krv*“ („*deutsches blut*“) tam žijúcich nemeckých osadníkov obohatila český národ. Pozri: BERANEK, Franz Josef: Geschichte der untergegangenen schlesisch-glätzischen Volksinsel bei Pardubitz in Ostböhmen. In: *Schlesisches Jahrbuch*. tom. 11, vol. 1, 1939, s. 153-167.

⁶² V literatúre sa pre túto usadlosť vyskytuje taktiež pomenovanie – *Kotzmundov dom (Haus Kotzmund)*. Pozri: MARKUS, Marian: Die deutschen Holzfäller der Kleinen Karpaten – Ein Vortrag des Heimat und Kulturseminars in Bernried am Starnberger See am 7. April 2009. In: *Karpatenblatt*. tom. 18, vol. 5, 2009, s. 7.

taríny (Katarínka),⁶³ usadlosti pri Plaveckom hrade a Smoleniciach. Najväčšou udalosťou, ktorá sa počas roka udiala, bol pre Huncokárov sviatok svätého Vincenta.⁶⁴ Podľa Beraneka, počas tohto dňa ponechávajú všetku prácu a odchádzajú do obecných kostolov, kde sú pre nich usporadúvané omše.⁶⁵ Článok zakončil slovami, v ktorých zdôraznil, že Huncokári zohrávajú dôležitú úlohu v rámci ostatných nemeckých menšín žijúcich na východe Európy.

O rok neskôr napísal Beranek článok s rovnakým názvom v denníku *Nové bratislavské noviny* (*Neues Pressburger Tagblatt*).⁶⁶ Obsahovo je síce na prvý pohľad identický s jeho predchodcom z roku 1929, no vydanie z roku 1930 je doplnené o viaceré nové informácie. V úvodných vetách textu Beranek priam nadnesene uviedol, že špecifickosť horskej krajiny Malých Karpát dodávajú údery sekerou pochádzajúce od tamojších drevorubačov.⁶⁷ *Povrch krajiny* (*Das flache Land*) popisuje ako slovenský. Úzke horské lesné pásmo od Dunaja, ktoré sa tiahlo pozdĺž železničnej trate Kúty-Trnava až ďalej po severovýchod bolo obývané Nemcami.⁶⁸ Ďalej Beranek uvádza, že v cirkevných matrikách vtedajších slovenských obcí na okraji Malých Karpát bolo možné zhruba od roku 1750 nájsť viacero priezvisk, ktoré sa spájajú s Huncokármi. Za typicky huncokárske považuje predovšetkým nasledovné: *Aschenschwandtner, Tanglmaier, Hirner, Graus, Reisenauer, Reisinger*,⁶⁹ *Kern, Haverl, Langer, Gschill, Gschwandtner, Grosshappel, Hofer*⁷⁰ a ďalšie.⁷¹ Rodiny Hirnerovcov a Hoferovcov majú podľa neho pôvod v Tirolsku. Reisenauerovci a Langerovci zas pochádzajú z Moravy, resp. Sliezska. Ostatné huncokárske rodiny mali pôvod v Štajersku.⁷² Zaujímavý je Beranekov pohľad na

⁶³ Dúbravský v roku 1910 uviedol, že tam stáli dva huncokárske domy. Pozri: DÚBRAVSKÝ, F.: *Malé Karpáty*, s. 38.

⁶⁴ Svätý Vincent zo Zaragozy (? – 304). Pre viac informácií ohľadne svätého Vincenta pozri: SLOBODOVÁ-NOVÁKOVÁ, K. et al.: Rozšírenie kultu sv. Vincenta, s. 7-28.

⁶⁵ BERANEK, F. J.: *Deutsche Holzhacker*, s. 3-4.

⁶⁶ BERANEK, Franz Josef: *Deutsche Holzhacker in den Kleinen Karpathen*. In: *Neues Pressburger Tagblatt*. tom. 1, vol. 17, 1930, s. 3-4.

⁶⁷ BERANEK, F. J.: *Deutsche Holzhacker*, s. 3-4.

⁶⁸ BERANEK, F. J.: *Deutsche Holzhacker*, s. 3-4.

⁶⁹ Usadlosť s názvom *Reisinger* (Kolárske) sa ako jediná spomedzi huncokárskych usadlostí nachádza na prvom vojenskom mapovaní (1763 – 1787). Pozri: KRAJČOVIČ, P.: Problematika huncokárskeho osídlenia, s. 133-142.

⁷⁰ Používanie priezviska Hofer bolo rozšírené aj medzi nemecky hovoriacimi Habánmi. Pozri: LIST, Berta: Aufgaben und Arbeitsweisen der sippenkundlichen Forschung mit besonderer Berücksichtigung der Slowakei. In: *Deutschtumsfragen im Nordkarpatenraum*. tom. 1, vol. 2, 1944, s. 78-89.

⁷¹ BERANEK, F. J.: *Deutsche Holzhacker*, 1930, s. 3-4.

⁷² BERANEK, F. J.: *Deutsche Holzhacker*, s. 3-4. Štajerský pôvod istej časti huncokárskej populácie spomenul v roku 1882 ostrihomský kanonik a historik Pavol Jedlička. Ostatné huncokárske rodiny mali podľa jeho slov rakúsky pôvod. Pozri: JEDLIČKA, Pál: *Kiskárpáti*

sukupinovú identitu Huncokárov. Domnieva sa, že vzhľadom na rozdielny pôvod jednotlivých rodín bola vytvorená *zlúčením* (*Verschmelzungserzeugung*). Huncokársku populáciu podľa neho tvorilo zhruba 800 obyvateľov, ktorí žili na vyše 40 usadlostiach.⁷³ Vo všeobecnosti považoval Beranek Huncokárov za ohrozenú komunitu. Napriek tomu si však dokázali uchovať svoju jedinečnosť a dokonca dokázali *ponemčiť* niekoľko Slovákov (*Slowaken einzudeutschen*).⁷⁴ Mimoriadne vážení boli Huncokári predovšetkým v rámci svojho remesla viažuceho sa na lesné hospodárstvo. S obľubou ich pozývali na svoje panstvá šľachtické rody z celej rakúsko-uhorskej monarchie. Drevorubači a hájníci pochádzajúci z malokarpatských rodín sa tak kvôli svojmu remeslu odsťahovali napríklad do bezprostredného okolia Nitry, Olomouca, Košíc, Sedmohradska či Bukoviny.⁷⁵ Text končí opisom Beranekovho stretnutia so starou ženou (Huncokárkou). Keď sa dotkli témy jazyka, tak mu povedala, že sa jej vôbec nepáči, ako sa zaobchádza s nemeckým jazykom.⁷⁶ O výsledkoch svojho huncokárskeho výskumu z obdobia rokov 1928 – 1930 Beranek referoval počas príležitosti zasadnutia *Juhovýchodonemeckej výskumnej spoločnosti* (*Südostdeutschen Forschungsgemeinschaft*). Na tejto

emlékek. Vöröskötöl-Szomolányi: Hely és művelődéstörténeti tanulmány. Budapest: Nyomatott a Hunyadi Mátyás Intézetben, 1882, s. 317-318.

⁷³ BERANEK, F. J.: Deutsche Holzhacker, s. 3-4. Naproti tomu podľa Beranekovho odhadu z roku 1928 tvorilo huncokársku populáciu zhruba 700 osôb. Pozri: BERANEK, F. J.: Die letzten Deutschen, s. 3.

⁷⁴ Ferdinand Dúbravský uvádza, že medzi Huncokármi žili slovenské rodiny *Tulákovcov*, *Ribníkárovcov* a *Vrátnych*. Pozri: DÚBRAVSKÝ, Ferdinand: *Krvavý hostinec a iné povesti*. Prešov: Nakladateľský podnik – Kultura Prešov, 1922, s. 16.

⁷⁵ Odchod drevorubačských rodín do iných regiónov v rámci vtedajšej rakúsko-uhorskej monarchie nemusel nutne súvisieť s kvalitou ich práce. Rakúsky geograf a historik Egon Lendl uviedol, že mnohé rodiny nemecky hovoriacich drevorubačov pochádzajúce z juhozápadného Slovenska a taktiež Spiša boli presídľované z dôvodu preľudnenia ich doterajších usadlostí. Pozri: LENDL, Egon: Der deutsche Volksboden im Nordkarpatenraum. In: *Karpatenland*. tom. 12, vol. 1, 1941, s. 12-20. Je zaujímavé, že Beranek nespomenul aj drevorubačské usadlosti nachádzajúce sa v regióne súčasnej Podkarpatskej Rusi. Rovnako ako v Malých Karpatoch, aj tam žili nemecky hovoriaci drevorubači. Predkovia rodín týchto drevorubačov, ktorí žili v obciach *Nemecká Mokrá* (*Deutsch-Mokra*), *Usť Čorna* (*Königsfeld*) a *Ruská Mokrá* (*Russisch-Mokra*). Výskum tu v tridsiatych rokoch 20. storočia vykonával predovšetkým Beranekov osobný priateľ, známy rakúsky etnológ Richard Wolfram. Pozri: WOLFRAM, Richard: Die Frühform des Ländlers. In: *Zeitschrift für Volkskunde*. tom. 43, vol. 5, 1935, s. 129-151. Beranek osobne navštívil drevorubačskú usadlosť v Nemeckej Mokrej, pravdepodobne v roku 1927. V *Inštitúte pre zahraničné vzťahy* (*Institut für Auslandsbeziehungen*) sú uchované fotografie, ktoré počas výskumu vyhotovil. Pozri: ZAUNER, Anton et al.: *Deutsch-Mokra, Königsfeld: eine deutsche Siedlung in den Waldkarpaten. Volkskundliche Darstellung*. Stuttgart: Verlag – Hilfsbund Karpatendeutscher Katholiken, 1979, s. 183, 302, 307, 309.

⁷⁶ BERANEK, F. J.: Deutsche Holzhacker, s. 3-4. Porov. PANCZOVÁ, Z.: Pôsobenie Franza J. Beranka na Slovensku, s. 23-39. Týmto chcel Beranek pravdepodobne nepriamo naznačiť sudetonemeckému okruhu vedeckých pracovníkov dôležitosť budúceho etnografického výskumu Huncokárov.

udalosti, ktorá sa konala 25. septembra 1932 prednášal predovšetkým o nárečí Huncokárov.⁷⁷

Viac než jednu dekádu nenapísal Beranek o Huncokároch žiadny článok ani odbornú štúdiu. Až v roku 1941 uverejnil monografiu s názvom: *Nemecké osídlenie bratislavského kraja (Die deutsche Besiedlung des Pressburger Grossgaus)*.⁷⁸ Rovnako ako v minulosti, aj v tomto roku (1941) zdôraznil svoje obavy o ich osud. Naznačil, že môžu dopadnúť ako Habáni. Po nich, podľa jeho slov, ostali len relikt v podobe priezvisk a tri habánske dvory (Sobotište, Moravský Svätý Ján, Veľké Leváre) s určitou formou obecnej správy.⁷⁹ Ohrozenie pre Huncokárov prichádzalo predovšetkým zo severnej strany Malých Karpát. Tam podľa neho dochádzalo najčastejšie k slovakizácii huncokárskeho obyvateľstva.⁸⁰ Sám priznáva, že je to paradoxné. Keďže v nižšie položených oblastiach malokarpatského územia dochádza k *opaku (gegenteil)*, čiže ponemčovaniu slovenských rodín.⁸¹ Kapitulu o Huncokároch uzatvára tým, že osídlenie alpských drevorubačov je nutné chápať predovšetkým ako *osobitný proces (Einzelvorgang)* príchodu ich *krvi (ihre Blüte)*.⁸² Ten nastal

⁷⁷ BERANEK, F. J.: Beiträge zur Kenntnis, s. 148-155. Huncokárske nárečie podľa Beraneka obsahovalo niektoré *čisto (rein) juhobavorské (südbayerische)* slová. Avšak prevládali v ňom predovšetkým stredobavorský element (mittelbayrische Element). Pozri: BERANEK, F. J.: Deutsche Holzhacker, s. 3-4. Výskyt juhobavorských slov v huncokárskom nárečí je možné vysvetliť aj na základe ich zmiešaného pôvodu. Juhobavorské nárečie sa totiž vyskytuje predovšetkým v Tirolsku, odkiaľ prišla aj istá časť huncokárskych rodín. Pozri: BERANEK, Franz Josef: Das Habanerdeutsch. In: *Deutsche Stimmen*. tom. 10, vol. 4, 1943, s. 4.

⁷⁸ BERANEK, F. J.: Die deutsche Besiedlung, s. 91. Po roku 1941 pracoval Beranek na svojom výskume Huncokárov aj so svojou manželkou. Spolu spracovávali aj niektoré cirkevné matiky. Určiť exaktné miesta (obce, mestá), odkiaľ huncokárske obyvateľstvo prišlo sa im nepodarilo. Podarilo sa im však napríklad zistiť, že časť nemecky hovoriaceho obyvateľstva z vtedajšieho Solvaru pri Prešove (Deutsch-Salzburg) prišla z obce Halsenbach (západné Nemecko). Pozri: WOLF-BERANEK, Hertha: Volkskundliches aus Deutsch-Salzburg. In: *Deutsche Stimmen*. tom. 10, vol. 28, 1943, s. 4.

⁷⁹ BERANEK, F. J.: Die deutsche Besiedlung, s. 85.

⁸⁰ Partnerský výber bol u Huncokárov až do medzivojnového obdobia obmedzený prevažne na členov ich vlastnej skupiny. Prísna endogamia a nedostatok kontaktov ich nútili využívať každú príležitosť na získanie partnera. Manželské preferencie mladých ľudí nekontrolovali len rodičia a príbuzenstvo, ale v zásade celé lokálne spoločenstvo. Pozri: BOCÁNOVÁ, Martina: Huncokári – horskí ľudia a ich vymedzenia voči majorite. Stereotypné obrazy, atraktivita a nebezpečenstvo iných. In: *My a Oni – Domáci a cizí v lidové tradici*. zost. P. Číhal, Uherské Hradiště: Slovákcké muzeum v Uherském Hradišti, 2019, s. 119-131; SLOBODOVÁ-NOVÁKOVÁ, K.: Partnerský a erotický život, s. 67-80.

⁸¹ BERANEK, F. J.: Die deutsche Besiedlung, s. 85.

⁸² Spomenutie *krvi (blut)* v texte môže byť spôsobené vtedajším vplyvom nacistickej rasovej doktríny. Vyskytovala sa vo veľkej časti textov vtedajších pracovníkov pôsobiacich v rámci všetkých vedných odborov. Slovo krv sa používalo hlavne ako súčasť slovného spojenia „*nemecká krv*“ („*deutsches Blut*“). Tento výraz bol vo vtedajšom nacistickom ponímaní chápaný v zmysle genealogickom a dedičnom (genetickom). Pozri: NOVOTNÝ, R.: Národ-

v rámci druhej etapy, tzv. východnej kolonizačnej epochy (Ostkolonisationsepoche).⁸³

V roku 1941 publikoval Beranek v časopise *Karpatenland* prvú časť svojej azda najznámejšej štúdie o Huncokároch s názvom *Príspevky k poznaniu národnej povahy nemeckých drevorubačov v Malých Karpatoch* (*Beiträge zur Kenntnis des Volkstums der deutschen Holzhacker in den Kleinen Karpathen*). V tejto práci publikoval poznatky týkajúce sa huncokárskych povestí a ľudového rozprávania. Zaznamenané rozprávania neuverejnil v huncokárskom nárečí, ale v spisovnej nemčine (Hochdeutsch). Tematicky sú rozdelené nasledovne:

1. Bosorky a čarodejníci (Hexen und Zauberere)⁸⁴
2. Zmok (Heinspiegel)
3. zakopané poklady (Vergrabene Schätze)
4. potrestané zločiny (Verstrafter Frevel)
5. duchovia a strašidlá (Geister und Totenspuk)⁸⁵

Motívy rozprávania a povestí z tejto štúdie patria k všeobecne zdieľaným v stredoeurópskej tradícii. Väčšinou sú lokálnymi variantami povorových rozprávání, ktoré sú známe aj v prostredí slovenského etnika. Ich špecifickosť však spočíva práve v tom, ako do seba zakomponovali huncokárske reálie.⁸⁶ Okrem toho je možné vysledovať aj určité náznaky reflexie vzájomných vzťahov medzi Huncokármi a majoritným slovenským obyvateľstvom.⁸⁷

nost, rasa a pospolitost, s. 93. Beranek toto slovné spojenie v texte nepoužil. Avšak aplikovala ho jeho kolegyňa Berta List. Tá vo svojom článku, v ktorom analyzovala Beranekove zistenia o Habánoch usúdila, že „nemecká krv“ („deutsches Blut“) Habánov je na západnom Slovensku stále prítomná. Dôkazom toho sú ich ešte stále sa vyskytujúce priezviská. Pozri: LIST, B.: Aufgaben und Arbeitsweisen, s. 78-89.

⁸³ BERANEK, F. J.: Die deutsche Besiedlung, s. 85.

⁸⁴ Čarodejníctvo a bosoráctvo bolo mimoriadne vyhl'adávanou tematikou nacistických etnografických výskumov. Rakúsky germanista a folklorista Otto Höfler napríklad zobrazil čarodejnice ako germánskych bojovníkov bojujúcich proti démonickým silám nadprirodzenými prostriedkami. Tieto myšlienky zaujali taktiež popredných nacistických pohľadárov Heinricha Himmlera a Alfréda Rosenberga. Pozri: RABINBACH, Anson et al.: *The Third Reich Sourcebook*. Berkeley – Los Angeles : University of California Press, 2013, s. 108.

⁸⁵ BERANEK, F. J.: Beiträge zur Kenntnis, s. 148-155.

⁸⁶ PANCZOVÁ, Zuzana: Zaniknutý svet malokarpatských „Huncokarov“ v odraze povorových rozprávání. In: *Zaostrené na kultúrne dedičstvo. Prierez starostlivosťou o kultúrne dedičstvo malokarpatského regiónu. Zborník príspevkov odborného seminára*. zost. M. Škroviná, Svätý Jur : Academia Istropolitana Nova, 2011, s. 14-21. Časť huncokárskych povestí a ľudových rozprávání sa nachádza aj v archívnom fonde Ústavu etnológie SAV, konkrétne v jeho časti nazvanej Slovenské ľudové rozprávania (Slowakische Volkserzählungen). Pozri: PANCZOVÁ, Z.: Pôsobenie Franza J. Beranka na Slovensku, s. 23-39.

⁸⁷ Majoritné obyvateľstvo, hlavne tá časť z neho, ktorá s Huncokármi neprichádzala do priameho kontaktu, bola presvedčená o ich divokosti a nevychovanosti. Hory, ktoré boli pre nich symbolom nebezpečenstva preniesli túto charakteristiku aj na ľudí, preto sa na nich viazali obavy z neznámeho. Pozri: BOCÁNOVÁ, M. Huncokári – horskí ľudia, s. 119-131.

Istú časť z povestí však nezaznamenal Beranek, ale rakúsky etnológ a historik Walter Kuhn.⁸⁸ Ten v roku 1932 uskutočnil krátku študijnú cestu, počas ktorej navštívil Bratislavu, Svätý Jur, Pezinok a Limbach. Okrem toho však navštívil aj huncokárske usadlosti. Počas návštevy zaznamenal niekoľko poverových rozprávání a povestí. Všetky jeho poznámky, medzi ktorými sa nachádzali aj zapísané povesti, sa však podľa jeho vlastných slov stratili v roku 1945.⁸⁹

Druhá časť Beranekovej štúdie vyšla v roku 1942.⁹⁰ Tematicky ju rozdelil na *prácu (Arbeit)*, *zvyky (Sitte)* a *obyčaje (Brauchtum)*. Podľa Beraneka Huncokári nedostávali za svoju prácu dennú mzdu, ale pracovali na dohodu. Ich pracovný čas v lete začínal od 6. hodiny ráno do 9. hodiny večer. S jednou dvoj až trojhodinovou prestávkou. V zime pracovali od 8. hodiny ráno do 16. hodiny poobede s jednou hodinovou prestávkou na obed. Zo sociálnych príčin museli pracovať už jedenásťroční chlapci.⁹¹ Niektorí drevorubači museli dokonca pracovať až do 80tky.⁹² Na práci v lese sa zúčastňovali aj ženy.⁹³ Okrem peňažnej odmeny očakávali Huncokári aj naturálie. Tie väčšinou pozostávali z krmiva pre hospodárske zvieratá či palivového dreva. Výšku naturálií určovali zamestnávateľia.

Beranek opísal aj huncokárske príbytky a ich historický vývoj. Podľa tradičného rozprávania žili drevorubači, ktorí prišli v 18. storočí v primitívnych chatkách, ktoré boli postavené bezprostredne na zemi. Mali rovnú strechu a boli chatrne pozbýjané. Neskôr si postavili zruby pokryté dlhými šindľami, ktoré mali len dve izby. Jedna bola pre ľudí

⁸⁸ Kuhn bol špecialistom na problematiku etnických enkláv medzivojnového obdobia. Sam pochádzal z nemeckého jazykového ostrova, ktorý sa nachádzal vo východnej oblasti rakúskeho Sliezska s centrom v mestečku Bielsko (vtedy Bielitz). Vo svojich prácach sa snažil definitívne teoreticky a metodologicky zakotviť tzv. vedu o *jazykových ostrovoch (Sprachinselforschung)*. V jej rámci sa v nemecky hovoriacich krajinách od 20. rokov 20. storočia postupne profilovalo etnografické štúdium etnických enkláv (*Sprachinselvevolkskunde*) ako špeciálna etnografická subdisciplína. Pozri: LOZOVIUK, P.: *Etnicita a nacionalismus*, s. 15-16.

⁸⁹ CAMANN, Alfred et al.: *Volkserzählung der Karpatendeutschen – Slowakei. Teil I.* Marburg : N.G. Elwert Verlag, 1981, s. 45-47.

⁹⁰ BERANEK, Franz Josef: *Beiträge zur Kenntnis des Volkstums der deutschen Holzhacker in den Kleinen Karpathen II.* In: *Karpatenland*. tom. 12, vol. 3-4, 1942, s. 306-313.

⁹¹ Pavol Jedlička uviedol, že huncokárske deti pracovali v lesných škôlkach. Pozri: JEDLICKA, P.: *Kiskárpáti emlékek*, s. 318.

⁹² Huncokári sa predovšetkým počas 20. rokov 20. storočia ocitli v ťažkej sociálnej situácii. Bolo to spôsobené aj pozemkovou reformou, ktorá nastala v období prvej Československej republiky. Táto reforma zasiahla veľkou mierou Pálfiovský rod, ktorý vo svojich službách zamestnával značnú časť huncokárskej populácie žijúcej v Malých Karpatoch. Pozri: KOVAČIK, Michal: K problematike posledných Pálfiyovcov na hrade Červený Kameň a ich vzťah k obyvateľom okolitých obcí. In: *Studia Historica Nitriensia*. tom. 17, vol. 1, 2013, s. 40-53.

⁹³ Huncokárske ženy boli cenené pre ich dobrý zdravotný stav, silu, výdrž a pracovné návyky. Pozri: SLOBODOVÁ-NOVÁKOVÁ, K.: *Partnerský a erotický život*, s. 67-80.

a jedna pre domáce zvieratá.⁹⁴ V časoch Beranekovho výskumu žili v pozdĺžnych domoch, ktoré boli natreté sýtomodrou farbou. V týchto domoch žili zvyčajne dve až tri rodiny.⁹⁵ Materiál na stavbu pozostával z pálenej tehly a kameňa. Kvalitnejšie obydlia mali podľa jeho slov rodiny žijúce na lokalitách Polámané a Sasková. Tie mali viac izieb.

Vo voľnom čase Huncokári radi hrávali kolký.⁹⁶ Tie sa nachádzali pri viacerých huncokárskych usadlostiach. Oblúbeným artiklom bol u nich tabak, ktorý buď fajčili z drevených fajok, alebo dokonca šnupali. Fajčili dokonca aj niektoré ženy. Aj tentokrát sa Beranek dotkol problematiky zmiešaných manželstiev. Pre mladého drevorubača bolo takmer samozrejmé, že si vezme za ženu dcéru iného drevorubača. K zmiešaným manželstvám⁹⁷ dochádzalo zvyčajne na severnej strane Malých Karpát.

Beranek opísal aj huncokárske svadobné zvyky, ktoré sa odlišovali od slovenských. Sviatok ich patróna, svätého Vincenta, bol podľa neho znakom asimilačnej schopnosti Huncokárov. Dôkazom bolo to, že s nimi tento sviatok oslavovali mnohí Slováci. V najväčšom drevorubačskom osídlení na Piesku stála od roku 1862 kaplnka, ktorá bola zasvätená svätej Márii Magdaléne. 22. júla sa v kaplnke uskutočňovala omša. Deň na to sa v Panskom dome (Herrenhaus) na Piesku konala zábava.⁹⁸ Typická bola pre ňu cigánska muzika a tanec. Omše aj zábavy sa zúčastňovali huncokárske rodiny zo všetkých okolitých revírov.⁹⁹

⁹⁴ Egon Lendl uviedol, že takéto drevorubačské príbytky sa nachádzali na viacerých miestach v rámci lesných oblastí karpatského priestoru. Zároveň boli charakteristickým znakom priemyselného typu osídlenia. Pozri: LENDL, Egon: Die neuzeitlichen deutschen Siedlungsbewegungen in den Westkarpatenländern. In: *Deutschtumsfragen im Nordkarpatenraum*. tom. 1, vol. 1, 1943, s. 106-115.

⁹⁵ BERANEK, F. J.: Beiträge zur Kenntnis, s. 306-313. Huncokárske rodiny boli mnohohetné, viacgeneračné, vo svojej forme jednoduché i rozšírené. Bývanie rozšírenej rodiny s niekoľkými manželskými pármí dospelých detí bolo vzhľadom na kapacitu horární i deputát skôr dočasné, provizórne. Smerovalo k osamostatneniu mladých rodín získaním nového pracovného miesta s bytom. Pozri: HABÁŇOVÁ, G.: K problému zamestnaneckých vzťahov, s. 144-154; SLOBODOVÁ-NOVÁKOVÁ, K.: Partnerský a erotický život, s. 67-80.

⁹⁶ BERANEK, F. J.: Beiträge zur Kenntnis, s. 306-313. Jedna z takýchto kolkární sa nachádzala napríklad na lokalite Holint. Pozri: NEMČOVSKÝ, Alexander: Dutá Lipa. In: *Devín*. tom. 5, vol. 1, 1936, s. 99-100.

⁹⁷ *Zmiešané manželstvá (Mischehen)* boli jednou z najdôležitejších tém nacistickej *národnostnej politiky (Volkstumspolitik)*. Poprední nacistickí rasoví ideológovia za účelom udržania biologickej čistoty varovali pred manželstvami s rasovo cudzími osobami a preferovali manželstvá medzi jedincami kmeňovo rovnocennými. Pozri: LEUSCHNER, Egon: *Nationalsozialistische Fremdvölkpolitik*. Berlin : Rassenpolitischen Amt der NSDAP, 1942, s. 18.

⁹⁸ Na lokalite Modra-Piesok žilo počas Beranekovho výskumu celkovo 12 huncokárskych rodín. Pozri: Besuch in Modern am Sand. In: *Deutsche Stimmen*. tom. 9, vol. 45, 1942, s. 4.

⁹⁹ BERANEK, F. J.: Beiträge zur Kenntnis, s. 306-313. V 40. rokoch 20. storočia sa huncokárskych slávností zúčastňovali aj členovia Nemeckej strany. Tí sa snažili počas týchto udalostí na Huncokárov politicky vplývať. Rečníci zvyčajne referovali o stave vojny, predovšetkým na východnej fronte. Okrem toho pripomínali Huncokárom ich *Nemectvo (Deutschtum)*.

Najzaujímavejšou pasážou v rámci tejto Beranekovej štúdie je jeho zmienka o ľudovom liečiteľstve. Starú ľudovú medicínu mali Huncokári v krvi, pretože žili ďaleko od najbližších obcí, kde sa nachádzala lekárska pomoc. Na bolesti hlavy používali obklad z nastrúhaných zemiakov. Bradvíce potierali rastlinami ako napríklad *lastovičník* (*Warzenkraut*) či *ľul'kovec* (*Tollkirsche*). Lastovičník rástol len na niektorých miestach, napríklad nad lokalitou Harmónia v blízkosti Modry. Na liečebné účely im však slúžili aj rôzne živočíšne mastičky – proti pľúcnej chorobe jazvečia masť, masť zo psa sa používala okrem pľúcnych aj na srdcové choroby. Veľmi vážene však bolo pôsobenie hadej masti, ktorá sa pripravovala tak, že do tiel mŕtvych hadov urobili zárezy a následne ich vystavili pôsobeniu slnečného žiarenia. To spôsobovalo, že hadí tuk odkvapkal, z čoho následne vyrábali masť. Kedysi dokonca z hadích kostí vyhotovovali aj retiazky na hodinky.¹⁰⁰

Text je zakončený Beranekovým obdivom k huncokárskej komunite. Ich svetom bol podľa jeho slov les¹⁰¹ so svojou hojnosťou rastlín a zveri. Ich spôsob života im zanecháva v génoch špecifickú značku. Beranek plánoval vydať aj tretiu časť *Príspevkov k poznaniu národnej povahy nemeckých drevorubačov v Malých Karpatoch*. V tejto štúdií, ktorá mala vyjsť na prelome rokov 1943/1944 sa chcel dôkladnejšie zaoberať huncokárskym nárečím. Avšak vzhľadom na to, že v decembri roku 1943 odišiel zo Slovenska, táto práca nevyšla.¹⁰²

Beranekova práca s názvom *Nemecké osídlenie západného Slovenska* (*Die Deutsche Besiedlung der Westslowakei*)¹⁰³ vznikla počas jeho pôsobenia v Kežmarku.¹⁰⁴ Vo všeobecnosti má predovšetkým opisný charakter. Zameraná je na chronologicky najstaršie germánske a taktiež

Z toho vyplýva, že sa viac menej snažili verbovať dobrovoľníkov pre vojnové účely. Pozri: Waldkirchweih der Holzhacker. In: *Deutsche Stimmen*. tom. 8, vol. 29, 1941, s. 6; Modern am Sand. In: *Deutsche Stimmen*. tom. 8, vol. 31, 1941, s. 4. Niektorí Huncokári pôsobili v ozbrojených zboroch Nemeckej strany (Freiwillige Schutzstaffel – FS). Časť z nich však slúžila aj v zbraniach SS (Waffen-SS) či jednotkách domobrany (Heimatschutz – HS). Pozri: PETRANSKÝ, I. A.: Perzekúcie nemeckých drevorubačov, s. 488-507.

¹⁰⁰ BERANEK, F. J.: Beiträge zur Kenntnis, s. 306-313.

¹⁰¹ BERANEK, F. J.: Beiträge zur Kenntnis, s. 306-313. Tematika lesa bola značne rozšírená aj v nacistickej ideológii. Niektorí autori dokonca spájali germánsku rasovú odlišnosť s lesným prostredím. Pozri: SCHAMA, Simon: *Landscape and Memory*. New York : Vintage books, 1995, s. 118-119.

¹⁰² BERANEK, Franz Josef: Stand und Aufgaben der deutschen Mundartforschung in der Slowakei. In: *Karpatenland*. tom. 13, vol. 2, 1943, s. 60-63.

¹⁰³ BERANEK, Franz Josef: Die deutsche Besiedlung der Westslowakei. In: *Deutschtumsfragen im Nordkarpatenraum*. tom. 1, vol. 1, 1943, s. 56-77.

¹⁰⁴ O téme nemeckého osídlenia na západnom Slovensku prednášal Beranek 25. septembra 1942 na kultúrnej udalosti usporiadanej Inštitútom pre výskum vlasti v Kežmarku. Pozri: Nachrichten aus... Käsmark. Karpatendeutsche Hochschulwoche in Käsmark. In: *Karpaten-Post*. tom. 63, vol. 34, 1942, s. 2.

nemecké osídlenia na Slovensku. O nemecky hovoriacich drevorubačoch sa zmieňuje až takmer na konci štúdie. Okrem informácií, ktoré uviedol už v predchádzajúcich prácach dopĺňa aj niektoré dovtedy neznáme skutočnosti. Jednou z nich je napríklad zmienka o Huncokároch žijúcich v pohorí Považského Inovca.¹⁰⁵ Tí sem postupne odchádzali zhruba od roku 1850. Aj vzhľadom na objavenie nových usadlostí v považsko-inoveckom pohorí uviedol Beranek nový populačný údaj týkajúci sa huncokárskeho obyvateľstva. Celkovo žilo na slovenskom území vyše 1000 Huncokárov vo viac než 50 sídlach.¹⁰⁶ Tie boli rozmiestnené od Bratislavy až po okres Bánovce nad Bebravou.¹⁰⁷ Slovakizáciou boli ohrození predovšetkým Huncokári žijúci v okolí Myjavy a Považského Inovca. Zastaviť tento trend mali podľa jeho slov predovšetkým novozaložené nemecké školy.¹⁰⁸

Beranekov výskum Huncokárov sa definitívne skončil v roku 1943. V decembri toho roku ho nemecké autority spolu s manželkou premiestnili do Prahy.¹⁰⁹ Po skončení druhej svetovej vojny opustil české územie a usadil sa v Nemecku, kde sa opäť začal venovať výskumnej činnosti. O Huncokároch sa posledný raz zmienil v roku 1955 v článku s názvom *Bašta Bavorstva (Vorposten des Baierniums)*.¹¹⁰ V ňom uviedol, že *horskí*

¹⁰⁵ Považsko-inoveckým Huncokárom sa venovala aj Beranekova manželka Hertha. Pozri: WOLF-BERANEK, Hertha: Aus dem Sagenschatz der Inowetzdeutschen. In: *Deutsche Stimmen*. tom. 10, vol. 7, 1943, s. 3-4. Egon Lendl nazval považsko-inovecké osídlenie tzv. dcérskym osídlením (Tochtersiedlung). Pozri: LENDL, E.: Die neuzeitlichen deutschen, s. 106-115.

¹⁰⁶ V roku 1944 vytvoril rakúsky kartograf Walter Neunteufl na základe Beranekových zistení mapu v mierke 1 : 200 000, na ktorej sú zaznamenané okrem iného aj huncokárske usadlosti. Ich celkový počet je 61 a nachádzajú sa na celom území pohoria Malých a Bielych Karpát. Pozri: NEUNTEUFL, Walter: *Das Deutschtum im Pressburger Raum (mit drei Karten, drei Schaubildern und einem Ortsverzeichnis)*. Graz : Südostdeutsches Institut Graz, 1944, 24 s.

¹⁰⁷ Nemecky hovoriaci drevorubači žili napríklad v osade Kulhán, ktorá sa nachádzala v okrese Bánovce nad Bebravou. Pozri: LEMEŠ, Vladimír: Osada a polesie Kulhán. In: *Zlatníky: prírodopis, história, súčasnosť*. Zost. H. Grežďová. Zlatníky : Obecný úrad Zlatníky, 2006, s. 115-131.

¹⁰⁸ Takéto školy sa nachádzali napríklad v Smoleniciach, Stupave, Malackách, Perneku, Soľovníci či na Piesku. Pozri: Schulgründung in Pernek. In: *Deutsche Stimmen*. tom. 7, vol. 36, 1940, s. 10; Schuleröffnung in Pila. In: *Deutsche Stimmen*. tom. 8, vol. 10, 1941, s. 6.

¹⁰⁹ Beranekovci museli Slovensko opustiť z donútenia. Celé ich pôsobenie na Inštitúte pre výskum vlasti sa nieslo v znamení antipatie medzi nimi a slovenskými Nemcami. Došlo aj k fyzickej potýčke medzi Beranekovou manželkou a zamestnankyňou Inštitútu Margáretou Urban. Okrem toho sa manželia dostali do iných problémov. Mali totiž odcudziť jeden z vypožičaných výskumných materiálov. Pozri: FAHLBUSCH, M.: Handbuch der völkischen Wissenschaften, s. 1425. Ich odchod z Inštitútu bol pár vetami zmienený aj vo vtedajšej tlači. Pozri: Aus dem Institut für Heimatforschung. In: *Deutsche Stimmen*. tom. 10, vol. 51, 1943, s. 9. Zaujímavý je postoj Beraneka k jeho pôsobeniu v Kežmarku. Podľa jeho vlastných slov potrebovala bratislavská pobočka Nemeckej strany „hlupáka“, ktorý by viedol boj s Johanom Liptákom. Pozri: MORRISEY, Ch.: Ethnic Politics, s. 100-109.

¹¹⁰ BERANEK, Franz Josef: Vorposten des Baierniums. In: *Der Zwiebelturm*. tom. 5, vol. 1, 1950, s. 77-83.

ľudia (Bergleute) bavorského pôvodu obývali rozptýlené sídla v karpatských horách už od stredoveku. Ich početnosť bola rozšírená v 18. storočí kolonistami, ktorí prišli z Bavorska a Sliezska.¹¹¹

Záver

Analýza Beranekovho výskumu nemecky hovoriacich drevorubačov – Huncokárov priniesla niekoľko zistení. Celkový záujem o túto špecifickú komunitu začal v 20. rokoch 20. storočia, počas ktorých sa postupne rozvíjal sudetonemecký etnografický výskum. Beranek, ktorý bol aktívnym členom niekoľkých sudetonemeckých národno-vzdelávacích inštitúcií sa začal zaoberať tematikou Huncokárov od roku 1928. V období rokov 1928 – 1930 uverejnil niekoľko článkov, ktoré sa dajú označiť ako vstup do huncokárskej problematiky. Opisoval ich fyziognómiu, usadlosti či dialekt. Vo svojich textoch taktiež vyslovil obavu o existenciu Huncokárov.

Počas druhého obdobia, počas ktorého spolupracoval s niekoľkými nacistickými organizáciami sa začal Huncokárom venovať v kvalitatívnejšej rovine. V spolupráci s inými bádateľmi zozbieral huncokárske ľudové rozprávania a povesti, v ktorých okrem iného dokázal vysledovať aj určité náznaky reflexie vzájomných vzťahov medzi Huncokármi a majoritným slovenským obyvateľstvom.

V druhej časti svojej štúdie z roku 1942 sa podrobnejšie venoval ich práci, zvykom a obyčajom. Načrtnol sociálnu situáciu drevorubačskej komunity, charakter osídlenia a ich najznámejšie sviatky. Zaujímavá a doteraz v odbornej spisbe nereflektovaná je aj zmienka o ľudovom liečiteľstve. Tá je odrazom väzby človeka na prírodnú krajinu – les. Posledný jeho príspevok, ešte počas pôsobenia na Slovensku, z časti dopĺňa mozaiku vtedajších vedomostí o Huncokároch. Spomenul totiž nedávno objavené usadlosti v pohorí Považského Inovca a zároveň upravil svoje doterajšie poznatky o počte ich populácie. Článok napísaný v roku 1955 bol už len akýmsi retrospektívnym zhrnutím jeho niekdajších zistení. Hlavným prínosom Beranekovho výskumu je predovšetkým jeho celistvosť. Zároveň bol posledným bádateľom, ktorému sa podarilo opísať túto komunitu predtým než bola v dôsledku povojnových represálií veľká časť jej členov vysídlená.

¹¹¹ BERANEK, F. J.: Vorposten des Baiertums, s. 77-83.

Súdna a disciplinárna prax v Ukrajinskej povstaleckej armáde (1943 – 1947)

JAROSLAV ANTONIUK – VASYL IENYČ'KYJ

*Rezortný štátny archív Bezpečnostnej služby Ukrajiny – Drohobyčská
štátna pedagogická univerzita Ivana Franka / Národná akadémia po-
zemných vojsk hajtmána Petra Sahajdačného, Ukrajina*

Judicial and disciplinary practice in the Ukrainian Insurgent Army (1943 – 1947)

Abstract: The article analyzes the functioning principles of judicial and disciplinary practice in the Ukrainian Insurgent Army (UPA). It was discovered that the practice started in the summer of 1943 in Volyn and Western Polissya. At the end of that same year, the insurgent judicial system spread to Galicia as well as the neighboring territories of eastern Poland. It was proven that the main judicial and disciplinary bodies in the UPA units were the «Field Courts». At the commander's initiative, they convened for every sotnia. The verdicts were passed on the basis of the «Disciplinary Statute», which was used in conditions of the special period of armed liberation struggle. The crimes in it were divided into minor and serious. The accused were executed for the latter ones. The verdict was approved by the commander of the relevant insurgent unit. The minor offenses were mostly dealt with by the «Cossack courts». They were convened by the commanders of the insurgent units in the case of: drunkenness, non-compliance with the order without serious consequences, minor thefts. The sentences were: sending to «punitive divisions», «punitive arrest», «beating with sticks» in front of the rank, «rack under a gun» or «falling on the ground» on command. In the event the crime was repetitive, the punishment was intensified.

Keywords: Ukrainian Insurgent Army, judicial and disciplinary practice, verdict, crimes, punishments, «Field court», «Cossack courts».

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2021.24.01.136-142>

Vývoj európskeho súdneho systému v 20. storočí bol poznačený zložitými historickými procesmi. Ich neoddeliteľnou súčasťou bol oslobodzovací boj a rezistencia zotročených národov v Sovietskom zväze, ktorý predpokladal fungovanie ich vlastných neštátnych súdnych a disciplinárnych orgánov. Táto prax sa najvýraznejšie prejavila vo vývoji Ukrajinskej povstaleckej armády (UPA). V súlade s vojenskými špecifikami poskytovala množstvo osobitostí.

Historiografický prehľad nastolenej problematiky nie je rôznorodý. Jej stručná analýza bola uskutočnená v publikáciách ukrajinských histo-

rikov Dmytra Vedeneeva a Hennadija Bystruchina.¹ Niektoré aspekty trestného systému v UPA ozrejmil Volodymyr Serhijčuk² a na osobitosti súdneho konania poukázal Volodymyr Koval'chuk³. Tento článok teda po prvýkrát komplexnejšie vysvetľuje súdno-disciplinárnu prax v UPA.

Tá sa začala v lete 1943 na území Volyne a západného Polissia (v tom čase boli súčasťou ríšskeho komisariátu „Ukrajina“), kde sa ukrajinským povstalcami podarilo oslobodiť od Nemcov veľké územia. Na konci tohto roku sa štruktúra UPA rozšírila do Haliče a na Zakerzonie.

Prvým disciplinárnym orgánom v povstaleckých oddieloch bol poľný súd. V priebehu leta – jesene 1943 neustále pôsobil na povstaleckej základni „Sič“ (Svinarnýský les v rajóne Volodymyra-Volyňského). Tento poľný súd viedol Olexandr Kosarevyč (pseudonym „Omel'ko“), veliteľ (komandant) Vojenského poľného žandárstva (VPŽ) vojenského okruhu „Tury“ (Volyňská oblasť /kraj/), a funkcie vyšetrovateľa vykonával „Arkadij“.⁴ V prípade potreby bolo možné zvolať poľný súd v každej sotni⁵ (stotina, rota – *pozn. prekl.*). Dialo sa to nasledovne. Komandant VPŽ jednotky dával podnet príslušnému veliteľovi UPA. Ten následne menoval troch sudcov. Prvý z nich musel zastávať pozíciu nie nižšiu veliteľ'a sotne, druhý – nie nižšiu veliteľ'a družstva (ukr. – *roja*). VPŽ im poskytovala vyšetrovacie materiály. Rozsudok alebo „Výrok“ potvrdzoval veliteľ' oddielu.⁶ Na území Peremyšľského okruhu Organizácie ukrajinských nacionalistov (OUN) poľný súd pozostával z veliteľ'a sotne, veliteľ'a VPŽ a dôstojníka Bezpečnostnej služby (BS). Okrem toho sa počítalo aj s obhajcom obvineného.⁷

¹ ВЕДЕНЕЄВ, Д.: Військово-польова жандармерія – спеціальний орган Української повстанської армії // *Воєнна історія*, 2002, № 5–6, с. 32–40; ВЕДЕНЕЄВ, Д. – БИСТРУХІН, Г.: *Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920 – 1945)*. Київ: Генеза, 2006, с. 210–211; ВЕДЕНЕЄВ, Д. – БИСТРУХІН, Г.: *Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945 – 1980-ті роки*. Київ: К.І.С., 2007, с. 432; ВЕДЕНЕЄВ, Д. – БИСТРУХІН, Г.: *«Повстанська розвідка діє точно й відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення ОУН та УПА. 1940 – 1950-ті роки*. Київ: К.І.С., 2008, с. 38.

² СЕРГІЙЧУК, В.: *ОУН-УПА в роки війни: нові документи і матеріали*. Київ: Дніпро, 1996. 496 с.

³ КОВАЛЬЧУК, В.: *Протоколи допитів у системі документообігу Організації Українських Націоналістів (Б) і Української повстанської армії (1940–1944 рр.)* // *Воєнна історія*, 2008, 5 (41), с. 75–80.

⁴ Архів Управління СБУ у Волинській області (*Архів Správy Bezpečnostnej služby Ukrajiny /BSU/ vo Volyňskej oblasti*). – Ф. 4. – Спр. 2976. – Арк. 85.

⁵ Галузевий державний архів Служби безпеки України – ГДА СБУ (*Rezortný štátny archív Bezpečnostnej služby Ukrajiny*). – Ф. 65. – Оп. 1. – Спр. С-9109. – Т. 2. – Арк. 61.

⁶ Архів Управління СБУ у Волинській області. – Ф. 5. – Спр. 8054. – Арк. 72; ГДА СБУ. – Ф. 62. – Оп. 4. – Спр. 29. – Арк. 335.

⁷ BROŻYŃIAK, A.: Uwagi o pracy Służby Bezpieczeństwa Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów w świetle sprawozdania referenta I okręgu OUN za maj-czerwiec 1945 roku. In: *Pamięć i Sprawiedliwość*, 2006. 5/1 (9), s. 388.

Podľa Disciplinárneho štatútu UPA sa za závažné trestné činy považovali: 1) zrada, 2) sabotáž, 3) nedodržanie nariadenia, ktoré viedlo k značným stratám, 4) opakovaná dezercia. Obvinení z týchto činov boli zväčša popravovaní.⁸ Napríklad väčšina rozhodnutí poľných súdov skupiny UPA „Zahrava“ (Rivnenská oblasť) sa týkala opakovaných dezercií z UPA.⁹ Avšak na prísne tresty boli častokrát odsúdení aj zloději a podozriví zo spolupráce s nepriateľom.¹⁰ Tak na jar roku 1944 na území Ostrohského rajónu (okresu) Rivnenskej oblasti bol popravený povstalec, ktorý ukradol bravčovú masť u gazdu, čím pred miestnou českou komunitou skompromitoval vlastnú sotňu UPA.¹¹ V decembri 1944 sa počas boja s jednotkami NKVD pokúsil strelec „Obuch“ zastreliť veliteľa sotne UPA „Morozenka“. Jeho prípad vyšetrovala VPŽ. Počas výsluchu sa „Obuch“ priznal, že vykonával úlohu vedúceho Lanoveckého okresného oddelenia NKVD. Bol vynesený rozsudok – „za zradu UPA“ popraviť za strelením pred nastúpenými povstalcami.¹²

Pri výkone popráv existovali niektoré regionálne rozdiely. Napríklad na severe Rivnenskej oblasti v skupine UPA Petra Oliynyka („Eneja“) sa vyskytovali prípady odsúdenia sťatím hlavy a to pred nastúpenými povstalcami.¹³ Takéto rozsudky boli vynesené: vedúcemu spojovacej skupiny Mykolovi Martynovskému („Mucha“),¹⁴ povstalcovi „Tymošenkovi“ z ochranky „Eneja“.¹⁵ Dňa 26 novembra 1943 – vojakovi „Ryzykantovi“ z oddielu UPA „Lajdaky“ (Dubrovyckij rajón /okres/).¹⁶ V apríli 1944 – povstalcovi z oddielu „Kory“ (Volodymyreckij rajón).¹⁷

Medzi právomoci poľného súdu patrilo posudzovanie prípadov nielen bežných povstalcov, ale aj veliteľov oddielov UPA. Jedným z častých obvinení boli chybné rozhodnutia v bojovej situácii. Napríklad neúspešné ostreľovanie nemeckej posádky mesta Mizoč v regióne Zdobnova v septembri 1943 delostreleckou čatou UPA „Berezy“. Napriek tomu, že delá strieľali z takticky výhodného miesta, zasiahnuť cieľ sa

⁸ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Оп. 1. – Спр. С-9109. – Т. 1. – Арк. 62; СЕРГІЙЧУК, В.: *ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали*. К.: Дніпро, 1996, с. 272–274.

⁹ КОВАЛЬЧУК, В.: Протоколи допитів у системі документообігу Організації Українських Націоналістів ОУН (б) і Української Повстанської Армії (1940 – 1944 рр.) // *Воєнна історія*, 2008, 5 (41), с. 79.

¹⁰ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Оп. 1. – Спр. С-8467. – Т. 1. – Арк. 125.

¹¹ Архів Управління СБУ в Рівненській області (*Архів Справи Безпечностnej служби України /BSU/ в Rivnenskej oblasti*). – Ф. 4. – Спр. 10406. – Арк. 90.

¹² Архів Управління СБУ в Тернопільській області (*Архів Справи Безпечностnej служби України /BSU/ в Ternopil'skej oblasti*). – Ф. 6. – Спр. 19299. – Арк. 29.

¹³ Архів Управління СБУ в Рівненській області. – Ф. 5. – Спр. 12247. – Арк. 15.

¹⁴ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Оп. 1. – Спр. С-9219. – Т. 1. – Арк. 231.

¹⁵ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 72945. – Арк. 33зв.

¹⁶ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 67961. – Арк. 65зв.

¹⁷ Архів Управління СБУ в Рівненській області. – Ф. 5. – Спр. 1148. – Арк. 22.

неподарило.¹⁸ В марці 1944 са конал пол'ný сід над велител'ом „Кривым“, котрý ľахковážне умістнил свој оддіел нед'алеко міста Броды а бол па-лебне нападнутý Немцями.¹⁹ В такýхто ріппадох са справидла улатћо-вали дисциплинарне санкcie. На јесен року 1945 са на ўземі Олескёго ра-јону Љвовскеј области ускутоћнил пол'ný сід над велител'ом сотне УПА „Опокоюм“. На зăклада обвиненia зо зbabelosti поћас боja бол деградо-ванý на радовёго стрелца.²⁰

Овёлa пріснейше са тrestало недодржіванie alebo порушіванie прі-казу. Дна 6. марта 1944 пол'ný сід прерокоюл ріппад велител'a курења (прáпуру – *pozn. prekl.*) УПА Порфиріja Antoniuka („Клишća“). Обвинили ho з неоправнених роківані с Немцями. Сіду председал „Омел'ко“ а членми боли пропагандиста „Золотеранко“ а велител' сотне „Letun“. Ріппад са пре-рокоюл в пріебеху дна. Подл'a вýроку пол'нёго сіду бол велител' „Клишć“ одсіденý на поправу с прáвом одвоіванia са до 24 годін по вühláсені вердикту.²¹ Дна 21. марта 1944 бол пре паніку а одміетнутіе сплніт' прі-каз предсілокácie на Поліссia поправенý Хрыгоріj Кuzма („Мороз“) – ве-лител' курења УПА „Похром“.²² Обвиненia з недодржіванia пріказу са вшак не вжды кончіли поправоу. Напріклад обвиненý з роківанia с Немцями Іван Вересіук („Іванчук“), ведúcí вýцвіковёго оддіеленia штáбу УПА-Зá-пад, бол спод обжáлобы ослободенý.²³ Велител' сотне УПА „Їорні чорты“ (область Коломыје) Мыхајло Драбан („Don“) бол в јануáрі 1944 одвоіванý з функcie на три месіаце.²⁴ Подобнý тrest за недодржіванie розказу достал ај велител' Кременецкёго курења УПА Іван Клымышын („Крук“).²⁵ По-следнё пол'нё сіду посьобили при повсталецкых курењох УПА на Закер-зоні ажд до јесене 1947.²⁶

Преважде ľахшійми злочинми а деліктми межды воjакми УПА са заоверали главне тзв. козáцке сіду, котрё боли првýкрáт заведенё нариаденіем Глав-нёго воjенскёго штáбу УПА ч. 2/43 з 18. децембра 1943.²⁷ Козáцке сіду

¹⁸ МАРЧУК, І. – ТИЩЕНКО, О.: УПА. Гурби: квітень 1944-го. Видання четверте, доповнене. Рівне: Видавництво Олега Зеня, 2007, с. 163.

¹⁹ ГДА СБУ. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 50970. – Т. 1. – Арк. 197.

²⁰ ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 7. – Спр. 5. – Арк. 96.

²¹ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 376. – Т. 54. – Арк. 1.

²² Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: УПА і заплія на ПЗУЗ 1943–1945. Нові документи. Упоряд.: В. Ковальчук, І. Марчук. Київ; Торонто: Літопис УПА, 2010, с. 116.

²³ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 74268. – Арк. 177.

²⁴ Архів Управління СБУ у Львівській області (Архів Служби Безпе́чностне́й служби Укра́їни /BSU/ в Львівській області). – Ф. 5. – Спр. 35197. – Арк. 13.

²⁵ ДАНИЛЮК, М.: Повстанський записник. Нью-Йорк; Джерсі-Сіті: Свобода, 1968, с. 280.

²⁶ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Оп. 1. – Спр. С-9108. – Т. 2. – Арк. 61-62; Спр. С-9109. – Т. 1. – Арк. 62.

²⁷ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 74268. – Т. 2. – Арк. 13зв; ВЕДЕНЄВ, Д.: Військово-польова жандармерія – спеціальний орган Української Повстанської Армії // *Воєнна історія*, 2002, № 5-6, с. 35.

zvolali velitelja povstaleckých jednotiek.²⁸ Medzi ich kompetencie patrilo prešetrenie: 1) opitosti; 2) nevykonania príkazu, ktoré nevedlo k vážnym následkom; 3) menších krádeží.²⁹ Väčšinou kozácke sudy odsudzovali na 10 – 20 úderov bukmi (palicami) pred nastúpenými povstalcami.³⁰ V sotni UPA „Orla“, pôsobiacej v oblasti Kovel'a, používali sa tresty ako: „doliv“ – padnutie na povel tridsaťkrát na zem, „státie v pozore“ so zbraňou (puškou) od 10 minút do hodiny, „šompolovanie“ – 10 – 25 úderov „šompolom“ (z pušky) pred nastúpenými povstalcami.³¹ Napríklad za nedodržanie príkazu strelec VPŽ Dmytro Hrycko („Ciapka“) bol odsúdený na 48 hodín „státia“ so zbraňou a spojka Jaroslav Hluch z obce Slávna Zborovského rajónu Ternopil'skej oblasti – na 10 úderov palicou.³² Ak bol obvinený súdený druhýkrát, trest sa zintenzívňoval a presúval na poľný súd. V takom prípade sa popravovalo aj za relatívne menšie previnenia. Napríklad v sotni UPA Mychajla Kučery („Jara“) z Taktickej skupiny „Lemko“ (na Lemkovine) boli odsúdení na popravu traja povstanci, ktorí trpeli pohlavnými chorobami.³³

Jedným z druhov disciplinárnych trestov za ľahšie trestné činy bolo zasielanie k tzv. trestným oddielom. Odsúdení povstanci vykonávali v nich najťažšiu prácu a boli na osobitnej strave, ktorú pre nich vypracoval hospodársky referent.³⁴ Pôsobenie trestných oddielov sa predpokladalo pri VPŽ každého oddielu UPA. Ich hlavnou úlohou bolo posilnenie disciplíny povstalcov. Tak strelec Fedor Bezuško („Burčak“), ktorý stratil pušku, bol najskôr prinútený ju nájsť. Následne bol odoslaný do trestného oddielu jednotky UPA Makara Meľnyka („Kory“) pôsobiacej v okolí Sarn.³⁵ Na jeseň 1943 strelec Hryhorij Pastušok („Sokil“) ušiel z poddôstojníckej školy v obci Močulky Turijského rajónu na Volyni. Neskôr ho doma zatkli príslušníci BS a bol poslaný do trestnej sotne na Polissi. Po odpykaní si dvojmesačného trestu bol „Sokil“ zaradený do sotne UPA „Siromachy“. ³⁶ V decembri 1943 strelec UPA Mykola Kviatkovskij v opitom stave bezdôvodne zahájil paľbu. Nato sa pokúsil dezertovať a zajal ho

²⁸ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 74268. – Т. 2. – Арк. 13 зв.

²⁹ ГДА СБУ. – Ф. 65. – Оп. 1. – Спр. С-8707. – Арк. 11-22; СЕРГІЙЧУК, В.: *ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали*. К.: Дніпро, 1996, с. 275–277.

³⁰ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. – Ф. 6. – Спр. 19299. – Арк. 29.

³¹ Архів Управління СБУ у Волинській області. – Ф. 4. – Спр. 10584. – Арк. 193.

³² ГДА СБУ. – Ф. 73. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 18; *Горить ліс! Спомини колишнього вояка УПА*. Лондон: Українська видавнича спілка, 1975, с. 66.

³³ ГДА СБУ. – Ф. 62. – Оп. 4. – Спр. 17. – Арк. 10; SAMBORSKI, M.: *Śłużba Bezpieczeństwa w tzw. Zakierzońskim kraju OUN-SD. Sposób organizacji i obsada kadrowa*. In: *Dzieje najnowsze*, Rocznik XLV, 2013, 1, s. 98.

³⁴ СЕРГІЙЧУК, В.: *ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали*. К.: Дніпро, 1996, с. 275.

³⁵ Архів Управління СБУ в Рівненській області. – Ф. 4. – Спр. 68144. – Арк. 11.

³⁶ Архів Управління СБУ у Волинській області. – Ф. 5. – Спр. 1577. – Арк. 13.

oddiel BS Poryckého rajónu OUN. Poľný súd v obci Mokrec (v rajóne Volodymyra-Volyňského) ho odsúdil na trest smrti. Rozsudok bol však čoskoro zmenený na štyri týždne pôsobenia v „trestnej“ sotni „Holuba“, ktorá sa nachádzala v neďalekej obci Stavky.³⁷

Je známa aj existencia špeciálnych tzv. trestných táborov pre odsúdených povstalcov UPA. Jeden z nich pôsobil v lete – jeseni 1943 pri VPŽ skupiny UPA „Tury“ pod velením Alexandra Kosarevyča („Omel'ka“) na „Siči“ vo Svinarynskom lese v rajóne Volodymyra-Volyňského.³⁸ Začiatkom roku 1944 v pôsobnosti štábu UPA-Sever na Polissi pôsobil trestný tábor „Kentaurus“. ³⁹ Disciplinárne tresty vykonávané prostredníctvom trestných oddielov sa najčastejšie uplatňovali na Volyni a v západnom Polissi, aj keď v niektorých prípadoch sa objavovali i v Haliči. Tak veliteľ BS Terebovlianskeho rajónu Stepan Sytnyk („Mak“) v novembri 1943 zadržal člena OUN Josypa Hlovackého. Po výsluchu bol poslaný do trestnej sotne UPA.⁴⁰

Existovala taktiež sankcia „trestného uväznenia“ (domáceho väzenia) pri oddiele UPA. Odsúdený mal vtedy zakázané fajčiť, čítať, hrať a spievať. „Trestné uväznenie“ bolo rozdelené do niekoľkých typov: 1) obyčajné (stav ako u iných povstalcov), 2) sťažené (odpočinok len na tvrdej posteli), 3) ťažké (odsúdený dostával v priebehu dvoch dní 200 gramov chleba a liter vody a len na tretí deň varenú stravu; cez deň mu bolo zakázané ležať alebo sedieť; bola povolená iba jedna prechádzka denne trvajúca do 15 minút; v noci od 22.00 do 5.00 mu bol poskytnutý odpočinok v chladnej miestnosti s tvrdou posteľou).⁴¹ Za porušenie doby „opušťáka“ bol strelec Fedir Bezuško („Burčak“) z obce Dubivka Volodymyreckého rajónu odsúdený na mesiac „trestného uväznenia“. Počas výkonu trestu musel každý deň behať, plaziť sa po zemi a pochodovať. Neskôr bol „Burčakovi“ umožnený návrat domov a bol ustanovený za veliteľa stanice BS.⁴²

Takže hlavnými súdno-disciplinárnymi orgánmi v jednotkách UPA boli poľné sudy. V prípade potreby boli zvolávané pri každej sotni. Predpokladalo sa, že jeden z troch sudcov poľného súdu bude mať funkciu nie nižšiu veliteľa sotne, druhý – veliteľa družstva. Rozsudky sa vynášali na

³⁷ Архів Управління СБУ у Волинській області. – Ф. 4. – Спр. 23018. – Т. 2. – Арк. 2-3.

³⁸ Архів Управління СБУ у Волинській області. – Ф. 4. – Спр. 2976. – Арк. 86.

³⁹ ВЕДЕНЄЄВ, Д. – БИСТРУХІН, Г.: *Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920 – 1945)*. Київ: Генеза, 2006, с. 300; *ОУН і УПА в 1944 році: Документи. В 2 ч. Ч. 1*. Упорядники: О. Веселова, О. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук. Київ: Інститут історії НАН України, 2009, с. 29.

⁴⁰ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. – Ф. 6. – Спр. 4966. – Арк. 263.

⁴¹ СЕРГІЙЧУК, В.: *ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали*. К.: Дніпро, 1996, с. 276 – 277.

⁴² ГДА СБУ. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 68144. – Арк. 94.

základe Disciplinárneho štatútu UPA. Podľa neho boli zločiny rozdelené na ľahké a závažné. Posledné zahŕňali: zradu, sabotáž, nedodržiavanie nariadenia, ktoré viedlo k výrazným stratám, opakovanú dezerciu. Obvinení zo závažných trestných činov boli väčšinou popravení. Verdikt poľného súdu potvrdzoval veliteľ príslušnej povstaleckej jednotky.

Ľahšími previneniami sa zvyčajne zaoberali „kozácke súdy“. Zvolali ich velitelia povstaleckých oddielov v prípade opitosti, nedodržania rozkazu (bez vážnejších následkov), drobných krádeží. Formou trestu bolo: odosielanie do trestných oddielov, trestné uväznenie, „šompolovanie“ pred nastúpenými povstalcami, „státie v pozore“ so zbraňou alebo padanie „dolív“ na povel. V prípade opakovaného stíhania sa tresty zvyšovali vrátane popravy.

*Preklad z ukrajinčiny
Michal Šmigel'*

Nomen Danielis numquam peribit ...

Prof. PhDr. Daniel Škoviera, PhD.

(30. november 1946, Mikulášová – 24. február 2021, Bratislava)

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2021.24.01.143-144>

Profesor Daniel Škoviera, klasický filológ, neolatinista, prekladateľ a popularizátor odkazu antiky, znalec a bádateľ humanizmu spätého s územím Slovenska, najmä však vynikajúci učiteľ, ktorý vchoval súčasnú generáciu slovenských klasických filológov a významne inšpiroval celý rad historikov raného novoveku. Bol najstarším synom gréckokatolíckeho kňaza Jána Škovieru (1914 – 2012), ktorý sa pre svoju vieru vedno so svojou rodinou stal terčom perzekúcií totalitného komunistického režimu. Tvorivý rozlet Daniela Škovieru bol utlmený v najlepších rokoch mladého vedca a vysokoškolského učiteľa – v roku 1979, pred získaním vedeckého osvedčenia *candidatus scientiarum*, ho prinútili vzdať sa pôsobenia na mieste odborného asistenta na katedre klasickej a románskej filológie FF UK v Bratislave a stiahnuť sa do ústrania v pozícii knihovníka Kabinetu teórie a dejín žurnalistiky na tej istej fakulte. Toto vynútené otium mu však zároveň poskytlo priestor pre sústredenú prácu vedca a prekladateľa. Po návrate na svoje pôvodné pracovisko v roku 1989 naplno zúročil roky práce „kabinetného učenca“ – v roku 1992 sa habilitoval prácou o slávnom bardejovskom humanistovi Leonardovi Stöckelovi (1510 – 1560). Stöckelov učiteľ a priateľ, humanista Valentinus Ecchius z Lindavy (1494 – 1556) bol druhou veľkou témou Škovierovho vedeckého záujmu. Publikoval o ňom monografiu *Bardejovčan Valentin Ecchius a jeho učebnica Ars versificandi* (2002) a o ňom v roku 2004 predniesol aj svoju inauguračnú prednášku (*Báseň o užitočnosti priateľstva a svornosti od Valentína Ecchia*). Ako profesor pôsobil na svojej Alma mater až do odchodu do dôchodku v roku 2018. Súčasne sa však angažoval aj pri založení Trnavskej univerzity v Trnave v roku 1992. Položil na nej základy pracoviska klasickej filológie, ktoré sa programovo zameralo na rozvíjanie novolatinských štúdií reprezentovaných aj vedeckým časopisom *Sambucus* a edíciou *Scrinium Latino-Slovacum*, ktoré uviedol do vedeckej komunity a sám v nich aj publikoval. Spomenúť možno výber z diela menovaného Valentína Ecchia: *Rozhovor o správe štátu – Útešný list – Náhrobné nápisy na pamiatku biskupa Jána Thurzu – Báseň o užitočnosti priateľstva a svornosti* (2006), či edíciu promočnej tlače profesora historickej Trnavskej univerzity Jána Kaziho *Stará a nová stoa* (2009). Zásadný význam pre výskum humanizmu a renesancie spätého s územím Slovenska mala antológia *Latinský humanizmus* (2009),

ktorú edične pripravil a sám do nej prispel prekladmi korešpondencie slovenských erazmovcov Mikuláša Oláha a Jána Antonína Košického so svojím majstrom, ako aj prekladmi ďalších diel V. Ecchia, L. Stöckela, alebo Trnavčana Jána Sambuca. Popri novolatinských štúdiách venoval veľkú pozornosť aj ranokresťanským prameňom a štúdiu ich jazykov. Viedol semináre z biblickej gréčtiny na Rímskokatolíckej bohosloveckej fakulte UK v Bratislave a na Teologickej fakulte TU v Trnave, spolupracoval na slovenskom ekumenickom preklade Biblie (1995 a 2007), založil edíciu *Bibliotheca Antiqua Christiana*, v rámci ktorej publikoval preklady viacerých diel sv. Bazila Veľkého. Pri rekapitulácii jeho životného diela však nemožno opomenúť ani majstrovské preklady diel klasickej antiky – Ciceronove spisy *O rečníkovi* a *Rečník* (1982), Ammianove *Rímske dejiny* (1988) či Plutarchove *Životopisy slávnych Grékov a Rimanov* (2008), ktorými sa zapísal aj do širšieho kultúrneho povedomia na Slovensku. Profesor Škoviera má na svojom konte viac ako päť stovák publikačných výstupov, okrem iného neúnavne písal, dnes neraz zaznávané, recenzie a glosy nových publikácií a ponúkal tak nielen mimoriadne cennú erudovanú reflexiu, ale aj nové podnety pre rozvoj svojej disciplíny. Hovorí sa, že po odchode človeka zostane prázdne miesto. V prípade Daniela Škovieru to však neplatí: ostalo po ňom nielen jeho celoživotné dielo – *eruditio summa*, ktoré podnecuje a vyzýva k ďalším výskumom, edíciám a prekladom diel slovenských humanistov, ale aj všetci tí, ktorí u neho študovali kráľovskú disciplínu humanitných vied – klasicistickú filológiu, a ktorým vštepil trvalú lásku k *bonae litterae*. Preto si na tomto mieste môžeme dovoliť parafrázovať slová anglického humanistu Johna Coleta: „Nomen Danielis nunquam peribit, sed gloriae dabis nomen tuum sempiternae et sudans in Iesu vitam tibi comparabis illam aeternam.“

Imrich Nagy

ŠIMEČKA, M. Martin – POSCH, Martin – BOHUŠ, Michal: *Všetko malo byť inak. Slovensko po roku 1945. 2. doplnené vydanie. Bratislava : CEEV Živica, 2020. 223 s. ISBN 978-80-972962-9-2*

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2021.24.01.145-150>

Rok 2020 priniesol na knižný trh hneď niekoľko zaujímavých novínok z tematickej oblasti dejín socializmu na Slovensku, resp. v Československu. Medzi inými možno spomenúť monografiu Jana Rychlíka (*Československo v období socialismu 1945 – 1989*) ponúkajúcu čitateľovi fundovaný prehľad jednotlivých etáp socialistického režimu, ktorého základy autor identifikuje už v čase skončenia druhej svetovej vojny. V jeseni vyšla publikácia *Obrazy nepřítele v Československu 1948 – 1956*, v ktorej Denisa Nečasová predstavuje nielen typy a vývin ideologicky podmieneného nepriateľa, ale aj teoreticko-metodologický koncept jeho budovania zasadený do historicko-politického kontextu. Oproti českej odbornej sfére nezaostáva ani slovenská, v rámci ktorej pribudol v novembri 2020 na policiach kníhkupectiev (staro)nový titul *Všetko malo byť inak. Slovensko po roku 1945* od autorov Martin M. Šimečka, Martin Posch a Michal Bohuš. Ide o druhé, doplnené vydanie knihy vychádzajúcej v spolupráci so Sokratovým inštitútom. Už pri prvom pohľade na autorský kolektív je zreteľná perspektíva rozmanitosti v prístupe k náročnej a obsiahlej problematike povojnových dejín 20. storočia na Slovensku, ktoré sú bohatou a informačne mimoriadne nasýtenou vývojovou etapou. Autori sa pritom nezastavili pri Nežnej revolúcii, ako možno pri tomto dejinnom období býva zvykom, ale venujú sa aj rokom deväťdesiatym – obdobiu mečiarizmu až po jeho porážku, ktorá predznamenovala slovenskú cestu k demokracii.

Kniha vznikla v spolupráci novinára, historika a učiteľa dejepisu, pričom táto kombinácia dodáva publikácii naozaj jedinečný rozmer. Diferenciácia osobných i profesionálnych skúseností a erudovanosť jednotlivých autorov sa priamo úmerne odzrkadľuje vo finálnom produkte, ktorý plní informatívnu (M. Posch), didaktickú (M. Bohuš) a taktiež emocionálnu (M. M. Šimečka) funkciu. Kolektívnym cieľom autorov je priviesť mladého čitateľa k zamysleniu sa nad dejinami, ich vývinom a vplyvom na dianie v súčasnosti, pretože, slovami M. Poscha, „*spoločnosť sa nemení len jednou dejinnou udalosťou [rokmi 1948, 1968 či 1989, pozn. PM]. Nesie v sebe pozostatky dôb minulých a každý jednotlivec sa vo svojom rozhodovaní riadi aj svojimi skúsenosťami z minulosti. [...] Dejiny totiž nie sú len dátumy, mená a čísla. Pri štúdiu minulosti je dôležitá trpezlivosť, analýza a zvedavosť*“ (s. 13). Autor pritom apeluje na fakt, že „*jediná zlá otázka je totiž tá, ktorú nepoložíte*“ (s. 14).

Na úvod možno poznamenať, že recenzovaná publikácia je zaujímavým, prínosným a v mnohých oblastiach inšpiratívnym materiálom s využitím v školskej praxi i mimo nej. Naším cieľom je poukázať na niektoré z ponúkaných výhod, ale zároveň aj na miesta, ktoré považujeme za slabšie. Z formálneho hľadiska je kniha vizuálne prítiažlivým dielom bohatým na ilustrácie v podobe dobových fotografií, pohľadníc, plagátov, dokumentov či jednoduchých mapových reprodukcí a mimoriadne dobrých politických karikatúr Zsolta Lukácsa. Prostredníctvom nich sa môže žiakom zhmotniť aj taký abstraktný pojem ako napr. cestovateľská doložka (s. 156). Rozloženie textu je prispôsobené skôr mladším generáciám a nie nepodobné koncepcii učebnice. V tomto momente je dôležité poukázať na základný cieľ a motív stojaci za projektom hodnotenej knihy. Autori aj editorka sa stotožňujú v tvrdení, že publikácia *Všetko malo byt' inak. Slovensko po roku 1945* vznikla so zámerom priblížiť dôležité, ale historicky aj pedagogicky veľmi náročné obdobie našich najnovších dejín žiakom a študentom. Ide teda o knihu zameranú na vekovú kategóriu primárne 14 – 19 rokov, čo však nevyklučuje ani širší okruh (aj starších a skúsenejších) čitateľov. To vysvetľuje formát a „učebnicovú“ koncepciu, avšak nejde o oficiálne schválený učebný materiál s doložkou MŠVVaŠ. S ohľadom na cieľovú skupinu by sme privítali prehľadnejšiu vizuálnu líniu medzi tromi funkčnými zložkami knihy, ktoré zároveň pochádzajú od rôznych autorov. Pohľad na formálnu stránku uzavrieme pripomienkou k štýlu citácií, ktorý je z didaktického hľadiska veľmi jednoduchý a neštandardný – často len v podobe webového odkazu bez autora a názvu článku. Je možné, že išlo o snahu prispôbiť ho cieľovej kategórii a laickému publiku. Napriek tomu takéto zjednodušenie pôsobí, paradoxne, neprehľadným dojmom a vyžadovalo by si konkretizujúce doplnenie.

V rámci obsahového zamerania je kniha štruktúrovaná do desiatich kapitol reflektujúcich prierez najdôležitejšími udalosťami štyridsaťročného socialistického experimentu. Predkladané informácie nemajú encyklopedický či vedecko-argumentačný charakter. Ich zámerom je stručne, ale prehľadne, zrozumiteľne a najmä pútavo sprostredkovať základné fakty a súvislosti. Čitateľ prostredníctvom nich sleduje jednotlivé fázy československého socializmu od povojnového nadšenia a budovateľských ambícií na prelome 40. a 50. rokov, cez politické monsterprocesy a likvidáciu skutočných aj vykonštruovaných nepriateľov režimu v 50. rokoch k postupnému reformnému obrodeniu v 60. rokoch, ktoré vyvrcholilo vojenskou intervenciou v roku 1968. Kniha ďalej predstavuje obdobie normalizácie poukazujúc na niektoré základné rozdiely v jeho smerovaní. Kapitola venovaná 70. rokom zdôrazňuje existenčnú polaritu medzi snahou o zvyšovanie životnej úrovne obyvateľstva, a zároveň potláčaním reformných tendencií Pražskej jari. Na vybraných fenoménoch je tu konkretizovaná

metafora cukru a biča zasadená aj do názvu kapitoly. Samostatná pozornosť je venovaná 80. rokom spätým s uvoľňovaním režimu v Sovietskom zväze v znamení „glasnosti“ a „perestrojky“ pod vedením M. Gorbačova. Posledné dve kapitoly sa zameriavajú na vývin v 90. rokoch, obdobie prvej samostatnej vlády na Slovensku aj na vzostup a pád mečiarizmu.

Pri hodnotení obsahu knihy a výberu historických faktov je objektívne poukázať na staršiu recenziu tohto diela z pera historika S. Sikoru (Historický ústav SAV), ktorá vyšla v roku 2020.¹ Sikora zaujal kritické stanovisko k prvému vydaniu, poukázal na niekoľko azda zásadných nedostatkov vyplývajúcich z absencie, resp. stručného či zjednodušujúceho výkladu niektorých formujúcich udalostí slovenských dejín po roku 1945. Medzi nimi napr. dôsledky SNP, proces s buržoáznymi nacionalistami, jednostrannosť výkladu tzv. socialistickej ústavy z roku 1960, absenciu informácií o *Akčnom programe* či výber ukážok z manifestu *2000 slov* a ďalšie. Keďže nejde o vedecké, ale skôr o populárno-náučné dielo, ktoré navyše nie je oficiálne schváleným učebným materiálom, chýbajúce informácie zásadne nenarúšajú jeho koncepciu ani výchovno-vzdelávací proces žiakov základných a stredných škôl. Tieto pripomienky v súvislosti so stanoveným cieľom publikácie nevnímame ako opodstatnené. Práve naopak, v kontexte určenej vekovej skupiny (14 – 19) by sme chceli vyzdvihnúť veľmi primeraný a prístupný historický výklad, ktorý vybraný recipient určite ocení. Vychádzajúc z praktických skúseností v školskej praxi môžeme konštatovať, že práve v odbornej literatúre k dejinám socializmu (príp. všeobecne v bohatej oblasti dejín druhej polovice 20. storočia) často dochádza k neporozumeniu nadmerne erudovaného a rozsiahleho textu žiakmi a študentmi. Podľa nášho názoru tak výklad v novej publikácii perfektne spĺňa podmienky cieľovej kategórie.

Za najpodstatnejšiu považujeme otázku, čím sa práve táto publikácia odlišuje od iných? Čo prináša čitateľovi so záujmom o dejiny a čo ponúka v rámci pedagogickej, resp. didaktickej sféry? Prečo by mala alebo mohla zaujať študenta a ako pomôže učiteľovi dejepisu pri výučbe?

Odpoveď na prvú z načrtnutých otázok sa nachádza vo forme spracovania knihy a tiež vo výbere doplňujúcich informácií, príkladov a rozširujúceho materiálu. Hlavnou pridanou hodnotou publikácie je osobný príbeh M. M. Šimečka zachytávajúci dojmy, zážitky a skúsenosti autora a jeho rodiny, ale aj existenčné problémy vyplývajúce z javov, ktoré dnes tvoria súčasť historického slovníka a reflektujú fenomény socializmu, akými boli prídelový systém, menová reforma, kult osobnosti, „bratská pomoc“, Štátna bezpečnosť, Husákové deti, disent, samizdat, privatizácia či mnoho

¹ SIKORA, S.: ŠIMEČKA, M. M. – POSCH, M. – BOHUŠ, M. VŠETKO MALO BYŤ INAK. Slovensko po roku 1945. Bratislava: Centrum environmentálnej a etickej výchovy Živica, 2019, 218 s. In: *Historický časopis*, roč. 68, 2020, č. 1, s. 169 – 174.

d'alších. Šimečka začína rozprávanie prostredníctvom spomienok svojho otca a jeho vnímania nastupujúceho komunistického režimu, pričom sa často dostáva do úlohy diablovho advokáta, píšuc napr. o optimizme mladých ľudí a ich dôvodoch vstupu do komunistickej strany (s. 70). Prostredníctvom metódy story-tellingu sa snaží preniesť skúsenosť, ale aj existenčnú dilemu, svojho otca i seba samého na čitateľ'ov. V autentických rodných spomienkach zachytáva deportácie neslovenského obyvateľ'sтва z perspektívy susedskej komunity i skúsenosti s „demokratickými“ voľbami v roku 1948 či prázdninové brigády na Trati mládeže.

Vlastné reflexie na detstvo v 60. rokoch približujú nielen možnosti cestovania v socializme, ale aj technický pokrok, ktorý sa prejavil dostupnosťou prvého televízoru či chladničky. Vojenská intervencia v roku 1968 a nástup normalizácie zasiahli do každodenného života v podobe emigrácie bez možnosti návratu a rozdelili mnohé rodiny a priateľ'ov. Osobný príbeh predstavuje pohľad na život mládeže v 70. rokoch vrátane zásahu režimu do vzdelávania, pričom nechýbajú ani zmienky o malých tíndžerských „vzburách“. Tzv. Nežná revolúcia patrila k medzníkom, o ktorých platí, že „*aj 17. november 1989 je deň, ktorý si pamätá každý, kto ho zažil, podobne ako 21. august 1968*“ (s. 184). V závere Šimečka približuje svoju činnosť a aktivity pri manifestáciách a v rámci VPN, neskôr krátku reflexiu k téme rozdelenia Československa. Rozprávanie je úspešnou kombináciou veľkých a malých dejín a považujeme ho za vynikajúci didaktický aspekt, ktorý žiakom nielen pomáha sprítomniť významné udalosti, ale navyše im približuje dospievanie a život v prostredí obmedzenej slobody. Práve týmto prvkom sa odlišuje od štandardných pramenných ukážok v učebniciach dejepisu, ktoré sa zväčša zameriavajú na významné politické či ekonomické dokumenty.

Odpoveďou na ďalšie zo stanovených otázok je most medzi históriou a súčasným čitateľ'om, ktorý tvoria tzv. malé dejiny, alebo dejiny každodennosti nachádzajúce sa za oponou veľkých fenoménov totalitného režimu. V recenzovanej publikácii je to často najmä hudobná a literárna scéna, ktoré mladším generáciám približujú fungovanie umeleckého prostredia podriadeného požiadavkám socializmu a spojeného s prísnyimi cenzorskými zásahmi. Kniha v tomto smere poskytuje dostatok materiálu – ako príklad možno uviesť texty ikonických piesní a protestsongov (Ivan Hoffman – *Nech mi nehovoria*, s. 96). Okrem toho sú v ponuke ďalšie odporúčania na umeleckú literatúru, ako aj videá dostupné na kanáli Youtube. V niektorých prípadoch však pri týchto zdrojoch absentuje hlbší kontext, v dôsledku čoho čitateľ' nemusí vždy pochopiť, prečo by ho práve konkrétne dielo malo zaujímať.

Krátko sa možno zmieniť aj o priloženom zozname bibliografických odkazov, ktorý celkom nespĺňa očakávané predpoklady (populárno-)náuč-

nej publikácie. Na tento problém poukázal vo svojej recenzii aj Sikora (s. 174). Je zrejmé, že autori uviedli zoznam zdrojov použitých pri tvorbe knihy, čo však nevylučuje možnosť doplniť obsiahlejší súpis aspoň tých najvýznamnejších prehľadových diel so zameraním na dejiny socializmu v Československu, resp. na rôzne formujúce aspekty dejín druhej polovice 20. storočia. Je to dlhé, dôležité a informačne mimoriadne nasýtené obdobie, ktoré by si aj v tomto type publikácie pre mladšiu generáciu zaslúžilo istý ukazovateľ, ktorý by záujemcu nasmeroval k zdrojom ďalšieho poznávania.

Recenzia by nebola kompletná bez zhodnotenia metodickéj príručky², ktorá je voľne dostupná v elektronickej forme a dá sa stiahnuť pomocou QR kódu (s. 2 v knihe). Po formálnej stránke tento didaktický materiál presne kopíruje kapitoly knihy *Všetko malo byť inak. Slovensko po roku 1945*. Jednotlivé úlohy sú odlíšené symbolom a pre lepšiu prehľadnosť aj farebne. V príručke je vytvorená legenda k úlohám a ikonám označujúcim jednotlivé textové ukážky (s. 5). Na rozdiel od knihy je diferenciácia podkladov v príručke graficky prítlačlivejšia a v kontexte charakteru publikácie aj didakticky veľmi funkčná. Tak ako v pôvodnej publikácii, aj v jej metodickéj časti je použitý totožný spôsob citovania, ku ktorému sme už vyššie zaujali stanovisko a je z tohto hľadiska našou jedinou pripomienkou.

Cieľ didaktickej prílohy stanovil v úvode M. Bohuš nasledovne: „*Našou snahou bolo ponúknuť vám niečo, čo sa v období, o ktorom píšeme, hľadalo len veľmi ťažko – rôznorodosť a slobodu výberu*“. Metodickú príručku prirovnáva k „*švédskemu stolu, z ktorého si každý môže vybrať to, na čo má chuť, čo zvládne a čo mu vyhovuje*“ (s. 7). S týmto prirovnaním musíme len súhlasiť, pretože úlohy sú naozaj rozmanité vo svojej forme aj obsahu, a takisto bohaté vo svojom rozsahu. Autori si ale uvedomujú nedostatočnú dotáciu hodín dejepisu, a tak sami upozorňujú, že „*mnohé úlohy dejepis presahujú – sú vhodné aj na hodiny slovenského jazyka, náuky o spoločnosti, informatiky či anglického jazyka*“ (s. 6). Metodická príručka vychádza primárne z textovej časti knihy, hoci je doplnená aj o ďalšie zdroje a ukážky. Zaujímavé je napr. nahliadnutie do dobových učebníc. Celkovo obsahuje štyri kategórie úloh – „*úlohy zamerané na vyhľadávanie a spracovanie informácií, slúžia na systematizáciu a triedenie poznatkov, problémové a diskusné úlohy zamerané na formulovanie názorov, rozvoj argumentácie a tvorbu postojov, práca s rôznorodými prameňmi zameraná na analýzu a interpretáciu a tvorivé úlohy slúžiace na vlastnú aplikáciu osvojených vedomostí*“ (s. 7).

² ŠIMEČKA, M. Martin – POSCH, Martin – BOHUŠ, Michal: *Všetko malo být inak. Slovensko po roku 1945. Metodická příručka. Otázky, zadania, tipy na pátranie a premýšľanie*. 2. doplnené vydanie. Zvolen : CEEV Živica, 2019. 114 s. ISBN 978-80-972962-4-7

Zadania vynikajúco prepájajú minulosť so súčasnosťou a snažia sa žiaka postaviť pred riešenie podobných problémov, aké mali ľudia v období socializmu, napr. „*Keby ste mali možnosť opustiť Slovensko a žiť v zahraničí s vedomím, že by ste sa už nemohli vrátiť, odišli by ste alebo by ste túto možnosť odmietli?*“ (s. 68). Štylizovaním cieľového subjektu do role emigranta sú žiaci vystavení myšlienkam na svoj domov, rodinu a priateľov, čím si uvedomujú dilemu medzi argumentami pre emigráciu a proti nej a budujú si vlastný rebríček hodnôt. Získané vedomosti o období socializmu podmieňujú u žiakov aj vznik diskusie zameranej na niektoré súčasné problematické otázky, napr. „*Kde sú hranice slobody prejavu?*“ (s.79). Uvedené podnety sú dôkazom toho, že autori splnili svoj stanovený cieľ, ktorým bolo „*odhaľovanie vzťahov a súvislostí, pochopenie príčin a dôsledkov a poučenie z historického vývoja pre súčasnosť i smerom do budúcnosti*“ (s. 6).

Na záver môžeme uviesť, že publikácia *Slovensko po roku 1945. Všetko malo byť inak*, ako aj metodická príručka k nej sú podnetným, prínosným a inšpiratívnym autorským počinom na slovenskom trhu s populárno-náučnou a didaktickou literatúrou. Obe diela sú veľmi dobre koncipované a predstavujú dejiny po roku 1945 odborne, ale zároveň prístupne a živo. Tento fakt je vidieť primárne v schopnosti zhmotniť nepredstaviteľné pojmy a čísla na konkrétnych príkladoch vychádzajúcich z osobných skúseností. Kombinácia troch autorov s rôznym profesijným zameraním a spoločným cieľom tejto publikácii rozhodne prospela. Ide o jej najväčší prínos, pretože vedomosti obohatené o osobný príbeh a správne položené otázky dávajú čitateľovi z cieľovej skupiny vhodnú výbavu pre výstup zo „sedej masy“ a angažovanie sa v občianskom živote. Žiak sa tak vydáva na cestu odhaľujúcu nielen dôležité obdobie národných dejín, ale aj vývinové tendencie, ktoré smerovali k vytvoreniu súčasného demokratického Slovenska. Toto smerovanie korešponduje s myšlienkou prezentujúcou dejinný vývoj v podobe metaforu cesty: „*Demokracia je cesta postupného učenia sa, ako prebrať zodpovednosť za krajinu v ktorej žijeme. Za fungovanie našej školy, našej obce, či mesta. Príbeh Slovenska – náš príbeh – pokračuje...*“ (s. 212).

Myslíme si, že predstavený súbor diel naplnil vymedzené ciele a zároveň ponúkol pútavý materiál žiakom a študentom, ale aj ich pedagógom. Sme presvedčení, že nájdu svoju čitateľskú základňu a stanú sa zaujímavou pomôckou a doplňujúcim materiálom v pedagogickej praxi či novým knižným prírastkom na policiach tých, pre ktorých história nie je iba zhlučom mien a dátumov.

Aneta Crkoňová – Patrícia Molnárová